Horzu Ferenc.

APOLOGÉTIKA

VAGY

A KATH. VALLÁS ALAPIGAZSÁGAINAK VÉDELME

IRTA

UHLYÁRIK JENŐ

LÉNYEGESEN ÁTDOLGOZTA

Dr. MADARÁSZ ISTVÁN

Hatodik rövidített kiadás.

SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1928.

Nihil obstat.

Dr. Michaël Marczell
censor dioecesanus.

Nr. 1222.

Imprimatur.

Strigonii, die 26. Apr. 1928.

Dr. Julius Walter
vicarius generalis.

Kiadja a Szent István-Társulat.
STEPHANEUM NYOMDA ÉS KÖNYVKIADÓ R. T.
Budapest, VIII., Szentkirályi-utca 28. — Nyomdaigazgató: Kohl Ferenc.

BEVEZETÉS.

1. §. A hit fogalma és lélektani keletkezése.

A hit a megismerésnek egyik módja. Vagy *saját* tapasztalatunk s gondolkodásunk alapján fogadunk el valamit igaznak, vagy *másnak* a tekintélye alapján. Ez utóbbi a hit. A hit alakjai.

Ilyen hitet követel tőlünk a tudomány, mikor tételeit felállítja, mert csak kevés tudományos kísérletről s tételről győződhetünk meg önálló kutatás s gondolkodás alapján. S ezt is csak nagyon kevesen tehetik meg. A tudományban nagyon gyakran a tudósok tekintélyére támaszkodunk, vagyis hiszünk. *Ez a tudományos hit.*

Hitet követel tőlünk a társadalmi élet is. Mert kölcsönös hit s bizalom nélkül se baráti érintkezés, se együttes társadalmi munka nem lenne lehetséges. *Ez az emberekbe vetett hit.*

Ilyen hitet követel tőlünk a vallás is. A különbség csak az, hogy míg az előbbi két esetben emberek, az utóbbi esetben Isten kijelentését fogadjuk el igaznak.

A vallásos hit mint erény arra képesít s azt kívánja, hogy Isten kijelentéseit az Ő mindentudó s igazmondó tekintélye miatt igazaknak tartsuk. A hit meghatározása.

A hitet rendszerint a keresztségben nyerjük s vallásos nevelés által megőrizzük. De hogy hitünk öntudatos meggyőződéssé váljék, ahhoz a következő öt tényező együttes közreműködése szükséges:

1. Minthogy a hit indító oka s alapja Isten, *legelső sorban természetes eszünk segítségével Isten létéről kell biztos meggyőződést szereznünk.* Ez a hit kiinduló pontja. Ezt a meggyőződést az oksági elv alapján a világ megismeréséből minden elfogulatlan ember megszerezheti. A hit lélektani keletkezése.

2. A történelem útbaigazításai alapján *továbbá arról kell meggyőződnünk, hogy Isten a történeti időben szólott az emberhez,*

vagyis kinyilatkoztatta magát. Ezt a meggyőződést a kinyilatkoztatás történeti okmányainak (szentírás és hagyomány) hitelességéből meríthetjük.

3. *E kettős meggyőződésből önként s logikusan következik az a belátás,* hogy nekünk, mint Isten teremtményeinek nem szabad az ő kijelentéseivel szemben közömböseknek lennünk, *hogy nekünk Istenben hinnünk illik és kell.*

4. Ez a hármas meggyőződés az értelem műve. Ez azonban a hit létrejöttéhez még nem elég. Sokszor erős a meggyőződésünk s az akarat mégis ellene szegül. *Hogy a hitbeli meggyőződés tényleg létrejöhessen, az akaratnak is hozzá kell járulnia.* Az akaratnak meg kell hódolnia a megismert igazság előtt, az akaratnak parancsolnia kell a hit aktusát. Sohasem mondhatjuk azt, hogy nem tudunk hinni, hanem legfeljebb azt, hogy *nem akarunk* hinni.

5. Mindez azonban gyarló emberi természetünk miatt önként nem jön létre. *Szükségünk van Isten természetfölötti segítségére, a kegyelemre.* A kegyelem egyrészről felvilágosítja értelmünket, hogy a természetből az oksági elv alapján felismerjük a világ végokát s a történeti kútfőkből a kinyilatkoztatás történeti hitelességét, másrészről pedig megerősíti akaratunkat, hogy megalázkodjék s a megismert isteni tekintély előtt meghódoljon.

Ez a hit lélektani keletkezése.

A hit Isten s ember együttes műve.

A hit tehát az Isten s az ember együttes műve.

Isten részéről jön a kegyelem, mint indító, buzdító s erősítő tényező, az ember részéről az értelem s az akarat összhangzó munkája. Sem az isteni kegyelem nem hozza létre egyedül a hitet, mert Isten senkit sem kényszerít a hitre, sem az ember egyedül Isten kegyelme nélkül nem képes a hit ajándékát megszerezni. A hit szerzője s előidézője Isten, az ember érdeme pedig abban áll, hogy a kegyelem hivó szava elől sem értelmét nem zárja el, sem akaratát nem keményíti meg, hanem úgy értelmével, mint szabad akaratával meghódol az isteni kegyelem fényénél megismert igazság előtt.

2. §. A hit akadályai.

Minthogy a hit az értelem s az akarat természetes s logikus együttműködéséből keletkezik, Isten pedig a segítő kegyelmet

soha senkitől meg nem tagadja, a hitnek minden emberben meg kellene lennie. Ámde azt látjuk, hogy sokan még sem hisznek.

A hit akadálya

Ennek *a hitetlenségnek kettős az oka:* az értelem részéről *a gőg,* az akarat részéről pedig *a bűnös életmód.*

1. A gőg.

1. *A gőg túlbecsüli az értelmet,* mikor azt gondolja, hogy az értelem nem szorul az isteni kinyilatkoztatásra s túlbecsüli a tudományt, mikor azt hiszi, hogy az pótolja a hit világosságát. A *tudós* ember gőgje szaktudományának egyoldalú művelődéséből és hiányos bölcseleti neveléséből ered. Az ily szaktudós az egész világot szaktudományának módszerével s eszközeivel akarja megérteni, elveszíti érzékét minden más tudomány iránt s mivel kémiai vagy fizikai módszerével s eszközeivel Istent vagy a lelket meg nem ismerheti, kimondja gőgösen, hogy nincs Isten, nincs lélek. (Ilyen mondások: «Kerestem az Istent messzelátómmal a csillagok közt s nem láttam»; «Boncoltam a hullát s a lelket nem találtam».) A *féltudós* vagy *műveletlen* ember hitetlensége nem meggyőződésen, hanem mások véleményén alapszik. Ezeknek gőgje nevetséges, mert tudatlanságot takar. A mély tudósok nagy többsége meghódol a hit igazságai előtt. *Pasteur* egy tanítványa előtt, aki csodálkozva kérdezte, hogy lehet ily tudós ember hivő, ekkép tett nyilvános vallomást hitéről: «Ép azért, mert foglalkoztam a tudománnyal, úgy hiszek, mint a bretagne-i pór s ha még többet foglalkoznám vele, oly hivő lennék, mint a bretagne-i pórnő».[1] Helyesen mondja ezért *Verulami Baco:* «A felületes tudomány esetleg hitetlenséghez vezet, de a mélyebb búvárkodás visszavezet a valláshoz».[2]

A gőgös értelmet az isteni kegyelem sem segíti a hitre az apostol szavai szerint: «Isten a kevélyeknek ellenáll, az alázatosaknak pedig kegyelmet ad».[3]

2. a bűnös életmód.

2. A hitetlenség második indító oka a *bűnös életmód.* A bűnös ember érdekében áll a hitetlenség. Fél a hit elfogadásától, mely életmódját elítéli s annak megváltoztatására kötelezi. Nála tehát a romlott akarat nem óhajt a hit keletkezéséhez hozzájárulni, mert szereti a bűnt s nem hajlandó azt elhagyni. Képes lenne, tudna hinni, de nem akar. Jól mondja a zsoltáros: «Mondá az esztelen *szivében:* nincs Isten».[4] Nem az értelem,

[1] Revue des quest. scientifiques. Louvain, 1896. 385. l.
[2] De dignitate et augmento scientiarum. I. 30.
[3] Jak. 4, 6. [4] 13, 1.

hanem a bűnös szív, vagyis a bűnös akarat mondatja vele a hitetlenség szavait. Helyesen jegyzi meg *Verulami Baco:* «Csak az nem hisz Istenben, akinek érdekében áll, hogy Isten ne létezzék».[1] A bűnös azonban mégis hisz. Szeretné, bárcsak ne volna Isten s túlvilági lét s ettől a vágytól vezettetve *hisz abban, hogy nincs Isten, nincs túlvilág.*

E két főokon kívül *a hit akadályai még a hit tanulmányozásának elhanyagolása s hitetlen vagy hitközömbös környezet.* Aki a hit igazságait nem tanulmányozza, könnyen félreérti azokat, naiv, anthropomorf (emberies) gondolatokat tart hittételeknek s azokat tényleg nem tudja a tudománnyal összhangzásba hozni. Vagy a tudomány tételeit becsüli túl s be nem bizonyított elméleteket állít szembe a hitigazságokkal.

A hitetlen vagy hitközömbös emberekkel való benső érintkezés kételyeket ébreszt lelkünkben a hitre nézve, a hit gyakorlásának elmulasztására és így lassan hitetlenséghez vezet. Ugyanerre vezet a vallástalan sajtó s irodalom olvasása is, mely a tetszetős elméletek s csillogó stilus örve alatt hinti el a lélekben a hitközömbösség csiráit, melyek lassan megölik a hitet.

3. §. A hit megszerzésének útja.

A hit megszerzésének előföltétele: alázatos, tiszta szív.

Aki meg akarja szerezni a hitet, annak mindenekelőtt a hit akadályait, a hitetlenség előidéző okait kell eltávolítania. *Első lépés a gőgről,* mint eszes emberhez méltatlan felfogásról *való lemondás s helyébe a lelki alázat,* mely az értelem s az akarat gyarlósága miatt egyedüli helyes emberi álláspont. Továbbá meg kell szüntetni a bűnös életből származó elfogult érdekeltséget *a bűn elhagyásával* s az ekkép megtisztult, alázatos lélekkel s az igazság megismerése után való hő vággyal hozzáfogni a hit bizonyítékainak tanulmányozásához.

Az oksági elv vezetése mellett a világmindenségben tapasztalható mozgás, rend s célszerűség meggyőzi a tiszta értelmet Isten létéről. Majd, ha a hitre való hajlandóság jelentkezik, kérni kell Isten erősítő kegyelmét, mely bizonyára már az első lépésnél jelen volt s mely az akaratot megindítja, hogy a megismert Isten előtt meghódoljon.

[1] «Deum non esse non credit, nisi cui Deum non esse expedit.»

Isten létének megismerése után a kinyilatkoztatás történeti bizonyítékainak elfogulatlan s isteni kegyelemmel történő tanulmányozása elvezeti az embert a hit többi igazságaihoz is.

Az alázatos értelem s a jó akarat tehát minden bizonnyal megtalálja az Istent, hiszen Isten létének számos bizonyítékát írta a természet s az emberi lélek könyvébe. Aki tehát keresi Őt, megtalálja. A természettudós a természetből, a lélekbúvár a lélekből ismerheti meg az Istent.

Aki azonban nem keresi vagy nem akarja keresni, önmaga oka annak, hogy meg nem találta, önmaga oka a hitetlenségének. Azért mondja az Úr Jézus: «Aki nem hisz, elkárhozik».[1]

4. §. A hitvédelem fogalma, fölosztása s irodalma.

A hit bizonyítékainak tanulmányozása nemcsak megengedett dolog, hanem kötelesség is. A hit jogosultságának és szükségességének okait, úgyszintén a kinyilatkoztatás történeti megnyilatkozását s tartalmát szabad a tudomány világánál is megvizsgálnunk s törekednünk arra, hogy hitünk öntudatos meggyőződéssé váljék, mely a tudomány semmiféle igazsága előtt nem kénytelen elrejtőzni. Szabad és kell is a hit igazságait a tudományok megállapított s bebizonyított tételeivel összhangzásba hozni s azokat az ellenvetésekkel szemben megvédelmezni.

A hitvédelem meghatározása.

Ezt a feladatot teljesíti a hitvédelem, az apologetika. *A hitvédelem* tehát *a hit igazságainak tudományos bizonyítása és védelme.* A katholikus hitvédelem a katholikus egyház igazságait magyarázza és védelmezi.

A katholikus egyház igazságait hármas fokozatban lehet szemlélni.

felosztása.

1. Első fokozaton vannak azok az igazságok, melyeket a természetes ész segélyével mindenki megismerhet. Ezek a természetes vallás igazságai, melyek minden monotheisztikus vallásban (keresztény, zsidó, mohammedán) föllelhetők. Ezek a *tiszta theizmus* (istenhivés) igazságai.

2. Második fokozaton szemlélhetők azok az igazságok, melyek a kinyilatkoztatás történeti hitelességére, az újszövet-

[1] Márk 16, 6.

ségi kinyilatkoztatás szerzőjének, Jézus Krisztusnak történeti személyére és egyéniségére vonatkoznak. Ezek a *krisztianizmus*, a tágabb értelemben vett kereszténység (a görögkeletiek, a protestantizmus is idetartoznak) igazságai.

3. S végül a harmadik fokozaton szemlélhetők az újszövetségi kinyilatkoztatás *teljes tartalmát* felölelő igazságok. Ezek a katholikus egyház, a *katholicizmus* egyedüli igazságai.

A jelen hitvédelmi könyv is e hármas fokozatban tárgyalja a katholikus hit igazságait.

A hitvédelem irodalma a keresztény ókor hitvédőitől kezdve napjaink hittudományi irodalmáig nagyon nagy, mert az összes katholikus nemzetek vállvetve működnek közre s mert már húszszázados multra tekinthet vissza.

I. RÉSZ.

A theizmus alapigazságai.

I. FEJEZET.

Isten létének egyenes bizonyítékai.

5. §. Isten léte.

A világban körültekintő s gondolkodó ember első és legfontosabb alapkérdése: honnan a világ? E kérdésre csak két, egymást kizáró válasz adható: vagy önmagától való s öröktől fogva létezik a világ, vagy másnak az időbeli alkotása. Harmadik megoldás nincs. A keresztény világnézet a második választ adja, mikor azt tanítja, hogy a világon kívül létezik egy önmagától való, örök és végtelen szellemi lény, Isten, aki a világot mindenható akaratával semmiből létrehozta, vagyis teremtette. Istennek, mint a világ teremtőjének a léte tehát a keresztény s minden theisztikus (istenhivő) vallásnak első alapigazsága.

Az oksági elv fogalma,

Erre az igazságra vezet minket az ú. n. oksági elv. Az oksági elv így hangzik: semmi sincs ok nélkül, minden létezőnek van valami oka. Minden percben tapasztalható igazság, hogy semmiféle lét, semmiféle változás, semmiféle életnyilvánulás, semmiféle szellemi vagy fizikai alkotás nem jöhet létre ok nélkül. Az élettelen világ minden eseménye s az élővilág fönnmaradása, fejlődése és tevékenysége folytonos okok láncolata.

alakjai.

Az oksági elvnek két leghasználatosabb alakja a következő: az első így szól: minden véges, korlátolt lény úgy korlátoltságát, mint létét mástól nyeri (a). A második pedig így: minden változás más külső októl származik (b).

Az oksági elv eszünk oly logikus gondolata, hogy azt minden tapasztalat előtt is állíthatjuk, oly axioma, mint: kétszer

kettő négy, vagy: az egész nagyobb bármely részénél. Minden logikus embernek el kell ismernie ennek az általános érvényét, még az is, aki tagadja, tagadásával is erősíti annak igazságát, mert ő is *valamely okból* tagadja ezt az alaptételt.

Az oksági elv alapján tehát így érvelhetünk:

Az istenbizonyítás alakjai.

a) Minden véges és esetleges lény mástól származik. Ámde a világ véges és esetleges. Tehát a világ más, *végtelen és szükségképes lénytől* származik. (Argumentum ontologicum.)

b) Minden mozgás-változás más külső októl ered. Ámde a világban folytonos mozgás-változás van. Tehát a világ egy *első mozgató erőtől* ered. (Argumentum cosmologicum.)

c) Az oksági elv e két alakját egybekapcsoljuk. A világ nemcsak létezik és mozog, hanem *törvények szerint* (rend és törvényszerűség) és *célszerűen* létezik és mozog. Törvényszerű és célszerű lét és mozgás csak értelmes törvényhozótól és célkitűzőtől származik. Tehát az *a)* és *b)* pont szerint bebizonyított lény nemcsak végtelen, szükségképes és mozgató erő, hanem értelmes is. (Argumentum teleologicum.)

6. §. Isten létét bizonyítja a világ esetlegessége és a világban tapasztalható mozgásváltozás.

1. Az oksági elv első alakja (*a)* pont) szerint *minden esetleges és véges lény létének okát másban bírja.*

A világ esetleges.

a) *A világban minden lény esetlegesen létezik* és nem szükségképen. Létezhetne vagy nem létezhetne, teljesen közömbös léte iránt. (Miért *van* kő, növény?) Nemcsak a lény léte, de annak *minden tulajdonsága és természete is esetleges:* lehetne másféle is, teljesen közömbös tulajdonságainak ilyen vagy olyan minősége iránt. (Miért *fehér* a cukor, miért *kemény* a vas? stb.)

Kitől nyerte létét és ezt a természetét? Önmagától nem, mert közömbös iránytuk, tehát el kell fogadnunk oly lény létét, mely létében és természetében mástól független s nem esetlegesen, hanem szükségképen létezik s mely az *esetleges lényeket* létrehozta.

Megjegyzendő, hogy a világ léte *relative* szükségképes. Egyik lény léte feltételezi másiknak a létét (az állat a növényét, az ember mindkettőét). *Ha* ember létezik, akkor a növény és állat szükségképen létezik. *Ha* növény létezik, akkor napfény, oxigén, víz, talaj szükségképen léteznek. De egyiknek a léte sem *feltétlenül* szükséges. Az embernek sem kellene léteznie.

A világ véges, korlátolt.

b) *A világban található lét s annak természete nemcsak esetleges, de véges is.* Minden lénynek határai, korlátai, törvényei vannak, melyeket át nem hághat, tehát határolt, korlátolt, véges. Kitől nyerte korlátoltságát? Önmagától nem, mert közömbös iránta, tehát el kell fogadnunk oly lény létét, mely létében és természetében nem határolt, mely végtelen s mely a világban található lényeket létükben és természetükben korlátozta.

A mozgásból vett bizonyíték Isten léte mellett.

2. Az oksági elv második alakja (*b)* pont) szerint *minden mozgásnak, változásnak van oka.* A villamoskocsi a külső villamáramtól, a gőzgép a gőz feszítő erejétől, általában minden mechanikai szerkezet az emberi izom vagy a természet valamely erőforrásától nyeri mozgató erejét. Olyan gép, mely önerejéből, külső erőforrás igénybevétele nélkül képes lenne működni, nem létezik. Egyszóval minden mozgás mástól ered. (Omne quod movetur, ab alio movetur.)

Ámde a világban s annak minden részében folytonos mozgás, változás és történés folyik. A föld 30 kmnyi (29.500 m.) másodpercnyi sebességgel kering a nap s közel ½ kmnyi (465 m.) másodpercnyivel (az ekvátornál) önmaga körül. A bolygók mind óriási sebességgel iramodnak a világürben. Az anyag molekulái s atomjai is folytonos rezgésben a szín, a hang, a fény s a villamosság különböző jelenségeit idézik elő. A növényi s állati élet egy percig sem szunnyad, folytonos mozgás a sejtek élete. Az ember testi, szellemi s lelki élete folytonos vajudás, mozgás, változás, történés. A világfolyamatban egy percnyi pihenés már halált jelentene.

A mozgások úgy folynak le, hogy egyik erő, rendesen a nagyobb erő mozgatja a másikat, úgyhogy majd egyenes láncolatban, majd bonyolult hálószerkezetben lehet a mozgató s mozgó erőket szemlélni. Akárhogy szemléljük is azonban a mozgató okok sorrendjét, nem mehetünk a végtelenig. Végtelen sorrend ugyanis nincs, de ha volna is, az sem magyarázná meg a mozgás eredetét. Az, amiről a szám- és mértan mint végtelenről beszél, nem egyéb, mint meghatározhatatlan mennyiség. (Indefinitum s nem infinitum.)

A végtelen számsor nem bizonyít semmit Isten léte ellen.

De mégha volna is végtelen számsor, az okok végtelen láncolata sem tudná megfejteni a mozgás eredetét. Ha reggeltől estig megszámlálhatatlan, «végtelen» sok kocsit látnánk a vasuti pályán tovasiklani, senki se elégedne meg azzal a magyarázattal, hogy a kocsik egymást húzzák. Föl kellene tételeznünk, hogy valamely külső erő adja meg a mozgási erőt, ha a mozgás eredetére nézve akarnánk fölvilágosítást nyerni. Ép úgy, ha «végtelen» kéziratmásolatot látnánk, föl kellene tételeznünk, hogy van vagy volt egy eredeti kézirat, melyről a többi készült. *Nemo dat, quod non habet* — senki se adhatja azt, amije nincs. Minthogy pedig egyetlenegy, világon található lény sem rendelkezik önmagát mozgatni képes erővel, végtelen nagy mennyisége sem pótolhatja ezt a hiányt. *Tehát* a végtelen sok ok elfogadása mellett is — ami azonban ellenkezik a tapasztalattal és eszünkkel — *föl kell tételeznünk egy első, mástól meg nem mozgatott erőt, mely a többi másodlagos lényekkel közli a mozgási képességet.*

Ezt az első mozdító erőt (primus motor immobilis), mely a mozgató erőt mástól nem nyerhette, hanem mindig birtokolta, Istennek nevezzük.

7. §. Isten létét bizonyítja a világban tapasztalható törvény- és célszerűség.

A lét és mozgás törvényszerű és célszerű. (Az oksági elv *c)* pontja.)

Bárhová tekintünk is a világmindenségben, az atomoktól az óriási égitestekig, a mikroszkopikus sejtektől a legtökéletesebb földi élettípusig, mindenütt törvényeket és célokat veszünk észre.

1. Hogy a világban nagy *törvényszerűség* uralkodik, azt a tudomány kétségbevonhatatlanul bizonyítja és szinte túlozva vaskövetkezetességű kényszerűségnek tartja, mely alól egy lény sem vonhatja ki magát.

A világ törvényszerűsége értelmes törvényhozót,

a) *Törvényszerűség uralkodik az élettelen világban.*

Az elemek atomjai meghatározott arányszámok szerint egyesülnek vegyületekké (H_2O, H_2SO_4, CO_2 stb.) s ezt az arányt sohasem változtathatják meg. Az égitestek Kepler hármas törvénye szerint keringenek s a csillagászok pontossággal állapítják meg keringésük idejét és sebességét, pályájuk hosszát, alkatrészeiket. A nehézség törvénye minden lényt egyaránt kötelez s nincs lény, mely alóla kivonhatná magát. A fizika, kémia és csillagászattan összes törvényei az élettelen világ jelenségeinek szabályosságát és pontosságát állapítják meg.

b) *Törvényszerűség uralkodik az élővilágban is.*

Már az életnek hármas fokozata (növény, állat, ember) az élet törvényeinek hármas fokozatát fejezi ki. A sejtek, a szervek működése pontos törvények szerint folyik le, melyeket az élettan iparkodik megállapítani, azaz az életjelenségekből kiolvasni. A méh csodálatos ösztöne a hatoldalú sejtekkel azt a számtani problémát oldja meg, mikép lehet a legkisebb anyaggal legnagyobb térfogatú s legtartósabb mértani testet alkotni. A tölcsérsodró bogár ugyanezt oldja meg a nyárfa leveléből, oly rejtélyt old meg, melyet csak a felsőbb számtan segélyével lehet megfejteni.

Az ember testi, szellemi s lelki élete szintén törvényeknek hódol, melyeket az élettan, lélektan s az erkölcstan iparkodnak kikutatni.

Tehát törvények uralkodnak az egész vonalon a világmindenségben. *E törvények nem az emberi értelem alkotásai, hanem magában a természetben gyökereznek.* Megvoltak, mielőtt az emberi tudomány napfényre derítette volna azokat. A tudósok csak kiolvasták, fölfedezték, de nem alkották azokat. Ahol azonban törvények vannak, törvényhozónak is kell lennie. Törvény és rend csak nagyfokú szellemi működés eredményei. Maguk az élettelen s értelmetlen lények, sőt maga az ember sem képes ily törvényeket szabni. Tehát el kell fogadnunk, hogy létezik egy értelmes törvényhozó, aki a törvényeket a lények természetébe bevéste. S ez a törvényhozó az Isten.

a világ célszerűsége bölcs létkitűzőt tételez fel.

2. E törvények azonban nemcsak pontosak és szigorúak, hanem célszerűek is, vagyis a törvényszerűségen kívül *célszerűség* is uralkodik a világmindenségben. Első cél az öncél: a lét- és életfenntartás, második cél: a felsőbbfokú lény s végeredményben az emberi élet fönntartása. (Minor servit maiori.) Ennek a célnak hódol az élettelen világ, erre törekszik az élővilág.

c) *Célszerűség van az élettelen világban.*

A csillagászok számításai szerint a megszámlálhatatlan égitest szabályos keringése egyensúlyban tartja a világmindenséget. Földünkön is *célszerű* törvényeket veszünk észre. A föld tenge-

lyének 23 ½°-os ekliptikus elhajlása lehetővé teszi az évszakok váltakozását, földünk önforgása a nappal és éjjel szabályszerű és szükséges egymásra következését; a nehézségi erő a helyváltoztatást könnyíti meg. A víznek kivételszerű viselkedése az élet fönntartására irányul. A testek a hőmérsék csökkenésével ugyanis rendesen sűrűsödnek, fajsúlyuk növekszik. A víz azonban nem 0, hanem +4° C-nál éri el legnagyobb fajsúlyát. Ennek következtében a jég úszik a víz felszinén. Ha ez nem így lenne, a vizek fenékig befagynának, a legnagyobb nyári meleg sem tudná a vastag jégkérget felolvasztani, minek következtében oly hőmérsékcsökkenés állna be, hogy megszünne az élet a földön. — Az esővíz kivételszerű viselkedése a termőföld termékenységét menti meg. Az esővíz ugyanis nem oldja fel a termőföld hasznos alkatrészeit (kálium, foszforsav, kovasav, ammoniák), pedig a kút- s forrásvíz ezeket felbontja.

d) *Sokkal észrevehetőbb a célszerűség az élővilágban.*

A növény- és állatvilág kölcsönös segítő jobbot nyujt egymásnak. A növény ép azt a szénsavat leheli be, melyet az állat, mint hasznavehetetlent és károsat kibocsát és ép azt az oxigént leheli ki, melyre az állati organizmusnak föltétlen szüksége van. Továbbá célszerű a növény klorofilja, amely a szervetlent szervessé képes átalakítani s így az állat- s embervilágnak megfelelő táplálékot nyujt. A növénynek ezen áthasonító (asszimiláció) képessége nélkül állati s emberi élet lehetetlen lenne a földön. — Minden élőlény védőeszközökkel védekezik életének megtámadói ellen s nagyfokú ingere van fajának szaporítására. Igy pl. egy infuzorium (Arcella vulgaris) mészköves védőpajzzsal védekezik ellenségei ellen s szálszerű lábakon változtatja helyét. Ha véletlenül hátsópajzsára fordul s nem képes lábra állani, szénsavbuborékot bocsát ki testéből, minek következtében kissé oldalt billen s könnyen lábra áll.

Egy másik infuzorium (Vampyrella spyrogirae) százféle moszat közül meg tudja találni azt, amelyikre szüksége van, belemélyeszti szálkáit s kiszívja tartalmát. Ugyanígy képesek védekezni a mérges és káros fűvek ellen a szarvasmarhák. Linné szerint a szarvasmarha 276-féle növényt fogad el táplálékul s 218-at utasít vissza, pedig nem ismeri a növénytant. Különösen a faj szaporodásánál nyilvánul meg a nagy célszerűség. A természet túlbőségesen gondoskodik a fajszaporítást célzó eszközökről s a csirasejtekről. Az állatok oly helyre rakják tojásaikat és petéiket, hol a kibúvó új ivadékok mindjárt táplálékot találnak. A tojás fehérjéje az új ivadék táplálására szolgál.

A tojásban vajudó madár csőre kemény kampóval végződik, hogy azzal a tojás héját áttörhesse. De ezt nem tudná elérni, ha a fejlődés vége felé a tojáshéj mészkőanyaga nem olvadna s nem használódnék fel a csontképződésnél.

Itt a cél az egyed fönnmaradása, a faj szaporodása és közvetve az emberi élet fönntartása.

Oly nagy célszerűség uralkodik itt, hogy *Baer Károly Ernő* híres német természettudós szerint az életfolyamatnak legáltalánosabb jellemvonása a célratörekvés. *Schopenhauer* pedig ezt mondja: «A kivétel nélkül való célszerűség, a nyilvánvaló szándékosság, mely az állati organizmus minden részében megnyilatkozik, oly világosan bizonyítja, hogy itt nem véletlenül és terv nélkül dolgozó természeti erő, hanem akarat működik, hogy komolyan tagadásba venni nem lehet».[1]

Jól mondja *Diderot*, hogy a pillangó szárnya és a légy szeme elég az istentagadók megszégyenítésére. Isten fogalma nélkül époly lehetetlen ezt a nagy célszerűséget megérteni, mint elhinni azt, hogy Beethoven szimfoniája véletlenül papirra vetett pontokból vagy Raffael Madonna Sixtinája vászonra véletlenül szétkent olajfestékfoltokból keletkezett. Még Voltaire is hangsúlyozza, hogy a világegyetem tökéletes óramű, melyet órás nélkül nem lehet elképzelni.[2]

Ahogy minden célszerű szerkezetből a szerző értelmességére következtetünk, úgy kell a világmindenség nagyszabású törvény- és célszerűségéből egy végtelenül tökéletes törvényhozóra és célkitűzőre, Istenre következtetnünk.

Ellenvetések.

Nehézségek. A célszerűségből vont bizonyíték ellen azt szokták felhozni, hogy a világban számos célszerűtlenség is van. — Ha egyéni szempontból nézzük a világot, tehát szűk látószögből, akkor tényleg sok káros, fájdalmas s fölösleges dolgot vehetünk észre. De ha az egyetemes cél, a világmindenség fönnmaradása szempontjából itélkezünk, akkor a sok célszerűtlenség csak látszólagos lesz. Igy pl. a vihar, árvíz, fagy, eső soknak káros, de a világegyetemben mindegyiknek megvan a maga célja. A halál az egyed szempontjából káros, az egyetemes élet szempontjából azonban szükséges és hasznos. A növényi és állati

[1] Über den Willen in der Natur. Leipzig, 1867³. 35. l.

[2] L'univers m'embarrasse, et je ne puis songer, que cette horologe marche et n'ait point d'horologer.

organizmusban egyes célszerűtlennek tartott szervekről a tudomány kimutatta, hogy szükségesek. Az emberi szenvedés és fájdalom pedig léleknemesítő, akaratnevelő tényező. A betegséget jelző testi fájdalom pedig egyenesen célszerű, mert a baj keresésére és orvoslására ösztönzi az embert. A keresztény világnézet pedig mindent természetfölötti szempontból, az örökkévalóság látószögéből ítél meg, tehát a szenvedésnek is, mint érdemszerző és vezeklő tényezőnek nagyon fontos szerepe van az emberi életben. Még Wilde Oszkár is elismeri, hogy a szenvedés a szép lélek nevelőmestere.[1]

8. §. Isten léte mellett tanuskodik az emberiség közmegegyezése.

Cicero írja: «Hogy Isten létezik, oly nyilvánvaló, hogy akik még ezt is tagadják, azoknak józan eszében kell kételkednem».[2] A történelem tényleg kétséget kizáróan igazolja, hogy nem volt s nincs oly nép a földön, mely valamelyes alakban Istent nem ismert s nem tisztelt volna. Az ókor legbarbárabb barlanglakóitól kezdve a mai kor legműveltebb kultúrnépéig mindenütt megtaláljuk az istenhivés nyomait.

Nagy szellemek istenhivők.

Az ókori kultúra majdnem kizárólag vallási alapon állott, erről tanuskodik a sok kiásott templom és szobor. Az ókor legműveltebb szellemei s legfennköltebb gondolkodói (Pythagoras, Sokrates, Plato, Aristoteles, Cicero, Seneca, Virgilius stb.), úgyszintén a közép- és újkor legnagyobb lángelméi és tudományos úttörői (Kopernikus, Kepler, Galilei, Bacon, Newton, Descartes, Volta, Ampère, Faraday, Kelvin, Baer, Pasteur, Bolyai, Napoleon stb.) istenhívő lelkek voltak. A jellem és erények hősei, a szentek, a vértanuk, a nagy önfeláldozó, erős jellemek mind istenhivők voltak.

Az Istenben való hit tehát az emberi léleknek egyetemes meggyőződése és vágya. Oly egyetemes és szükséges tényezője ez az emberi életnek, hogy Voltaire azt mondja, ha nem lenne Isten, föl kellene találni.[3]

Ez az egyetemes meggyőződés és vágy téves nem lehet. A szám, mint mennyiség, nem bizonyítja ugyan valamely tétel

[1] De profundis. 12. l.
[2] De natura deorum. II. 16, 44.
[3] Si Dieu n'existait pas il faudrait l'inventer.

igazságát, de ha a mennyiséghez a tudománynak és erénynek értékes minősége is hozzájárul, akkor a szám is bizonyító erővel bír. Nagyon előkelő és nemes társaságban vannak tehát azok, akik Istenben hisznek s nagyon méltatlan és alacsony az istentagadók társasága.

Az emberi lélek tehát természeténél fogva vágyódik Isten után, mint Tertullián mondja: *Anima humana naturaliter est christiana.* (Az emberi lélek természeténél fogva keresztény.)

II. FEJEZET.

Az atheisztikus világnézet s annak cáfolata.

9. §. Az atheizmus és különböző alakjai.

Az Istentől kiinduló, theisztikus világnézetnek homlokegyenes ellentéte az atheizmus, vagyis az istentagadás világnézete. Az atheista nem hisz Istenben, mint a világ szellemi végokában. Az atheizmus nem lehet tudományos meggyőződés, nem lehet bebizonyított elmélet, hanem előítéleten, vágyakozáson vagy hiten alapuló világnézet. Az atheista szintén hisz, de nem Istenben, hanem abban, hogy nincs Isten, hogy a világ örök, hogy az anyag az Isten stb. Ezeket a tételeket, melyeket az istenhit helyébe állít, nem tudja bebizonyítani, hanem szubjektiv okokból elhiszi. *Tehát az atheizmus is hit, a semmiségben való hit.* Ez a hit sokkal nehezebb és észszerűtlenebb az istenhitnél, mert azt sem meggondolás, sem a természet szemlélete, sem a lélek benső ösztöne nem erősítik meg. Azért mondja *Pascal:* «A hitetlenek hisznek a legerősebben». (Les incrédules les plus crédules.)

Az atheizmus csak közös neve a különféle istentagadó elméleteknek, melyeknek száma nagyon nagy. Minden korban másképp és másképp iparkodtak az atheisták világnézetüket megalapozni s ezért különféle nevek alatt szerepelt világnézetük. Legújabb korban a *monizmus* neve alatt ismeretes és divatos az istentagadás elmélete.

A monizmus (egyelviség) a theizmusban az anyag és a szellem kettősségét, dualizmusát ítéli el s aszerint, amint kizárólag

az anyag vagy kizárólag a szellem egyetlenegy elvéből akarja a világmindenséget megmagyarázni, a materializmus és a spiritualizmus két főcsoportjára osztható.

A materializmus fogalma.

1. A *materializmus* minden szellemi lényt tagad s kizárólag anyagi valóságot fogad el. Ez az elmélet már az ókorban ismeretes volt, de a XIX. s XX. században a természettudomány nagy vívmányainak egyoldalú magyarázatával nagyon tetszetős és divatos formát öltött, melyet természettudományos monizmusnak vagy modern materializmusnak lehet nevezni. (Főképviselői: Haeckel, Ostwald.)

A spiritualizmus fogalma.

2. A *spiritualizmus* a másik végletbe esik, mikor az anyag létét tagadva, csupán a szellemi valóságban hisz s a világot valamely akarat, ösztön, vagy öntudatlan szellem kifolyásának tekinti. (Schopenhauer, Hartmann, Verworn.)

Mind a két elméletet pantheisztikus szinezettel is szokták bevonni, vagy az anyagot, vagy a világszellemet tekintik istenségnek s akkor pantheizmus a neve. A monizmus rendesen ilyen köntösben lép fel, hogy a vallásnak szinezetét megtartsa.

A pantheizmus.

A pantheizmus — mely a világmindenséget az Istennel azonosítja — nemcsak ellenkezik a józan ésszel, mely szerint a véges, gyarló, jó és rosszból összetett világ nem lehet egyszersmind a végtelenül tökéletes és szent Isten, hanem erkölcsi szempontból a legfurcsább következtetésekre vezeti a gondolkodó embert. Akkor nem lenne különbség Isten és ember, jó és rossz, hős és gyáva között, mert mindnyájan Isten részei lennénk. A pantheizmus különben Schopenhauer szerint nem egyéb, mint udvarias atheizmus, az istenség emlegetése csak játék a szavakkal.

Az atheizmus újabbkori nevei.

Ha az atheizmus nem mondja ki kereken, hogy nincs Isten, hanem csak azt állítja, hogy nekünk nincs biztos, pozitiv ismeretünk róla, hogy az ő megismerése szellemi képességeinket túlhaladja, akkor *pozitivizmus* vagy *agnoszticizmus* a neve. Az első a francia Comte Ágosthoz, a második az angol Spencer Herbert nevéhez fűződik. A legújabb korban *modernizmus* néven is szerepel. Találóan nevezik e bölcseletet az önmegtagadás bölcseletének (philosophia abstinentiae), mert megvonja önmagától a kutatás jogát és kötelességét. Ha minden kérdésnél csak azt fogadnók el biztos igazságnak, amiről érzéki módon tapasztalat vagy kisérlet útján győződhetünk meg, akkor igazságaink nagy részére kimondhatnók, hogy nem biztosak. Ez

volna az igazság megismerhetőségében való kételkedés, *szkepticizmus*, mely minden gondolkodásnak és tudományos haladásnak véget vetne. Isten létéről nem tapasztalat, de gondolkodás útján mindenki emberi bizonyosságú meggyőződést szerezhet.

10. §. A modern materializmus vagy természettudományos monizmus.

A régi materializmus, melyet bölcseletileg már megcáfoltak, a XIX. és XX. század tényleges és állítólagos természettudományi eredményeit magának foglalta le, azokat saját szájaize szerint értelmezte és új köntösben, a *monizmus* tetszetős neve alatt, mint világhódító világnézet és vallás támadt fel. A monizmus a természettudományra hivatkozik, annak a nevében és tekintélyével lép fel, valójában azonban tételei nem bebizonyított természettudományi igazságok, hanem részint feltevéseken (hipotéziseken), részint puszta hiten alapuló elvek, tehát hitelvek, dogmák, melyeket a monistának épúgy, sőt talán nagyobb értelmi önmegtagadással kell *elhinnie*, mint az istenhívőnek a maga hittételeit.

A monizmus tételei.

Míg ugyanis az istenhivőnek egyetlenegy tételt, a világon kívül álló végtelen Isten létét kell csak elfogadnia, melyből világnézetének többi pontja önként és logikusan következik, addig a monistának legalább hat, egymástól független tételt *kell elhinnie*.

A monizmus tételei a következők:

1. Csak az anyag és legfeljebb energia létezik, szellem nincs. Az anyag ősatomjai (vagy elektronjai) nem teremtés útján jöttek létre, hanem öröktől fogva léteznek és mozognak.

2. Az ősatomok találkozása és vegyülete véletlenül vagy szükségszerűen megalkotta az első, legkezdetlegesebb élőlényt (ősnemződés útján).

3. Egy vagy több őslényből természetes kiválasztás útján, tehát a véletlen közreműködésével alakult ki a mai növény- és állatvilág. Ennek a nagyarányú, évmilliomodos mechanikus fejlődésnek utolsó láncszeme az ember.

5. Az ember nem anyagi-szellemi lény, hanem egészen beilleszkedik az állatvilágba, tehát lelke nincs.

6. Az ember hivatása és célja csak itt a földön keresendő, a túlvilági hit a gyermekkori mesék világába való.

E tételek egyike sem természettudományi igazság, hanem hipotézis vagy puszta hit, egyik-másik pedig ellenkezik az elfogulatlan bölcselettel.

A monizmusnak ezt a gondosan kiépített világnézetét Haeckel Ernő hirneves embryologus († 1919) dolgozta ki a *Welträtsel* című művében. Világnézetének terjesztésére társaságot (Monistenbund) és vallást alapított.

Minthogy e világnézet a keresztény theizmusnak alaptételeit támadja meg és tetszetős elméletekkel magyarázza a nagy világtalányokat, sok hívet szerzett korunkban, miért is egyes tételeivel külön kell foglalkoznunk.

A) *Isten és az öntudatlan természet.*

11. §. Az anyag kizárólagossága, örökkévalósága és örök mozgása.

A monizmus első tételében három állítást különböztethetünk meg:

1. Csak anyag és legfeljebb energia létezik, szellem nincs.

Az anyag kizárólagossága lehetetlen.

Ha azt kérdezzük, miért nem létezik szellemi lény, azt feleli a monizmus: mert érzékeinkkel nem vehetünk róla tudomást s ha azt kérdezzük, miért nem vehetünk róla tudomást másképp, azt a választ kapjuk: mert csak érzékeink vannak, szellemi lényünk nincs. Ez nem egyéb, mint elvcsusztatás (petitio principii), mely a bebizonyítandó tételt bebizonyítottnak veszi s önmagával magyarázza. Amily címen tagadja a monizmus a lélek létét, époly címen tagadhatnók az atom létét: senki atomot még nem látott. Amily joggal következtetünk az anyag viselkedéséből az atom létére, épily, sőt nagyobb logikával következtetünk az ember szellemi működéseiből a működő szellemi okra.

Az első állítás tehát nagyon bizonytalan alapon áll, sőt nyilvánvalóan tévedés.

2. Az anyag önmagától való és örök.

Az anyag nincs önmagától s nem örökké való.

Az anyag — mint minden világban található lény — esetleges és véges (l. a 6. §. 1. pontját). Mindaz, ami esetleges

és véges, létének és korlátoltságának okát másban birja. Tehát az anyag s atomja is mástól származik.

A monizmus alapgondolata, a fejlődés kizárja az atom örökkévalóságát. Ami folyton tökéletesedik, fejlődik, valamikor a fejlődés legalsó pontján, a holtponton állott. Ami az atomot e holtpontról kimozdította és a fejlődést megindította, annak a létét is meg kellett adnia.

Az első tétel második állítása tehát ellenkezik az oksági elvvel s a fejlődés gondolatával.

3. Az anyag öröktől fogva mozog.

Az anyag nem mozoghat öröktől fogva.

Ez az állítás sem állja meg a helyét. A mozgás mozgatóerőt tételez fel. Önmagát szünet és energiavétel nélkül mozgató erő nem létezik. Az örök mozgás, a *perpetuum mobile* ellenkezik a fizika alaptételével, a *vis inertiae*-vel.

Az entropia törvénye.

E felfogást igazolja az entropia törvénye is. E törvény szerint minden kinetikai (mozgási) energia hőenergiává változik át, de az így keletkezett hő — nagyfokú eloszlás miatt — csak részben alakul vissza mozgási energiává. (A legjobb motor is a hő legfeljebb $^1/_3$-át képes fölhasználni, $^2/_3$-a elillan.) Így csökken a világmindenség hőenergiája és minden hőmérsék egyensúlyra törekszik. Egyenlő hőmérsék mellett pedig nincs energiaátalakulás, nincs mozgás.

Igy fog kihülni a nap is, a földi energia főforrása, akkor pedig megszűnik a mozgás, az élet a földön. Az atommozgásnak lesz vége. Aminek van vége, volt kezdete. Ha az atommozgás öröktől fogva indult volna meg, a kihülés és szünet már régen bekövetkezett volna. Ostwald monista mondja: «A tudomány az emberiség számára csak azt az egy biztosat állapította meg, hogy kora és élete időben határolt». A harmadik állítás e szerint ellenkezik a természettudomány alapelveivel.

A monizmus egész első tétele tehát nem a tudomány tanítása, hanem — bármily furcsán hangzik is — *a hit szava.*

12. §. Az élet eredete.

A monizmus az élet eredetét nem Istentől származtatja teremtés útján, hanem ősnemződésben *hisz.*

Az ősnemződés fogalma.

Az ősnemződés (generatio spontanea) az élő lényeknek

szervetlen anyagból való önkéntes keletkezését jelenti. Ez lenne az anyag és az élet között való ür áthidalása. Vagy ősnemződés vagy teremtés, harmadik megoldás nincs. Haeckel és Virchow elismerik, hogy ily ősnemződés sem a multban, sem most nem fordult elő, de elfogadják, mert különben megdőlne anyagelvi világnézetük s az élet megteremtésében, isteni csodában kellene hinniök. Ők azonban inkább hisznek egy tapasztalattal ellenkező, meg nem okolt föltevésben, mint a teremtő Istenben.

Lehetséges-e ősnemződés?

Ősnemződés lehetetlen.

Régente azt hitték, hogy porból származnak az alsóbb férgek. Pasteur gondosan sterilizált, a külvilágtól elzárt levegőt éveken át megfigyelve arra a tapasztalatra jutott, hogy ily levegőben semmiféle élőlény nem keletkezik. A levegő tele van csirákkal, melyek alkalmas helyre érve (víz, rothadó hús, nedves tárgy) férgekké fejlődnek. Kisérletileg kimutatta Harvey szavainak igazságát: élet csak élettől származhat (omne vivum ex vivo). Virchow még pontosabban állapította meg, hogy élősejt csak élősejtből származhat (omnis cellula e cellula) s legvégül Strassburger kimondotta, hogy élősejtmag csak élősejtmagból fejlődhet (omnis nucleus ex nucleo). Fizikailag kimutatták, hogy ősnemződést a természetben s a laboratóriumban senki nem látott, sem létre nem hozott.

Arrhenius svéd és Thomson angol természettudósok a lehulló meteorkövekben keresik az élet első csiráit, de eltekintve attól, hogy a nagy hő, melyet a meteor hullásával előidéz, minden életképes csirát elpusztít, ez a meteorelmélet csak elodázása a kérdésnek. Mert megint csak azt kérdezhetjük, honnan került az élet a meteorba? Az élet nem lehet örök, annak mástól kell származnia.

Az ősnemződés annyira ellenkezik a mai tudomány álláspontjával, hogy nem is a hittudósok, hanem a természettudósok küzdenek ellene leghevesebben. Branca, német természettudós ezt a találó megjegyzést teszi: «Haszontalanabb mesét, mint az ősnemződés, nem is találhattak fel. Valóban, ha az egyház hirdetné ezt dogma gyanánt, minden természettudós borzalommal tiltakoznék ellene».[1]

Oly ősnemződési elméletet, mely szerint Isten a teremtett anyagot csiraképességgel ruházta föl, úgy hogy az ilyen csira-

[1] Der Stand uns. Kenntnisse vom fossilen Menschen. 97. l.

képes anyag hozta volna létre az első életet, a keresztény világnézettel meg tudnánk egyeztetni. De a tények e hipotézisnek sem felelnek emg.

Nem marad más hátra, mint elfogadni a biblia felfogását, mely szerint az élet isteni eredetű. addig.

13. §. Darwinizmus és a fejlődési elmélet.

A közvetlen teremtés.

I. A közvetlen teremtés (kreacionizmus) elmélete. Sokáig abban a szószerinti bibliai meggyőződésben élt az emberiség, hogy Isten minden növény- és állatfajt külön-külön teremtett. Egyes nagy szellemek (szent Ágoston) intuiciója fejlődésről ábrándozott ugyan, de még Linné is a közvetlen teremtés hive volt: *Tot numeramus species, quot ab initio creavit infinitum Ens.* (Annyi fajt számlálunk, ahányat kezdet óta teremtett a végtelen Lény.)

A XIX. század geológiai és palaeontologiai kutatásai döntögetni kezdték ezt a régi és elterjedt véleményt. E kutatások alkalmával sok oly növény- és állatfajt találtak a föld benső rétegeiben, mely korunkban már nem él s viszont a mai növény és állattipusok közül számosat a régibb rétegekben hiába kerestek. Ez vezette rá a természettudósokat arra a gondolatra, hogy a mai fauna és flóra nem a mai alakjában lépett föl először földünkön, hanem valószinűleg azoknak a palaeontológiai ősöknek leszármazása. Tehát nem egyszerre s készen látott napvilágot a fauna s flóra, hanem talán évmilliomodos fejlődés (evolutio) eredményekép. Cuvier francia geológus még hevesen és sikerrel küzdött e felfogás ellen s a régi állattipusok kihaltát nagy katasztrófáknak tulajdonította (kataklizma-elmélet), de Lamarck, G. Saint-Hilaire és mások már Darwin előtt hirdették a fejlődés gondolatát.

Darwinizmus.

II. Darwin fejlődési elmélete (evolucionizmus, transzformizmus). Darwin Károly, angol természettudós volt az, ki 1859-ben «A fajok eredése» cimű művével népszerűvé tette e gondolatot és a legmesszebb menő terjedését előidézte, úgy hogy a fejlődés elmélete sokszor kizárólag — de tévesen — az ő névéhez füződött, mint *darwinizmus.*

Darwinizmus és fejlődéselmélet nem egy és ugyanaz. A darwinizmus a fejlődésnek egyik magyarázata.

Darwin meg nem magyarázza, honnan származik az anyag és az élet első csirája, hanem mind a kettőt adottnak tételezi föl. *Az anyagnak s az életnek Istentől való származását föltételezve a keresztény hivő is lehet Darwin hive.* A következőkben tehát tisztán természetbölcseleti szempontból foglalkozunk e tárggyal.

A darwinizmus a fajok eredetéről.

1. Az elmélet. Darwin szerint, amint a kertész és az állattenyésztő ügyes munkája egy fajból új válfajokat (race) képes létrehozni (pl. kutya-, galamb-, rózsafajták), úgy maga a természet is képes volt néhány őstipusból a mai növény- és állatvilágot kifejleszteni. Az első őstipusokból származó egyedek mindegyike egy-egy eltérést, elváltozást mutatott (variation), melyet a különböző talaj, táplálék s éghajlat most is előidéz. Ezen, kissé variáló egyedek közül azok maradtak fönn, azok erősödtek meg, melyek hasznosabb tulajdonságaikkal jobban tudtak alkalmazkodni a külső körülményekhez.

Igy tehát *passziv* értelmű küzdelem keletkezett a létért (struggle for life): az erősebb, a hasznosabb egyed legyőzte a gyöngébbet. Az így fönnmaradó, a létért való küzdelemben diadalmaskodó egyedek megedződtek s tulajdonságaikat átszármaztatták utódaikra, melyek közül hasonló körülmények között némelyek tökéletesedtek, mások elsatnyultak. Igy tökéletesedett az egyik faj s alkotott évezredes lassú fejlődésben újabb fajokat. Az erős, tökéletes egyedeket maga a természet válogatta ki s nevelte: ez a természetes kiválasztás (natural selection), mint a passziv létért való küzdelem eredménye.

Egyszerű, tetszetős elmélet, mely mechanikusan az egész flóra és fauna fejlődését megmagyarázza. A materializmus sietett is ezt az elméletet magáévá tenni. Azt hitte, hogy most már végérvényesen kiküszöbölte a Teremtőt, a természet önmaga magyarázza a csodás célszerűséget s fejlődést. Természetfölötti beavatkozás fölösleges. A diadalmámor nem annyira objektiv s elfogulatlan, mint inkább szubjektiv s érzelmi volt. Mélyebben gondolkodó természettudósok csakhamar kiábrándultak s fölfedezték az elmélet hibáit.

A darwinizmus bírálata.

2. Az elmélet hibái. Eltekintve attól, hogy a darwinizmus sem az anyag, sem az élet eredetét, a világnézet e két alapkérdését meg nem oldja, tehát a Teremtőt nem nélkülözheti, természetbölcseleti szempontból sem oly horderejű, mint kezdetben gondolták.

A létért való küzdelem, az átöröklés, a nemi kiválasztás (az erősebb az erősebbel párosult) *vak* és *véletlen* tényezők. *Darwin ott tévedett, mikor a kertész és állattenyésztő értelmi s öntudatos munkáját a természet értelmetlen s öntudatlan erőinek tulajdonította.* A természet erői csak akkor működnek célszerűen, ha értelmi erő vezeti azokat.

a) Igaz, hogy egy faj egyedei variálnak, igaz, hogy a satnya egyedek hamarább pusztulnak el, de *a létért való passziv versengés nem hozhatja létre* azokat *az alaktani elváltozásokat*, melyek a rendszertani osztályozás alapjai s melyeknek a létért való küzdelemben semmi jelentőségük sincs. A flóra és a fauna több százezer fajának jellegzetes vonásai nem keletkezhettek tisztán a külvilághoz való alkalmazkodásból. (2 vagy 4, vagy 12 láb, 4 vagy 1 pata, a nagy színpompa és dekorativ berendezés.)

A létért való küzdelemben még az ú. n. alkalmazkodási tulajdonságok (erős izmok, futó láb, élesebb szem, vastagabb bőr, szőr stb.) sem föltétlenül hasznosak, mert a véletlen (vihar, földrengés, villám, árvíz, eső, jégeső, szárazság, háború) kivétel nélkül pusztít erőseket, gyöngéket egyaránt. A létért való küzdelem kitünő hóhér, az elkorcsosulástól megóvja a fajt, megedzi a már meglévő tulajdonságokat, de új tulajdonságokat nem szerez.

b) *Nagyon is kétséges a szerzett, egyéni tulajdonságok* (erős szárny, futó láb, ügyes, faragó kéz stb.) *átöröklődése.* Weismann, a darwinizmus hive, tagadja az átöröklődést.

c) *A Darwintól föltételezett végtelen lassú fejlődésnek ép a létért való küzdelem a hóhérja.* Apró átmeneti tulajdonságok inkább ártalmára vannak az egyednek a küzdelemben, mint hasznára (pl. a gyiknak elkorcsosodó lába s fejlődő szárnya). Az ily tehetetlen állat az első támadáskor vereséget szenved.

Az ember mesterséges, körültekintő kiválasztással csekély eredményeket ér el, annál kevésbbé voltak képesek eredményt elérni *egyedül* a természet vak, vezetésre szoruló energiái és az öntudatlan, oktalan véletlen.

A darwinizmust ebben a formájában kevés természettudós fogadja el. Sokan csak történeti érdekességű, de lejárt elméletnek tartják. (Wigand, Hamann, Reinke, Weismann, Hertwig O., Eimer, Fleischmann stb.) A XX. században Haeckel s Weismann Ágost a szóvivői a darwinizmusnak, de alapos módosításokkal és mindazok a materialisták, kik inkább hisznek a véletlenben, mint az eszes Alkotóban.

Darwin nem volt hitetlen ; agnosztikus volt s nagy érdeme, hogy a fejlődés gondolatát népszerűsítette és ezzel a természettudományok fejlődését nagyban előmozdította. Darwin nem beszél gőgös türelmetlenséggel, a tanával való visszaélés s annak atheisztikus kiszinezése nem őt terheli.

Nagy szaktudós volt, de ember volt — és tévedett.

A darwinizmus és fejlődés gondolata, nem egy és ugyanaz.

III. A fejlődés gondolata Darwin után. A helyesen értelmezett fejlődési elmélet. Ha a darwinizmus meghalt is, él a fejlődés gondolata. Fejlődés volt, és ez a természettudománynak — nem bebizonyított ugyan — de legmegalapozottabb hipotézise, axiomája.

De a fejlődésnek — amint az anyag létének, mozgásának és élővé való átváltozásának — Istentől kellett kiindulnia.

Vajjon csirákból vagy fejlett egyedekből, vajjon egyből vagy sokból, vajjon a fauna és flóra külön-külön vagy egyszerre indult-e fejlődésnek, tisztán természettudományi kérdés. Sőt valószinűleg olyan kérdés, melyet örök homály borít.

A fejlődés okai.

A fejlődés okai és vezéreszközei között *elsősorban benső erőt, életelvet, szerves rugékonyságot kell feltételeznünk*, mely a fejlődést célszerű irányban vezette s a mai flóra és fauna csodás célszerűségeit és szépségeit kialakította. *További tényezők* csak az első vezetése mellett érhettek el eredményt. Ilyenek lehettek : *egyes szervek használata vagy nem használata* (Lamarck elve), alkalmazkodás a külvilághoz, kereszteződés, átöröklés és természetes kiválasztás is.

A fejlődés gondolata nem ellenkezik a hittel,

IV. A fejlődés gondolata és az istenhit. Az Istentől megindított fejlődés semmit sem von le a keresztény istenfogalom fenségéből, sőt azt még magasabbra emeli, megfosztja az emberies (anthropomorf) vonásoktól s a legméltóbb tartalommal ruházza föl. Sokkal magasztosabbnak látszik az a felfogás, hogy Isten egy vagy több csirába beoltotta a fejlődés ösztönét s ebből fejlődött ki az ösztön vezérlete s a természet különféle erőinek s energiáinak behatása alatt évmilliomodos fejlődés eredményeképp a mai csodás növény- és állatvilág, mint az a gondolat, hogy Isten minden fajt külön-külön teremtett. Mindenesetre nagyobb művésznek tartanók azt, aki az acélba oly erőt önthetne, hogy az önerejéből pontosan működő órává fejlődjék, mint azt, aki az óra minden alkatrészét külön-külön készíti, javítgatja s az alkatrészekből az órát összeállítja. *A helyes fejlődési elmélet tehát nem vallástalan.* Kizárja a vak véletlent, Istent nem küszöböli ki, hanem feltételezi s a tőle származó benső irányító erőknek a főszerepet tulajdonítja. Ebben különbözik a fejlődési elmélet helyesen értelmezett alakja a mechanikai s azért materialista izű darwinizmustól.

A keresztény világnézetnek tehát nem kell félnie a fejlődés gondolatától.

nem ellenkezik a bibliával.

V. A fejlődés gondolata és a biblia. Miért beszél azonban a biblia fajok teremtéséről?

A biblia nem természettudományos, hanem vallásos könyv, mely nem tudományos elméletekre, hanem hitre, Isten előtt való meghódolásra tanít, következésképp természeti dolgokban korának álláspontján áll s nem kíván későbbi korok felfogásainak elébevágni.

Költői szárnyalással mondja *Prohászka:* «Gyermekkorunkban elhittük azt is, hogy az Úr közvetlenül dörög a mennydörgésben s nyilait szórja a villámlásban, később háttérbe szorult a mennydörgő Isten s megértettük, hogy a mennydörgést természeti erők eszközlik ; nem történt-e ugyancsak így a szóbanforgó esetben! Azt gondoltuk, hogy minden fajt külön teremt ; gyönyörködtünk a mintázó Isten szorgalmán és az apró rajzokon, a finom szinezésen visszatükröződő kedvtelésein s ime most háttérbe szorul az Isten, gondolatait, terveit a természet folyása valósítja meg.

De kisebb lett-e ezáltal Isten? Nem lett. Az élet mélységeit, plaszticitását ő gondolta el, csiráit ő termékenyítette meg, alakjait ő pontozta ki s valamint neki csak egy gondolata van, mely mindent kifejez, úgy teremthet életerős típusokat, melyek magukban foglalnak egész sorokat, teremtése oly hatalmas, hogy egyetlen szava fölér sok szóval, teremtő igéje az élet forrásait nyitja meg, melyeknek folyóvizei elkígyóznak évezredekre s világokra terjedő folyással, míg végre a kimerülés sivatagjában elvesznek».[1]

B) *Isten és az öntudatos ember.*

14. §. Az ember és az állat között való testi különbség.

Darwin az ember származásáról.

Darwint nagyon felbátorította elméletének nagy sikere. 1871-ben az «Ember eredése» cimű művében az embert is beállítja a mechanikai fejlődés keretébe s őt a természetes kiválasztással

[1] Föld és ég. 355. l.

a hozzá legközelebb álló állattól, a majomtól származtatja. A materializmus örömmámorban úszott e fölfedezés hallatára: akik irtóztak az isteni rokonságtól, tapsviharral fogadták a majomősöket. Minden olyan hírnek, mely az ember és majom között való átmeneti alak — a missing link — fölfedezéséről szólott, jobban örültek — mondja Eötvös József báró — mintha egy új Plató, Newton vagy Shakespeare lépett volna föl. «Úgy látszik, mintha napjainkban nem az emberi méltóság bizonyságait, hanem csak okokat keresne a tudomány, melyekkel brutalitásunkat igazolhassa.» (Gondolatok 158. l.)

A ma élő majmok azonban sok hasonlóság mellett is számos elütő sajátságot tüntetnek föl s azért sokan látván a nehézséget az ember majomi rokonságának bizonyításánál, az embert nem egyenesen a majomtól, hanem közös őstől származtatják, melytől a majom és ember mint két testvér származott. Ezek szerint nem ősszüleink, hanem oldalági rokonaink a majmok.

Ember s állat között való rokonság bizonyítékai s azok cáfolata.

A leszármazási elmélet szerint az ember állati származásának bizonyítékai: *1. az anatómiai hasonlóság, 2. néhány átmenetinek képzelt alak, 3. a vérrokonság s 4. a biogenetikai alaptörvény.*

1. Anatómiai hasonlóság.

1. Az *anatómiai hasonlóság* az ember és majom között oly nagy, hogy testre nézve csak fokozati s nem *lényeges* különbséget találnak. Azonban e fokozati különbségek jelentőséget nyernek, ha megfontoljuk, hogy e különbségeket jelentő emberi vonások ép a szellemi élet fiziológiai alapfeltételei. Csak ott fordulnak elő, hol szellemi élet van és megfordítva. És ezek: a) *nagyobb, előtérbe nyomuló agykoponya;* b) *egyenes járás;* c) *két, munkára alkalmas kéz;* d) *beszélőképesség.*

Ember s majom között való testi különbségek: *a)* koponya s agyvelő,

a) Az *emberi koponyán* az arccsontok (állkapocs, fogak, orrüreg) háttérbe szorulnak s inkább a homlok- s koponyacsontok domborodnak ki, ami már külsőleg is az értelmes arckifejezés fiziológiai föltétele. (Az emberi átlagos arcszög 70—90° közt váltakozik.)

A majomi koponyán ép megfordítva áll a dolog. Itt az arccsontok lépnek előtérbe, míg a koponyacsontok kisebb domborulatot alkotnak és háttérbe szorulnak. Ez adja az *állatias* jelleget a majomi arcnak. (A majom maximális arcszöge 50°.)

Ennek megfelelően különbség van a két koponya köbtartalma közt is. Az emberi koponya köbtartalma háromszorosa a majominak. (Emberi koponya maximális köbtartalma 1780 cm³, átlagos 1500 cm³. Majomkoponya maximális köbtartalma 605 cm³, átlagos 498 cm³.)

Ennek következtében súlyosabb is az emberi agy. A majomi agy súlya fele az emberi agy súlyának.[1]

Az *emberi koponya és agy* nagy fölényben van a legtökéletesebb majomi koponya és agy fölött. A fejlődési elmélet nem magyarázhatja meg, *miért* és mikép változott volna a majomkoponya emberivé; vajjon a koponyafejlődés idézte-e elő az agyfejlődést vagy megfordítva, s vajjon az agyfejlődés idézte-e elő a szellemi fejlődést vagy megfordítva. Manapság — ha nem is mindig, de rendesen — az intenziv szellemi élet fejleszti az agyat s a koponyát is. A négerek agyát és koponyáját a szellemi működés tökéletesíti számos generáció után. Már pedig a majmoknál szellemi működés most sincs, régente sem lehetett, vagy ha volt, kérdés, hogyan keletkezett?

b) egyenes járás,

b) A második testi fölénye az embernek az *egyenes járás.* Az egyenes járás a szellemi élet fontos fiziológiai előföltétele: a nagyobb és könnyebb megismerést, a kulturális tevékenységet mozdítja elő, az öntudat s a magasabb hivatás jelképe.

Erről már Ovidius énekli, hogy míg az állatok földre hajtott fejjel járnak, az istenek egyenes járásra teremtették az embert, hogy szemét az égre s csillagaira irányíthassa. Miért kezdett a majom egyenesen járni, mikor az természetellenes és nagy nehézséggel jár reá nézve? E kérdésre a fejlődési elmélet nem tud kielégítő választ adni.

c) két kéz,

c) A harmadik testi különbség az, hogy az *embernek két, míg a majomnak négy keze van.* És jóllehet a majomnak négy keze van, egyik sem alkalmas a legdurvább munkára sem. A majomkéz a legdurvább kőkést sem faragta, mert a legkezdetlegesebb munka célkitűzéssel jár, ez pedig csak szellemi élettel biró lénynél lehetséges.

Az emberi kéz — még a legvadabb embernél is — munkára alkalmas; a kéz az emberi kultura egyik legfontosabb fiziológiai eszköze, az agy és a lélek terveinek végrehajtója.

[1] E fontos különbségeket a legkiválóbb anatómusok Ranke, Bumüller, Virchow, Topinard konstatálták.

d) A negyedik fölényes tulajdonsága az embernek a *beszélőképesség.* Jóllehet a majomnak épolyan fiziológiai szervei vannak a hang képzésére, mint az embernek, legfeljebb hangokat tud adni érzelmeinek kifejezésére, de szótagoló beszédet hiába tanulmányoznak nála. Müller Miksa kiváló nyelvész szerint beszéd és értelmiség oly szoros kapcsolatban vannak egymással, mint a hő és a mozgás. Egyik a másikat feltételezi. Beszéd, fejlett nyelv csak ott van, ahol van szellemi élet és megfordítva. A majomnál nincs szellemi élet, nem lehet tehát nyelve sem.

E négy különbség a szellemi élettel való szoros kapcsolata miatt oly fontos, hogy az állati tulajdonságok tökéletesedése és emberivé való fejlődése csak szellemi életnek eredménye.

A szellemi életnek pedig mi volt a megindítója? — A materialisták felelik: a véletlen szükség. Véletlen és szellem azonban kizárják egymást.

2. Az átmeneti alakok.

2. Az ember állati rokonságának hirdetői néhány *átmeneti alakra* hivatkoznak. Főleg két palaeontológiai leletről van szó.

a) Dubois orvos (1881 szept. 1-én) Jáva-szigetén talált egy erős zápfogat, később (okt. 1-én) egyméternyire az előbbi lelettől koponyatetőt, tíz évvel később (1892 aug. havában) 15 méternyire egy baloldali combcsontot s egy második zápfogat. Ez lenne az első majomember, mely már egyenesen járt. Neve *Pithecantropus erectus.* — Eltekintve attól, hogy kérdéses, vajjon e különböző időben s helyen talált csontok együvé tartoznak, *e csontok egészen majomi jellegűek,* úgy, hogy az általános vélemény szerint a csontok tulajdonosa *valóságos majom volt.*

b) 1856-ban Németországban Neander völgyében talált Fuhlrott egy koponyafödőt s harminc év mulva «ennek megfelelő» (?) csontokat. Ez lenne a másodikfokú összekötő kapocs, az ősember: *Homo primigenius.*

Erről a koponyáról a legellentétesebb vélemények uralkodtak a tudósok között. Ily leletnek tehát nagyon kétes értéke van. Legújabban Macnamara kiváló anthropológus kimutatta, hogy ilyen koponyával (1230 cm³ köbtartalmú) még ma is járnak a lappok s Tasmania és Ausztrália vad népei, tehát e koponya tulajdonosa *ember volt.*

Az újabban talált leletek vagy az egyikhez, vagy a másikhoz tartoznak. Elfogulatlan tudósok bevallják, hogy igazi átmeneti alakot ember és majom között még nem találtak. Branca, Zittel és Macnamara anthropológusok elismerik, hogy az ember ősök nélkül jelent meg a földön.

3. A vér rokonsága.

3. Az ember majomi származása mellett felhozott harmadik érv a majomi s emberi *vér rokonsága.* Kísérletek mutatják, hogy egymástól távol álló állati fajok vére egymás vérébe jutva kölcsönösen betegséget idéz elő. Közel álló fajoknál a vérkeveredés hatás nélkül való. Már pedig az ember és majom vére kölcsönösen hatás nélkül vannak egymásra. Másrészről pedig a beteg vér a közelálló faj vérével keveredve ott betegséget idéz elő, míg távol álló fajoknál kevésbbé. Már pedig a majom beteg vére megfertőzi az emberi vért.

E kísérletek legfeljebb azt igazolják — amit anatómiai rokonság is bizonyít — hogy az ember vére kémiailag rokon a hozzá anatómiailag legközelebb álló állatfaj vérével, hogy az ember testre nézve állati lény. De semmikép sem bizonyítja a közös leszármazást. E kísérletek érvénye különben sem oly döntő. Ily vérösszehasonlításnál alaktanilag (morfológiailag) távol álló fajok is rokonvérűeknek bizonyultak be. Igy pl. az álomkóros ember vére a legtöbb állatban betegséget idéz elő, csak a sertésre és a majomra van hatás nélkül. Ebből tehát azt lehetne következtetni ezen elmélet szerint, hogy az ember vére legtávolabb áll a sertésétől és majométól s közelebb az alsóbbrendű állatokéhoz.

4. A biogenetikai alaptörvény.

4. A negyedik bizonyíték az ember állati származása mellett az ú. n. *biogenetikai alaptörvény,* melyet Müller János fedezett fel s Haeckel népszerűsített. E törvény így hangzik: Az egyed embrionális fejlődése alatt őseinek alakjait veszi fel, tehát az egyed fejlődése (ontogenesis) a fajfejlődés (phylogenesis) megismétlődése (palingenesis). Az ember is embrionális fejlődése alatt számos állattipus, sőt majom alakját utánozza, ami csak az állati származás mellett érthető. Igaz, hogy az ember embrionális fejlődésében sok oly stádiumot lehet észrevenni, melyek az alsóbb állati formákkal bizonyos *hasonlóságot* tüntetnek fel, de hiszen ez természetes, mert az ember is, mint minden élőlény, sejtből kezd fejlődni s fejlődésében tökéletlenebb stádiumból tökéletesebbe jut s egyik-másik stádiumban tökéletlenebb állati formákhoz *hasonló.* E hasonlóság azonban felületes, mert az első termékeny emberi sejt *virtualiter* az egész embert magában foglalja, abból nem lesz sem majom, sem kutya.

Hogy ez a törvény mily biztos és világos, Haeckel azzal bizonyította be, hogy háromszoros kliséhamisítással akarta

elfogadhatóvá tenni. *Ugyanazt* a klisét többször nyomatta le, sőt meghamisította, hogy a majom, kutya s ember petéjének és embriójának megtévesztő hasonlóságát kimutassa. Az igazság nem szorul megtévesztésre és hamisításra.

Némely természettudós hivatkozik még az ember néhány csenevész, most már célszerűtlen szervére, mint az állati származás eredményére s emlékeztető jelére. — E szervek néhányáról a szorgosabb vizsgálódás kimutatta a célszerűséget, sokra nézve pedig még nem zárult le a vizsgálódás, korai és elhamarkodott tehát a reájuk való hivatkozás.

Az ember állati származása nincs bebizonyítva.

Az ember állati származása mellett felhozott összes érvek tehát együttesen is oly gyöngék, hogy elfogulatlan tudós biztos választ e kérdésre nem adhat s azt feleli: Non liquet (a dolog nem világos).

Virchow hírneves német anthropológus véleménye: «Nem taníthatjuk s a tudomány vívmányának nem tekinthetjük, hogy az ember majomtól vagy bármely más állattól származik».[1]

Igaza van Reinke német természettudósnak: «A tudomány méltóságának egyedül az az álláspont felel meg, hogy bevalljuk, hogy az ember állati származásáról semmi biztosat sem tudunk».[2]

15. §. Az ember lelke szellem és különbözik az állati ösztöntől.

A materialista monizmus tagadja a lélek létét s az ember szellemi működéseit az agy atom-mozgásának tulajdonítja. Az agysejtek, az ú. n. lelki sejtek összesége az emberi lélek. Egyéb szellemi erő nincs az emberben.

Lélek s agy viszonya.

A materialista monizmus e tétele a feltételnek az okkal való felcserélődésén alapszik. Az agyvelő s az egész idegrendszer nem oka, hanem szükséges eszköze, feltétele, *conditio sine qua non*-ja a szellemi működésnek. Ami a toll, véső és ecset szerepe az író, szobrász és festő alkotásánál, ugyanaz az agyvelőé a lélek működéseiben. A távirati közlés — mondja Mayer Róbert híres fizikus — csak bizonyos kémiai előfeltételek mellett lehetséges. De amint helytelen lenne a távirat szövegét e feltételeknek tulajdonítani, époly helytelen és téves felfogás lenne az ember

[1] Die Freiheit der Wissenschaft 31.
[2] Naturwissenschaftliche Vorträge I. 44.

szellemi működését az anyagi agymozgásra, mint okra visszavezetni. Az agy és lélek között nagyon szoros kapcsolat van. Az agysejtek minden baja és rendellenessége visszahat a lélekre, aminthogy rossz tollal, ecsettel, festékkel vagy vésővel a legjobb író, festő vagy szobrász sem alkot úgy, mint rendes eszközökkel.

A lelket érzéki kísérletezés útján megismerni nem lehet. A lélekre csak működéseiből lehet következtetni. Amilyen a működés természete, olyan a működőé is. *(Ab agere ad esse.)* Már pedig az ember működései szellemiek, e *szellemi* működésekből egy szellemi tényezőre, mint okra kell következtetnünk.

Az ember legfőbb tehetségei: 1. az értelem, 2. az öntudat s 3. a szabad szellemi akarat. E három tehetség az anyagból meg nem magyarázható, hanem szellemi tényezőre enged következtetni, mely lényegesen különbözik az állati ösztöntől. Ezt a szellemi tényezőt léleknek nevezzük.

Hogy az emberi lélek szellem és lényegesen különbözik az állati ösztöntől, bizonyítja:

I. Az emberi értelem fogalomalkotó (absztraháló) képessége.

A lélek működései: 1. Fogalomalkotás.

1. Az emberi értelem képes fogalmakat alkotni, ami szellemi okra utal. Az ember nemcsak érzéki módon ismer meg. Nemcsak érzéki benyomásokat *(sensatio* = érzet) vesz fel és azokat érzéki képekké dolgozza át *(perceptio)*, hanem az érzéki úton megismert konkrét érzéki képekből *(ez az* alma-, körte-, szilvafa stb.) képes azoknak közös tulajdonságait elvonni *(abstractio)* s a közös, általános tulajdonságok összekapcsolásával fogalmat *(conceptus)* alkotni *(a* gyümölcsfa fogalmát). Egyszerű fogalmak a gyümölcsfa, a könyv, az irón, a virág, a kutya stb. Az érzéki kép konkrét, a fogalom absztrakt. Vannak magasabbrangú fogalmaink, melyeket már kész fogalmakból itéletek (iudicium) és következtetések (deductio, inductio) útján nyerünk. Pl. a szép ember, a szép állat, a szép növény, a szép vidék fogalmaiból megalkotjuk a fizikai szépség fogalmát. Ilyen fogalmak még a jóság, a bölcseség, az igazság, a jog stb.

E fogalmak elvont tulajdonságok összesége, tehát valami, ami önmagában, egyedül a természetben sehol sem létezik, hanem csak bennünk. Ez csak valamilyen anyagfeletti, szellemi valóság lehet, melyet az agyvelő, mint anyag, sem magába fog-

lalni, sem megőrizni nem képes, tehát kell az emberi testben az agyvelőn kívül olyan lénynek is lennie, mely hasonló természetű a szellemi fogalmakkal, mely azokat befogadja és megőrzi.

Ezen a szellemi megismerő képességen *(cognitio intellectiva)* alapszik az emberi ismeretek szaporodása, az emberi művelődés, a kultúra haladása.

Az állat nem alkot fogalmakat.

2. Az állati ösztön nem képes fogalmakat alkotni, hanem csak érzéki megismerő képességgel bir. Az állatnak csak érzéki megismerő képessége van. *(Cognitio sensitiva.)* Az állat érzékeivel sokat képes megismerni. Egyik-másik állatnak tökéletesebb érzékszerve van, mint az embernek. Így pl. a sasnak jobb látó-, a kutyának jobb szaglóképessége van. Egyik-másik állatnak különleges érzőképessége van a magnetikus, villamos és meteorológiai tünetek megérzésére. Mind az öt érzékszerv azonban egy állatnál sincs oly tökéletességi fokon, mint az embernél. Az állat ezekkel az érzékszervekkel érzéki benyomásokat vesz fel, gyüjt s érzéki képekké dolgoz át a négy belső érzékkel *(sensus internus, imaginatio, vis aestimativa* és *memoria sensitiva)* s így érzéki ismeretekre, tapasztalatra tesz szert. Bizonyos fokban következtetni is tud. Az érzéki képek ugyanis oly szoros kapcsolatba léphetnek, hogy az egyik felébredése felébreszti a másikat is. Így pl. ha a kutyát néhányszor bottal megvertük, a bot suhintásának képe s a rákövetkező fájdalom érzete oly szoros kapcsolatba léphetnek, hogy az első kép látása visszaidézi benne a fájdalom érzetét, úgy, hogy a bot látásakor már futni vagy vonítani kezd. Ez az eszmetársítás *(associatio idearum)* mintája s neve érzettársítás *(associatio sensationum)*. Az állat képes sok hasonló cselekedetet kényszerű ismétlése (idomítás) által egyes okos szokásokat elsajátítani, de ez nem az állat, hanem az idomító ember szellemi voltának és türelmének bizonyítéka. Az idomítás a fogalomalkotás magaslatára sohasem emeli az állatot. Ha ez lehetséges lenne, akkor már sok művelt állattársunk venne körül, ami legkézzelfoghatóbban bizonyítaná állati rokonságunkat.

Az állatnak nincsenek fogalmai *a* növényről, *a* házról, annál kevésbbé *a* szépről, *a* jóról, *az* erkölcsről, *az* igazságról, *a* jogról stb. Az állat nem is következtethet fogalmakból s azért nem művelődik s nem halad. Állati kultúra nincs.

A méh, a hangya, a pók ötezer év előtt is úgy dolgozott, mint most. Az állatok bámulatraméltó s a faj fönntartására irányuló sajátos életszokásaikat (fészekrakás, sejtépítés, lakásépítés) nem tapasztalat vagy gondolkodás, hanem átöröklődés útján szerezték meg. Ezt nevezik a szorosan vett állati ösztönnek.

II. Az emberi öntudat szellemisége.

2. Emberi öntudat.

1. Az embernek van öntudata. Az ember második szellemi tehetsége az öntudat. Én vagyok. Én érzem, tudom, hogy *én* élek, *én* érzek, *én* beszélek, *én* cselekszem. Ennek megfelelően az ember érzi s tudja, hogy a jövőben is fog élni s azért gondoskodik jövőjéről, célokat tűz maga elé, eszközöket keres azok megvalósítására. Csak az az emberi cselekedet igazán emberi és beszámítható, amit tudatosan viszünk véghez. Az anyagnak nincs öntudata, még a legvérmesebb monisták sem tulajdonítanak az atomnak öntudatot. Anyag és öntudat két egymást kizáró fogalom. Az öntudat az anyagból meg nem magyarázható s azért Dubois-Reymond az öntudatot a hét világtalány közé számítja. Kell tehát az emberben oly szellemi erőnek léteznie, mely az öntudatot létrehozza.

Állati érzéki tudat.

2. Az állatnak nincs öntudata, hanem csak érzéki tudata. Az állatnak nincs tiszta öntudata. Célszerűen cselekszik anélkül, hogy a célt önmaga tűzné maga elé vagy ismerné, tehát nem céltudatosan jár el. Amely pillanatban a ló azt mondaná: én — mondja Kant — levenném kalapomat előtte. Valamelyes érzéki tudata *(apperceptio)* az állatnak is van, érzi, hogy élni fog s táplálékot gyüjt a jövőre, de ez utóbbi jelenségek az ösztön ingereiből magyarázhatók meg. Igazi célkitűzés s tudatos cselekvés állatnál elő nem fordul.

III. Az emberi akarat szellemisége és szabadsága.

3. Az ember akarata szellemi és szabad.

1. Az emberi akarat szellemi és szabad. Az embernek van szabad, szellemi akarata (voluntas libera). Az ember nemcsak az érzékeivel megismert javak után vágyódik *(appetitus sensitivus)*, hanem oly javakat is képes óhajtani, melyek érzékeivel meg nem ismerhetők, melyek nem anyagiak. Az ember nemcsak a jó étel, ital, a szép vidék, a nyugalom stb. után vágyódik, hanem magasabb szellemi javak után is, minők erkölcs, igazság, erény, jellem stb. Ilyen anyagfeletti javakat anyag nem képes óhajtani.

Sőt az ember olyat is óhajthat, olyan után is törekszik, ami az érzéki vágyaknak visszatetszik s ami csak azok megfékezésével, tehát az anyag legyőzésével érhető el. Ilyenek: lemondás, bőjt, nagylelkűség, fájdalmas műtét, rossz ízű orvosszer, fáradságos munka, az érzékiség megfékezése, aszketizmus, életszentség stb. Itt az ember szinte önmaga ellen, illetve alsóbb vágyai, teste ellen küzd és mindig sikert érhet el, ha igazán akar. Ilyen vágyat az anyag nem képes ébreszteni, mert az anyag nem fog önmaga ellen küzdeni. Kell tehát olyan magasabb rangú, anyagfeletti erőnek bennünk székelnie, mely e magasabb vágyakat felébreszti s az anyag minden ellenkezésével szemben végrehajtja.

S ebben a törekvésében az ember szabadnak érzi és tudja magát. Minden egyes cselekedet előtt tudja, hogy tetszés szerint cselekedhet s ha bármit tesz, érzi, hogy felelős érte. Ha jót tett, jóleső benső öntudat, ha rosszat tett, kárhoztató önvád szállja meg. Ha az ember kényszerűségből cselekednék, sem a cselekedet előtt nem érezné a szabadságot, sem a cselekedet után a felelősség érzetét.

Továbbá a közvélemény, az emberiség és az állam is szabad akarat elvét fogadja el, mikor törvényeket szab s mikor azok megsértőit bünteti.

Amint az értelmi működés a szellemi kultúrának, akként a szabad akarat az erkölcsi kultúrának, jellemnevelésnek alapja.

Ellenvetések a szabad akarat ellen.

Az emberi akarat szabadságát tagadja a *determinizmus*, mely azt tanítja, hogy az ember nem szabadon, hanem *a)* különböző körülmények befolyására, *b)* nagyobb indítóokból cselekszik

Felelet. *a)* Az emberi szabadság nem korlátlan. Befolyásolják az öröklött hajlamok, a természet erői, nevelés, vérmérséklet, az állam és a társadalom törvényei. De mindezek ellenére is tudunk cselekedni, amit bizonyít a szenvedélyek megfékezhetősége, a bűnös megjavulása. Ha e körülmények föltétlenül kényszerítő erővel birnának, akkor minden ember hasonló körülmények között egyformán cselekednék, pedig azt tapasztaljuk, hogy egy és ugyanazon ember ugyanazon körülmények között is többféleképp szokott cselekedni. Az emberi állhatatlanság nagy bizonyíték a szabad akarat mellett.

b) Igaz, hogy az ember rendszerint a nagyobb indítóokból szokott cselekedni, de mindig önmaga dönti el, melyik indítóokot tartja erősebbnek.

Az állati vágyódás különbözik az emberi akarattól.

2. *Az állatnak nincs szellemi szabad akarata. Az állati vágyódás érzéki és meghatározott.* Az állatnak csak érzéki ismeretei vannak, tehát csak érzéki javak után vágyódik. Fogalmai, szellemi ismeretei nincsenek, nem is vágyódhatik utánuk. Mindaz, ami az érzéki megismerés határán túl van, nem lehet az állat vágyódásának tárgya. *(Ignoti nulla cupido.)* Igy pl. fájdalmas műtét, rossz ízű orvosság csak erőszakkal alkalmazható az állatnál, mert a fájdalmas műtét s az orvosság jó hatásának reménye meghaladja az érzéki megismerést, sőt mindkettőnek pillanatnyi (hic et nunc) hatása kellemetlen s azért nem kívánatos benyomást tesz az érzékekre. Ezért nem képes az állat lemondásra, önmegtagadásra, harag, éhség megfékezésére, mert ezek az érzéki megismerésen túllevő, sőt arra kellemetlenül ható szellemi javak. Az állat nem vágyódik erkölcsi jóra, erényekre, igazságosságra stb.-re, mert ezek is csak érzékek megfékezése árán érhetők el. E javaknak szellemi értéke meghaladja az állati megismerést.

Ép ezért — hogy az állat mégis célszerűen éljen — az állatnál a legtöbb objektive hasznos és célszerű (egyed és fajfönntartó) cselekedet szubjektive kellemes is, nála a gyönyör (ἡδονή) a cselekvésnek indítóoka. (Táplálkozás, szaporodás.) Innen van, hogy midőn a materializmus szintén a gyönyört teszi az emberi cselekedet erkölcsi mértékévé (jó az, ami gyönyört okoz Epikur szerint), az embert állattá alacsonyítja le. Az ember erkölcsi fölénye épen az, hogy nem az érzéki gyönyör, (a szubjektive kellemes érzet), hanem az értelmileg megismert magasabb szellemi jó irányítja őt cselekvéseiben.

Az állat érzéki megismerő és vágyódó képességének, valamint érzéki tudatának célszerű irányítóját és birtokosát tágabb értelemben *ösztönnek* (instinctus) vagy állati léleknek nevezzük. Az emberi értelem, öntudat és akarat birtokosát pedig szellemi léleknek nevezzük, mely a testtel szorosan összeforrt egészet, az embert alkotja. Nemcsak tartalmi és elvi szempontból van mélyreható különbség az emberi s állati lélek, az értelem s a szorosan vett ösztön között, hanem a két tehetség természete is lényegesen elüt egymástól. *a)* Az értelem *szubjektiv*, egyéni, minden egyénben többé-kevésbbé sajátos tehetség; az ösztön *objektiv*, általános, egyazon faj egyedeiben állandó, azonos képesség. *b)* Az értelem velünk született tehetség ugyan, de csak

csirájában, melyet fejleszteni, tökéletesíteni lehet; *az értelem haladásra képes*, az *ösztön* az állattal veleszületett, el nem sajátítható, nem fejleszthető, *haladásra képtelen erő*. c) *Az értelem tévedhet*, félrevezetheti, romlásba viheti az egyént; az *ösztön* az egyedre nézve mindig hasznos, *csalhatatlan* jótékony *képesség*.

Az ember testre nézve állat és az állati ösztön összes tehetségeivel is rendelkezik, szellemi lelke miatt azonban tőle lényegesen különbözik. Az ember eszes állat. (Homo est animal rationale.)

16. §. A lélek halhatatlansága.

A monizmus utolsó tétele szerint az emberi élet itt e földön befejeződik és semmiféle túlvilági létben nem nyer folytatást. A természettudomány elegendő életcélt s boldogságot képes nyujtani az embernek. A tudomány a természet erőinek és szépségeinek feltárásával, technikai vívmányaival, ipart s kereskedelmet fejlesztő felfedezéseivel, orvosi védelmével az emberi kultúrát oly magas fokra emeli, hogy az embert tökéletesen boldogítja.

A monizmus e tétele is csak hitelv. A lélek halhatatlansága mellett vagy ellen a természettudománynak sem bizonyítéka, sem ellenvetése nem lehet. Ez nem természettudományi, hanem lélektani kérdés. Nagyon esetlen ellenvetés, hogy mivel az orvos sem a halál bekövetkezésekor, sem a boncolásnál nem látja a lelket, a lélek az agysejtek működésében állott.

A lélek halhatatlansága mellett a következőkép érvelhetünk:

1. Bölcseleti érv. a) A lélek az anyagtól lényegesen különböző, tőle létében független s nálánál magasabb szellemi lény. A lélek *külsőleg* függ ugyan a testtől, mint eszközétől, de *bensőleg* működéseiben, gondolkodásában, akarati elhatározásában független tőle. Testileg gyönge, beteg és agg korban élő emberek nagyfokú szellemi működése eléggé igazolja ezt. (Szofoklesz, Goethe, Milton, Fabre, XIII. Leó.) A test bomlása tehát nem pusztíthatja el a nálánál tökéletesebb s tőle független lelket.

Bölcseleti érvek.

b) Továbbá a lélek egységes, egyszerű lény, mely nem áll részekből, mint az anyag, tehát nem is bomolhat részeire, mint az anyag, hanem hármas lényegében (értelem, öntudat, akarat) a test bomlása után is egységes marad.

c) Végre a természettudomány szerint sem az anyag, sem az energia nem pusztul el, hanem csak átalakul, akkor pedig a lélek, mely az anyagnál s energiánál magasabbrangú tényező vagy legalább lelki energia, sem tűnhet el nyomtalanul.

A természettudomány tételei nem szólnak a lélek halhatatlansága ellen, sőt lehetségesnek és valószinűnek tüntetik fel.

2. A lélek szellemi vágyai követelik az örök életet.

A lélek igazság után törekszik.

a) Az ember első és legfőbb vágya az igazság megismerése és birása. Az igazságot akarjuk megismerni, ezért keresünk s kutatunk, gondolkodunk s tépelődünk, kételkedünk és hiszünk, építünk s rombolunk. Lemondani az igazság megismerhetőségéről és sötét szkepszisben megnyugodni nem egyetemes emberi vonás. Pedig itt a földi létben vajmi kevés az, amiről tudomást szerezhetünk. A tudomány véges és számtalan rejtély elé állítja az embert.

A tudomány véges volta.

A tudomány csak a *végtelen* előcsarnokába vezeti az embert, jegyzi meg Flammarion és Dubois-Reymond a világ hét rejtélyére[1] vonatkoztatja e szomorú s lemondó véleményét: Ignoramus et ignorabimus. (Nem ismerjük és sohasem fogjuk megismerni.)

Csak a tudomány nevével visszaélő üres gőg állíthatja, hogy a tudomány fáklyája megvilágítja a lét rejtélyeit. Még saját szakmájában is sok problémát talál, annál kevésbbé világos előtte az egész lét problémája. A puszta tudomány csak agnosztikusokat nevel, kik megelégszenek a tapasztalati igazságokkal s lemondanak az érzékfölötti igazság kereséséről, nagyon sokszor pedig szkeptikusokat, akik Ibsennel tartanak: «A ma igazsága holnap már tévedés», vagy Wilde Oszkárral: «Csak egy igazság van, az, hogy nincs igazság».

A hit igéri a teljes igazságot.

A hit megvilágítja ugyan a rejtélyeket, de nem leplezi le, csak láttat valamit, csak reményt gyujt, de teljes világosságot csak az örök életben igéri: «Most tükör által homályba látunk, *ákkor* pedig színről-színre» — mondja szent Pál.[2]

[1] E hét világtalány: 1. Az anyag és erő lényege. 2. A mozgás eredete. 3. Az élet eredete. 4. A természet célszerűsége. 5. Az öntudat keletkezése. 6. A gondolkodás s a beszéd eredete. 7. A szabadakarat kérdése. Bátran lehetne hozzátenni: 8. Az anyag eredete. 9. Az élet lényege. 10. A világmindenség s az ember célja.

[2] Kor. I. 13, 12.

A lélek boldogság után törekszik.

b) *A lélek második nagy vágya a szeretet és boldogság után való természetes és egyetemes vágy.* Gazdag és szegény, művelt és műveletlen egyén egyaránt e kettő után vágyódik. A boldogsághoz mindenkinek joga van, szeretni és szerettetni mindenki vágyódik. Pedig mindkettő mily ritka és mily kevés itt a földön! Csak kevés ember talál kölcsönösen igaz szeretetre és még kevesebb igazi boldogságra.

A hit igéri a boldogságot.

A hitről mondjuk, hogy boldogít, de ez is csak az örök élet reményével képes háborgó lelkünket megnyugtatni.

E két vágy (az igazság s boldogság után való epedés) azonban ott lappang a lélekben s kielégítetlenségében gyötrelem a léleknek. Ennek a két vágynak kielégítést kell találnia egy tökéletesebb életben. A megsemmisülés gondolata irtózatos gyötrelem a szenvedő léleknek. Az isteni irgalmasság és szentség fogalma is kizárja, hogy a teremtés legtökéletesebb lénye csak tévedésre és boldogtalanságra szülessék.

Az erkölcsi rend követeli az örök életet.

3. Az erkölcsi rend és az isteni igazságosság is megköveteli a földöntúli létet a lélek számára.

Az erény, melynek gyakorlása nagy önmegtagadással s lemondással jár, nagyobb jutalmat érdemel a lelki béke, a nyugodt lelkiismeret negativ értékénél.

A bűn pedig, mely sokszor hosszabb boldogságot szerez az embernek, nagyobb büntetést érdemel a lelkiismeretfurdalásnál, mely különben is elaltatható s mely túlvilági lét nélkül elveszti minden félelmetességét.

Az a nagy igazságtalanság, mely a földi életben folyton tapasztalható, a jónak elnyomatása, a bűnnek diadala, a létért való küzdelem sivársága és kietlensége valódi pokollá változtatná az életet, ha a síron innen befejeződnék s nem vigasztalna szebb jövővel s boldogsággal.

Ép ezért az ember élénk reménnyel vágyakozik a jobb, a teljesebb élet után. Ez ad tartalmat a földi létnek, vigasztalást a szenvedésben, önuralmat a jó sorsban. Ez nevel erényt s jellemet s ez tart vissza bűntől.

Az örök élet tagadása sivár világnézet.

A hitetlenek is belátják a sírban befejeződő földi lét sivárságát. Strauss Dávid Frigyes is belátja, hogy az ember csak egy-egy kerék a világ gépezetében. Ha elromlik vagy elkopik, eldobják és mással helyettesítik. Sivár világnézet — úgymond — de mit tegyünk, ha nem akarunk a kereszténység túlvilági hitéhez fordulni.

Gyönyörűen írja Prohászka: «A hitetlenek hisznek az enyészetben, a semmiségben, a hiábavalóságban, a lemondásban». «Csak ha az utcák szenvedélye, csak ha a nemtelen ösztönök gőze száll lelketekre, csak ha tekintélyekre hivatkoztok, melyek mind vagy vakmerően merednek bele a tagadás éjébe, vagy lármával siketítik egymást s fojtják el magukban a jobb érzést: csak akkor veszitek rá lelketeket arra a másik hitvallásra: én hiszem, hogy nincs örök élet».[1]

Pogány népek a lélek halhatatlanságáról.

4. A lélek halhatatlanságának hite meg van minden nép vallásában.

Az egyiptomiak aprólékosan elgondolt túlvilági létben hittek, hol a gonoszok szörnyű büntetésben (állati alakban való megjelenés) részesülnek, a jók pedig a csillagokba vándorolnak. A görögöknél is általános volt a túlvilág gondolata. Antigone így szól elhalt őseihez: «Ha majd eljövök hozzátok, atyám, anyám s testvérem, nem leszek-e előttetek kedves és drága?»[2]

A rómaiaknál is általános volt e hit. Seneca így ír: «Az a nap, melytől, mint a végsőtől remegtek, örök születés napja».[3] Cicero pedig: «Minden nép közmeggyőződésével állítjuk, hogy a lélek tovább él, minden dologban pedig a népek közmegegyezése természeti törvénynek tekintendő».[4]

Nagy gondolkodók a halhatatlanságról. Rousseau: «Ha egyéb bizonyítékom nem volna a halhatatlanság mellett, mint az, hogy itt a földön a bűn győzedelmeskedik, az erény pedig elnyomatást szenved, ez is elég volna, hogy visszatartson minden kételytől». *Hugo Viktor:* «Igenis, van más élet is, hol igazságosság fog uralkodni. Ami engem illet, mélyen hiszek e jobb világban s kijelentem, hogy ez épúgy értelmem legfönségesebb meggyőződése, mint lelkemnek legszebb öröme». *Sully Prudhomme:* «A koporsó bezárja a szemet, hogy kinyissa egy jobb világban». *Voltaire:* «A mi életünk csupán álom s a halál ébredés».

[1] Diadalmas világnézet 43. és 76. l.
[2] Sophokles: Antigone 897. [3] Ep. 102, 25. [4] Quaest. Tusc. I. 26.

III. FEJEZET.

Isten és az ember benső viszonya.

17. §. Az ember célja.

1. «Mindeneket önmagáért teremtett az Úr» — hirdeti a kinyilatkoztatás.[1]

A teremtmények célja Isten

2. Ezen Istentől elrendelt célnak megfelelően *minden teremtmény dicsőíti Istent*, még pedig tökéletességének foka, tehetségének mértéke szerint. Az értelmetlen teremtmények szépségükkel, tökéletességükkel, bámulatos tervszerűségükkel hirdetik Isten dicsőségét. A teremtmények mindegyike más és más oldaláról mutatja be a Teremtő végtelen tökéletességét.

dicsőítése. Az értelmetlen lények öntudatlanul, az ember öntudatosan dicsőíti Istent.

3. A teremtmények fokozatos sorrendjében vannak azonban oly lények is, melyek öntudatosan és szabad akarattal hirdetik a teremtés műveiből megismert Teremtőt. Ez az öntudatos és szabad akarattal felruházott teremtmény a teremtés koronája, az ember. Az embernek rendeltetése tehát az, hogy a Teremtőt *értelmével és szabad akaratával, azaz öntudatosan is dicsőítse*, vagyis hogy értelmével a teremtett világból megismerje a Teremtőt, szabad akaratával pedig hatalmát, bölcseségét hirdesse s hódoljon neki.

18. §. A vallás fogalma és eredete.

1. Isten az anyagi és szellemi világot azért teremtette, hogy általa bölcseségét és mindenhatóságát kinyilatkoztassa, vagyis Isten saját dicsőségére teremtette a világot.

2. A látható világ szemlélete az oksági elv útmutatása mellett föltétlenül Istenhez vezeti a gondolkodó embert. Eszünk megismeri e lénytől való *függésünket* is és belátja, hogy ebből az alárendeltségi viszonyból bizonyos *kötelességek* is háramlanak reánk: tisztelet, szolgálat, szeretet, engedelmesség, melyeket teljesítenünk kell. Mikor e kötelességeket *teljesítjük, jön létre a vallás. A vallás* tehát *Istentől való függésünk megvallása s e*

A vallás fogalma.

[1] Példabeszédek 16, 4.

viszonyból folyó kötelességeink teljesítése, röviden: *Isten megismerése* és *elismerése*.

A vallás s a pogány kultúra viszonya.

3. Az ősnépek vallástörténete azt bizonyítja, hogy fejlődésük régibb koraiban sokkal tisztább volt vallási és erkölcsi felfogásuk, mint fejlődésük fejlettebb korszakaiban. Igy pl. a babiloniaiak, kinaiak, egyiptomiak, görögök és rómaiak régi, ős vallása sokkal közelebb állt a tiszta monotheizmushoz — sőt egyik-másik alakja egészen monotheisztikus jellegű — mint a nagyobb kulturában fellépő állatimádás (egyipt.), bűnimádás (Astarte) és emberkultusz (róm.). A kultura előrehaladó fejlődése ellenére tehát a magára maradt ember vallási és erkölcsi felfogása visszaeső sülyedést mutat. Ez a történeti jelenség azt bizonyítja, hogy a vallás eredete nem magyarázható meg természeti okokkal (a természettől való félelem, holtak és hősök kultusza), mert hiszen akkor a kultura és a tudomány haladásával a vallás vagy megszünt, vagy tökéletesbült volna. Hanem az következik e jelenségből, hogy a *műveletlen népek* aránylag *tiszta valláserkölcsi felfogása csakis az isteni őskinyilatkoztatástól eredhet*. Tehát nem fetisizmusból (anyagi tárgyak imádása) fejlődött az állatimádáson és a természet személyesítő kultuszán át a politheizmus s ebből monotheizmus, hanem megfordítva: őseredeti volt a tiszta istenhivés, melyet a magára hagyatott gyarló emberi ész és romlott akarat fokozatosan egészen az állatimádásig torzított el. Ezt igazolja a paradicsomi őskinyilatkoztatásról szóló bibliai elbeszélés is, mely ekkép történeti megvilágítást nyer.

A vallás az emberi természet szükséglete.

4. A vallás tehát nem emberi találmány, hanem *az emberi természet szükséglete*. Miként a gyermekben a természettől fogva megvan a szüleihez való ragaszkodás, úgy van meg bennünk is a vágyakozás, a vonzódás létünk okához, az Istenhez. «Hozzád vonzódunk, Uram és nyugtalan a mi szivünk, míg benned meg nem nyugszik» — mondja szent Ágoston.

19. §. A vallás fönsége.

A vallás s az emberi lélek.

1. A vallás és az emberi lélek. Az emberi léleknek hármas magasztos igénye: az igaz, a jó és a szép után való természetes vágy. *Igazság után* törekszünk, mikor keressük a lét nagy kérdéseinek megoldását. Honnan származunk, mi az élethivatá-

sunk, mi a végcélunk? Erre a kérdésözönre hiába keresünk választ a tudomány gyönge mécsvilágánál. Csak a vallás az, amely ezekre megnyugtató választ tud adni. Másodszor *erkölcsi jóság után* vágyódik a lélek. Sem a tudomány, sem a művészet, sem a vezeklés, sem a munka nem vezeti el a lelket a jellem magasztos magaslatára, ahová csak a vallás útmutatása mellett jut el lélek. Végül a lélek *szépséget, boldogító, harmonikus életet* kíván, melyet a világ örömeiben hiába keres, csalódottan hagyja el azokat és úttalan utakon jár. Csak a vallás vezeti el a lelket az emberi élet méltó és szépséges élvezetére, arra a békés, okos életbölcseségre, mely a buddhista apathiától távol a szép és nemes tettekben találja boldog élethivatását.

Vallás és kultúra.

2. Vallás és kultúra. A vallás nemcsak szoros kapcsolatban áll a művelődéssel, amint a neve is mutatja *(cultus cultura)*, hanem annak megteremtője s fönntartója. Az ókori kultura a mithológia szentélyeiből indult hódító útra s mindig onnan táplálkozott. A keresztény vallás volt az, mely ezt az ókori kulturát az elpusztulástól megmentette s azt nemcsak erkölcsi, hanem anyagi eszközökkel is tovább fejlesztette. *De Maistre* helyesen jegyzi meg : «A vallás az összes tudományok szülőanyja». A vallás és művészet viszonyáról pedig *Rodin* francia szobrász így nyilatkozik : «Ha elvész a vallás, a művészet is elvészett». És *Führich* festő : «A művészet igazi hazája az oltár s mindaz, ami a művészetből leszáll a közönség életébe, eredetileg ott gyökerezik».[1] Joggal mondhatta tehát *Goethe*, hogy mindazok a korok, amelyekben a hit és a vallás uralkodott, a világtörténelem legtermékenyebb korszakai voltak. A vallás és kultúra együttes virágzásáról, de együttes hanyatlásáról is fényesen tanuskodik a kultúrtörténelem. (Babilon, Róma, francia forradalom stb.)

A vallás megoldja a szenvedés problémáját.

3. A vallás és a szenvedés problémája. Bármennyire halad is előre a tudomány és a kultúra, csökkenteni igen, de végleg eltörölni nem tudja a szenvedést. A kultúra legnagyobb áldásai közepette is szenvedők panaszaitól visszhangzik a föld. Hová forduljon a szenvedő lélek? A szenvedő embernél csődöt mond minden oly bölcselet, mely csak a földre irányítja az ember szemét s amely csupán az emberi méltóságra hivatkozva ajánlja a szenvedés békés elviselését. Ily szempontból nézve csakugyan

[1] Művészet, 1909. 317. l.

«pokoli farsang» az élet — mint Hartmann Ede mondja — ahol szenvedés esetén vagy az öngyilkosság, vagy az anarchia jogosult és kívánatos. Csak a vallás mennyei reményeivel, isteni vigasztalásaival és magasztos példaképeivel nyujt vigasztalást a szenvedőnek ; az a vallás, amely azt hirdeti, hogy a halállal nincs vége mindennek, hanem a síron túl új világ tárul föl, hol az erény diadalt arat és boldogságot élvez, a bűn pedig elnyeri méltó büntetését. Nem a tudomány és művészet bármily fényes csarnokaiba, nem élvezetek bármily csábos vigasztalásaihoz, hanem a vallás csöndes szentélyeibe menekül a szenvedő lélek.

A szenvedés a vallás értelmezése szerint az az embernek, ami a vihar a tengernek, a tűz az aranynak : kisérlet, mely erényeit próbára teszi, tisztítja, edzi s a további küzdelemre neveli.

A történelem is igazolja a szenvedés vallásos magyarázatának nagy hasznát. Addig, míg a vallás uralkodó befolyást gyakorolt az emberiségre az újkor elejéig, az öngyilkosság ritkaságszámba ment, míg a vallástalanság terjedésével rohamosan növekszik. Az Egyház vértanui, szentjei és buzgó, hű tagjai közt találjuk a legboldogabb embereket, akik ha szenvedtek is, lelki nyugalommal viselték a csapást és örültek, hogy bűneikért már itt vezekelhetnek.

20. §. A vallás szükségessége és a vallástalanság szomorú állapota.

Vallásra szüksége van az 1. egyénnek,

1. Vallásra szüksége van az egyénnek. Az ember értelmének, érzelmeinek és akaratának természetes igényeivel vágyakozik egy mindenható és szerető Lény után, ki neki élettartalmat, életcélt és boldogságot igér, kitől kételyeiben felvilágosítást, kísértéseiben erőt, szenvedéseiben vigasztalást, halála után pedig örök jutalmat remél.

E természetes vágy kitörlése, a teljes vallástalanság nyugtalanná, céltalanná és szerencsétlenné teszi az egész életet. *Rousseau* bevallja : «Egy ideig azt hittem, hogy vallás nélkül is lehetek boldog, de nagyon keservesen csalódtam».[1] *Tolsztoj* pedig szintén tapasztalásból mondotta : «Vallás nélkül rossz, aljas és szerencsétlen teremtés az ember».

[1] Augier i. m. 287. l.

2. a családnak,

2. Vallásra szüksége van a családnak. A családi élet boldogsága csak a kölcsönös szeretet és bizalom, béketűrés, tisztaság, önmegtagadás s önfeláldozás, szorgalom erényein épülhet föl. Ezek pedig oly erények, melyeket a gyarló emberi természet csak nagy önfegyelmezés, küzdelem és lemondás árán szerezhet és tarthat meg. Ehhez pedig oly isteni erőre, vigaszra van szükség, melyet csak a vallás kegyelmei nyujtanak. Vallásosság nélkül ritka a családi boldogság, melyet a bűn, a szenvedés vallástalanság esetén könnyen rombol szét.

3. a társadalomnak s államnak.

3. Vallásra szüksége van a társadalomnak és az államnak. A társadalmi s az állami élet nyugalma és biztonsága a felebaráti szeretet, a tekintély és törvénytisztelet elvein nyugszik. Ezen elveknek pedig csakis a vallás ad magasabb szentesítést, amely nélkül semmiféle törvény és erőszak nem volna elegendő azok keresztülvitelére és megvédelmezésére. Sokszor nehéz a társadalmi és állami élet szigorú vagy igazságtalan szokásainak és törvényeinek engedelmeskedni, a vagyoni, rangbeli, hivatásbeli egyenlőtlenséget eltűrni a vallás vigasztalása nélkül, amely azt tanítja, hogy minden igazságtalanság szigorú megtorlásban részesül a másvilágon. Továbbá erkölcsös élet nélkül sem állam, sem társadalom nem állhat fönn s nem virulhat. Ezt pedig szintén nem lehet vallásosság nélkül elérni. *Voltaire*[1] mondja: «Az embereknek mindig van szükségük valamelyes fékre: a törvény a nyilvános, a vallás a benső bűnöket fékezi». Ezért mondja *Hume* angol bölcselő: «Keressetek népet vallás nélkül. Ha találtok majd valaha, legyetek meggyőződve, hogy az semmiben sem fog különbözni a vadállatoktól». Igaza van *Kisfaludy Károlynak:* «Amely nemzetnek nincsen hite, éljen bár, nincs élete».

[1] Augier i. m. 8. l.

II. RÉSZ.

A krisztianizmus alapigazságai.

I. FEJEZET.

A kinyilatkoztatás általában.

21. §. A kinyilatkoztatás fogalma, lehetősége.

A kinyilatkoztatás fajai.

1. A *kinyilatkoztatás* az Istennek az a tevékenysége, melylyel valamely igazságot tudtunkra ad. Isten kétféle uton jelenthet ki nekünk igazságokat: *a)* természetes uton; így ismerjük meg pusztán eszünkkel az Isten létéről és tökéletességeiről szóló igazságokat a teremtményekből, mint a mestert művéből; *b)* természetfölötti uton, midőn maga az Isten *közvetlenül* közli velünk az igazságot. Az előbbit természetes, az utóbbit pedig természetfölötti kinyilatkoztatásnak hívjuk. Midőn kinyilatkoztatásról beszélünk, rendesen a természetfölötti kinyilatkoztatást értjük.

A kinyilatkoztatás lehetséges.

2. A kinyilatkoztatás *lehetséges*, mert

a) a mindentudó és mindenható Istenben megvan a képesség az igazságok közlésére;

b) az eszes emberben megvan a tehetség az igazságok megértésére és mert

c) a kinyilatkoztatott igazságok és a természetes uton megismert igazságok között nincs semmi ellentét.

Az igazságok isteni közlése nemcsak lehetséges, hanem Isten természetének, végtelen jóságának is nagyon megfelelő. A jónak szent Tamás szerint az a természete, hogy önmagát mintegy kiárasztja,[1] a sajátját közli másokkal. Igy árasztja ki magát, így ad Isten, a minden igazság ősforrása, a magáéból a kinyilatkoztatás útján.

A kinyilatkoztatás lehetőségét tagadják a deisták és a racionalisták.

[1] I. qu. 5. a. 4. ad 2.

Deizmus.

1. A *deisták*, ellentétben az atheistákkal, elismerik ugyan az alkotó Istent, de tagadják, hogy most is Isten tartja fönn és kormányozza a világot. Szerintük Isten a természet rendjének megállapítása és törvényeinek örök időkre való szentesítése után magára hagyta a világot, úgyhogy a világ most e törvények szerint áll fönn és további beavatkozása nem lehetséges. — Ez a felfogás ellenkezik Isten mindenhatóságával és végtelen jóságával. Amint az atya nem lehet közömbös gyermekeinek sorsával szemben, Isten, mint mindenható Szellem és jóságos Atya, nem nézheti közömbösen az általa teremtett lények sorsát.

Racionalizmus.

2. A *racionalisták* (a latin ratio-ból) az emberi értelmet tartják az igazság és ismeret egyedüli forrásának és mértékének. Szerintük Isten az ész megteremtésével már kellőképen gondoskodott az emberi nem boldogságáról; az emberi ész önmagában, Istenre való tekintet nélkül el tudja dönteni, mi igaz és mi hamis, mi jó és mi rossz, önmaga szab törvényt önmagának és a saját természetes erejével elegendő ahhoz, hogy egyes emberek, valamint népek javát előmozdítsa. — Ennek a felfogásnak ellenemond a történelem és a mindennapi tapasztalat tanusága. Az emberi ész tévedések szörnyű útvesztői után jut el egy-egy természeti igazság ismeretére. Természetfölötti kérdésekben való tévedéseit pedig bizonyítja a vallástörténelem. Az emberi ész oly gyarló és oly könnyen hajlik tévedésre, hogy *Gruppe* német bölcselő találóan jegyezte meg: «Az emberi bölcselet története a tévedések története az igazságnak itt-ott felvillanó fénypontjaival».

22. §. A kinyilatkoztatás szükségessége.

Az isteni kinyilatkoztatás az ember természetfölötti céljának elérésére feltétlenül, természetes céljának elérésére pedig erkölcsileg szükséges volt.

Az ember *természetfölötti* célja az örök boldogság, *természetes* célja pedig Isten természetes tehetségeivel való megismerése és tisztelete.

Föltétlen szükséges az, aminek jelenléte nélkül a cél el nem érhető; *erkölcsileg szükséges* az, ami nélkül a cél rendkívül nehezen és ritkán érhető el.

Az ember természetfölötti célját, valamint a hozzávezető eszközök ismeretét csak Istentől tudhatta meg.

De a természetes cél biztos, könnyű és általános elérésére szintén szüksége volt az emberi nemnek Isten kinyilatkoztatására.

E tétel igazsága kitünik a következőkből:

A kinyilatkoztatás szükséges, mert 1. az emberi értelem vallási dolgokban tévedett,

1. A történelem tanusága szerint az ókor valamennyi népe szánandóan tévelygett vallási dolgokban. Az istenség fogalmáról ugyan minden népnek volt homályos tudomása, de a világtól különböző és minden teremtményét szerető, gondviselő legfőbb lény valóban ismeretlen Isten volt előttük. A nagyműveltségű hellének és rómaiak is, kik pedig a művelődésben mestereink, kicsapongó, részegeskedő istenek előtt hajlongtak és botrányos, képtelen meséket fogadtak el hitvallásul. Istentiszteletükben is tévedést-tévedésre halmoztak; a mértéktelenséget, a fajtalanságot istentiszteleti cselekménnyé tették, templomaik sokszor bűnök színhelyei voltak. A magára hagyatott ész az egész ókoron át sohasem jutott tiszta és tökéletes vallás ismeretére, bár elég ideje volt hozzá és észben, akaratban sem volt hiány. Nyilvánvaló tehát, hogy a vallási igazságok megismerésének útjában annyi és oly nagy akadály áll, hogy Istentől eredő fölvilágosítás nélkül teljes és helyes megismerésükre nem juthatunk.

2. kevés ember jutna saját erejéből az igazság ismeretére,

2. Ha Istenről való ismereteinket gondolkodás útján kellene megszereznünk, akkor:

a) *csak kevés ember*, néhány kiváltságos bölcs szerezhetné meg azokat, az emberiség nagy tömege pedig nem jutna az igazság ismeretére. Némelyeket ugyanis a tehetség, az idő, az anyagi függetlenség és gondatlanság hiánya, másokat a hanyagság vagy a megismerendő igazságok erkölcsi következményeitől való félelem tartana vissza a kutatástól. És az a néhány kiváltságos tudós is *csak nehezen s hosszas fáradozás után* ismerné meg az igazságot. Pedig az igazságra mindenkinek szüksége van nemcsak az élet alkonyán, hanem különösen az ifjúkorban, mikor a bűn kísértése ellen leginkább szorul az ember isteni segítségre és vigaszra.

b) De e néhány szerencsés ember sem lenne abban *feltétlenül bizonyos*, hogy kutatásának eredménye csakugyan igazság-e s nyugtalanítaná őket a tévedés lehetősége.

c) A tiszta igazságot senki sem ismerné meg. Az emberi értelem rendkívül gyarló, tévedésekre hajlandó, az igazság egyes töredékeit megismerné, de az egészet nem. Az ókor legnagyobb bölcsei sok helyeset meg szépet mondtak és írtak Istenről, ámde nagyon sokszor tévedtek.

Valóban *szükséges tehát, hogy Isten szóljon az emberiséghez,*

hogy magától Istentől nyerjünk oktatást, «*hogy mindenki könnyen, teljes biztonsággal és minden tévedés kizárásával ismerhesse meg azt, ami jelen állapotunkban magában véve nem felfoghatatlan*»[1]

3. csak a kinyilatkoztatás fejti meg a bűntől való szabadulás problémáját.

3. Főképen pedig szükséges a kinyilatkoztatás azért, mert *nélküle még a legműveltebb ész sem tud feleletet adni arra a kérdésre*, mely a pogányságot annyi évezreden keresztül zaklatta: *nyerhet-e az ember bűneiért bocsánatot az Istentől és mi módon?* Ezt csak Isten mondhatja meg nekünk, erről sem a természet szemlélése, sem az istenségről való elmélkedés föl nem világosíthat. Mit ér ennek ismerete nélkül az Istenről és a lélek halhatatlanságáról való minden tudásunk? A történelem tanusága szerint a kinyilatkoztatást nem ismerő emberek mindenütt áldozatokkal, állati vérrel akarták a bűnt lelkiismeretükről lemosni és az Istent kiengesztelni. Kétségek között vergődő lelküket azonban az állatok vére nem tudta megnyugtatni s azért ősidőktől fogva emberi áldozatokkal is találkozunk még oly művelt népeknél is, minők a hellének és a rómaiak.

23. §. A kinyilatkoztatás történeti valósága és ismertető jegyei.

Isten valóban szólott az emberhez. Két történeti bizonyíték igazolja ezt: *a kinyilatkoztatás története*, vagyis a Szentírás történeti okmányszerűsége és *a vallástörténelem*. A Szentírás minden kétséget kizáró történeti okmány, mely hitelesség dolgában bármely történeti okmánnyal egyenértékű. A Szentírás szerint Isten már az első emberhez szól, oktatja, vezeti évezredeken keresztül egészen a megigért Messiás eljöveteléig, amikor azután egyszülött Fia szólal meg végérvényesen. A régi vallástörténelem pedig arról tesz tanuságot, hogy a régi ősvallások mindegyikében előforduló theisztikus tiszta igazság nem lehet e műveletlen népek találmánya, hanem az őskinyilatkoztatás maradványa, melyet csak a gyarló emberi ész torzított el.

A kinyilatkoztatás belső jelei: a tanítás tisztasága s erkölcsi szépsége; külső jelei: a csoda s a jövendölés

Hogy ez isteni kinyilatkoztatást minden emberi koholmánytól meg lehessen különböztetni, Isten a kinyilatkoztatást oly ismertető jegyekkel ruházta fel, amelyek annak isteni származását bizonyítják. E jelek kétfélék: *belsők* és *külsők*. A belső

[1] Vat. cap. 2. de rev.

ismertető jelek a tanításnak ama tulajdonságai, melyek azt mutatják, hogy az illető tanítás egyedül csak Istentől származhatik. Ilyen ismertető jelek: ha a tanításban nincs semmi, ami az ésszel és az erkölcsökkel ellenkezik; ha a tanítás fönséges és az emberhez méltó nemes érzelmeket és szent elhatározásokat támaszt. A tanítás egyedül — bármily magasztos is — nem elegendő ahhoz, hogy a kinyilatkoztatás isteni eredetét ez uton mindenki fölismerhesse. Ezért Isten kinyilatkoztatását oly külső jelekkel is ellátta, melyek világosan mutatják, hogy mindenható vagy mindentudó hatalom működik s ennélfogva mindenki rögtön, teljes bizonyossággal megismerheti, hogy az előadott tanításnak Isten a szerzője. *A kinyilatkoztatás e csalhatatlan külső bizonyítékai a csodák és a jövendölések.*

24. §. A csoda.

A csoda fogalma.

1. A csoda oly, érzékeink alá eső rendkívüli jelenség, melynek oka nem a természet, hanem akár közvetlenül, akár pedig valamely választottja útján maga az Isten. A csoda *kellékei* tehát az *észrevehetőség*, a *rendkívüliség* és a *természetfölöttiség*.

Csoda és hit.

2. Csodák *lehetségesek*. Ha Isten, a világ teremtője és mindenható fönntartója létezik, a csoda is lehetséges. Ezért mondja Goethe: «A csoda az istenhit leánya». Aki a természet törvényeit megalkotta, ura azoknak, következésképp képes azoknak működését felfüggeszteni.

Ellenvetések. A változatlan Isten nem avatkozhat be a természet folyásába.

I. ellenvetés. Isten a természet törvényeit egyszersmindenkorra megállapította, ennélfogva közvetlenül nem avatkozhatik be többé a természet folyásába; ha mégis megtenné, ez szeszély volna Isten részéről vagy pedig művének pótló javítgatása. Mind a kettő méltatlan Istenhez és az ő tökéletességéhez.

Felelet: A csoda nem szeszélyes változtatása, hanem épen megvalósulása az Isten szent akaratának, minthogy a csodák öröktől fogva bennfoglaltatnak a világnak Istentől megállapított tervezetében. Époly kevéssé lehet szó a természet utólagos javítgatásáról, mert a csoda nem a természet erőinek, hanem az Isten közvetlen működésének eredménye s így nem javítja, se nem módosítja a természet törvényeit, amelyek változatlanul érvényben maradnak továbbra is. A csodák nem a természetes, hanem az erkölcsi rend érdekében történnek, vagyis azért, hogy valamely tanítás isteni volta mellett tanuságot tegyenek.

A csoda megbontaná a természet rendjét.

II. ellenvetés. Csoda nem lehetséges, mert megbontaná a természet megállapított rendjét, rést ütne a természet törvényein.

Felelet. Tapasztalati tény, hogy a természet háztartásában a felsőbb erők módosítják, befolyásolják az alsóbbakat, úgyhogy sokszor egészen más az eredmény, mint aminőt a magára hagyatott alsóbb erő létesített volna. Igy pl. a mágnes meggátolja a nehézkedési erő működését, mert magához vonzza a vasdarabot, melynek a nehézkedés törvénye szerint a földre kellene esnie; a földobott kő gyorsuló sebességgel esik vissza a földre, de ha fölfogom, nem esik a földre. Ez a tény a nehézkedés törvényét nem függeszti föl, hanem csak azt igazolja, hogy a kisebb erő meghódol a nagyobb erő előtt. Ugyanaz történik a csodánál is. Isten, mint a legfőbb erő, a természet erőinek ura, legyőzi a természet alsóbbrendű teremtett erőit.

Miért nem történnek most is csodák?

III. ellenvetés. De miért nem történnek manapság is csodák? Erre szent Ágostonnal így felelünk: Ha mindennap történnének csodák, akkor már nem is volnának többé csodák, mert nem volnának rendkívüli, a természet rendes menetétől elütő események.[1] Másrészt pedig a katholikus egyházra utalunk; elterjedése, diadalmas fönnállása kétezer év óta annyi vész és vihar között, mindenkitől szemlélhető folytonos csoda. Akik e nagy, folytonos csodának nem hisznek és bizonyságtételét megvetik, azok, Krisztussal szólva,[2] ha valaki a halottak közül föltámadna, akkor sem hinnének. Az egyháztörténelem és a szentek élete bizonyítják, hogy a csodák nem szüntek meg, bár ritkábban történnek, mint a kereszténység alapításának idején. Hogy miért történik ma kevesebb csoda, mint a kereszténység első századaiban, azt Nagy szent Gergely így fejti meg: «Kezdetben — úgymond — a csodák szükségesek voltak a hit elterjesztésére; mihelyt azonban a növény megfogamzik és gyökeret ver, megszünik a mesterséges öntözés!»[3]

3. Csodák nemcsak lehetségesek, hanem *föl is ismerhetők*, vagyis a csodákat, az isteni mindenhatóság e műveit, biztosan meg tudjuk különböztetni a természetes uton létrejövő eseményektől.

A csodák fölismerhetősége ellen leggyakrabban a következőket szokták fölhozni:

A csoda nem bizonyítható be, mert nem történik szaktudósok előtt.

I. ellenvetés. Eddig egyetlen csodát sem bizonyítottak be, mert egy csoda sem történt tudósok szemeláttára s egyet sem

[1] De utilit. cred. c. 16. [2] Luk. 16, 31. [3] Hom. 29 in Ev. n. 3.

vizsgált meg szaktudósok bizottsága; a nép és a laikusok nem illetékesek. (Renan.)

Teljesen alaptalan állítás az, hogy még eddig nem történt bebizonyított csoda. Tény ugyan, hogy Isten ilyen tudós bizottságok előtt nem szokott mutatványokat rendezni, amint Jézus is hallgatott, midőn a hitetlen Heródes kíváncsiságból csodát várt tőle, de azért sok csoda történt tudós emberek előtt, számos csodát hivatalosan is megvizsgáltak (a született vak meggyógyítását, Krisztus föltámadását) és igaznak találták, miként ezt az ellenséges főtanács bosszankodva meg is vallotta: «Ez az ember sok csodajelt teszen»;[1] a szenttéavatást megelőző eljáráskor pedig a csodák megállapítását épenséggel a kívánt szaktudósok bizottsága végzi oly szigorúsággal, hogy ez a világ legszigorúbb itélőszéke. Különben is a csoda megállapításában minden épeszű ember csakúgy illetékes, akár a tudósok bármely bizottsága. A csoda bebizonyításához ugyanis kettő kell: először bizonyságot kell szereznünk arról, hogy valamely esemény csakugyan megtörtént-e, másodszor tudnunk kell, hogy a szóbanforgó tény a természeti erők okozata-e vagy sem. Az előbbiről úgy győződünk meg, mint más történeti tények valóságáról: szavahihető tanuk előadásából. A tanunak pedig, hogy egy előtte történt eseményről bizonyságot tehessen, egészséges érzékeknél és őszinteségnél egyébre nincs szüksége. Annak a megállapításához, hogy valaki, aki előttünk áll, néma, siket, vak, sánta volt-e azelőtt és most lát-e, hall-e, tud-e járni és szólani, nem kell szaktudományi képzettség. A második kérdés eldöntéséhez is elegendő a józan ész, mert az evangéliumi csodák természetfölötti volta oly szembeötlő, hogy a legműveletlenebb elme is biztosan, minden fejtörés nélkül megállapíthatja. Hogy a vízből nem lesz bor, hogy öt kenyérrel és két hallal nem lehet 5000 embert teljesen kielégíteni, ezt nem szükséges valami tudományos bizottságtól tanulni. Tehát a legegyszerűbb ember is megállapíthatja az eseménynek nemcsak valóságát, hanem csodás jellegét is.

Hogy e csodákat, illetőleg a tanuk vallomását elvethessük, vagy azt kell felvennünk, hogy száz meg száz embernek érzékei egyszerre megbénultak, ami nagyobb csoda volna, mint egy halottnak föltámadása, vagy pedig, hogy valamennyien hazudozási mániába estek s egyöntetűen hazudtak. De ez is csak — csoda volna.

[1] Ján. 11, 47.

A csoda felülmulja a természet erőit, azért be nem bizonyítható.

II. ellenvetés. A csoda oly tény, mely a természet erőit felülmulja. Hogy tehát fölismerhessük, ismernünk kellene a természet összes erőit és törvényeit. Ámde ilyen ismerete senkinek sincsen, tehát a csodát nem lehet megkülönböztetni a természetes eseményektől.

Felelet. Ahhoz, hogy egy ténynek természetfölötti volta megállapítható legyen, korántsem szükséges ismernünk a természettudományt összes képzelhető haladásával együtt. Elegendő, ha azt az egy erőt és törvényt ismerjük, mely a kérdéses esetnél szerepel. Sőt még kevesebb ismeret is teljesen elegendő, elég, ha tudom, hogy mit nem eredményezhet a kérdéses erő. Igy például ha látom, hogy valaki öt kenyérrel és két hallal teljesen kielégít 5000 embert, a csoda megállapításához elég tudnom, mely határon nem terjed túl öt kenyér táplálóereje és nem kell ismernem az inga törvényeit is vagy épenséggel nem szükséges tudós fizikusnak lennem.

A hamis vallások csodái.

III. ellenvetés. Az összes vallások, még a nyilvánvalóan hamisak is, dicsekesznek csodákkal.

Abból, hogy hamis csodák is vannak, csak annyi következik, hogy a csodák elfogadásában óvatosaknak kell lennünk, de nem az, hogy nincsen csoda vagy hogy az igazi csodát fölismerni nem lehet. Van hamis pénz, hamis tanu, de kinek jutna eszébe ebből azt következtetni, hogy jó pénz és igaz tanu nincsen vagy hogy a jó pénzt a hamisítványtól megkülönböztetni nem lehet. Ezen ellenvetésnek csak akkor volna súlya, ha az igazi csodákat nem lehetne a koholtaktól megkülönböztetni. Ámde nem szükséges egyéb, csak elolvasni azokat az állítólagos csodákat s rögtön tisztában leszünk, hogy csalások és képtelen mesék azok, miket csodák gyanánt emlegetnek. (Buddha a napsugáron lovagol; tyánai Apolló fákat táncoltat és egy szegény koldust kutyává változtat; Mohammedhez leszáll a hold, hogy köszöntse, kaftánja egyik ujján megy be, a másikon távozik; az óvilág csodáin maguk a pogányok is mosolyogtak.) Ezeket a képtelen történeteket és meséket nem lehet összetéveszteni az evangéliumok csodáival, melyeknek tárgya komoly, méltóságos, célja mindig szent és magasztos.

A csoda a csodatevő isteni küldetésének bizonyítéka.

4. A csoda valamely ember isteni küldetésének vagy valamely tanítás igazoltának csalhatatlan bizonyítéka, mert csodát csak Isten vagy oly ember művelhet, kit Isten csodatevő erővel fölruház; ha tehát valaki csodát művel avégből, hogy isteni küldetését, tanítása isteni eredetét bizonyítsa, az isteni küldetésének, tanítása isteni eredetének bizonyítéka, mert Isten csalónak csodatevő erőt nem adhat, hazug állítások mellett nem tanuskodhatik.

25. §. A jövendölés.

A jövendölés fogalma.

1. A jövendölés isteni fölvilágosításból eredő világos és határozott előre való megmondása oly jövő eseménynek, amelyet teremtett ész előre nem láthat és amelynek bekövetkezésére nem következtethet.

2. A jövendölés az Isten mindentudásának csodája s így *lehetséges* és *fölismerhető.*

A jövendölések fölismerhetősége ellen felhozzák: 1. a pogány világ jóslatait; 2. a hipnotizmus, szomnambulizmus és spiritizmus jelenségeit.

A pogány jóslat.

Felelet. 1. *A pogány világ jóslatai* vagy oly eseményekre vonatkoztak, melyekre az előzményekből következtetni lehetett, vagy oly homályosak és kétértelműek voltak, hogy bármely esetben lehetett reájuk hivatkozni. (Ibis redibis nunquam in bello peribis. Aeneasz megeszi az asztalt: megette azt a lepényt, amelyre rárakta az ételt.) A jóslás pogány felfogás szerint nem Isten adománya, hanem mesterség, melyet tanulással lehet elsajátítani. A kereszténység föllépésével különben a jósszékek elnémultak, a kereszténység tiszta hite eloszlatta a babonás hiszékenységet.

2. *A hipnotizmus, szomnambulizmus és spiritizmus jelenségei* az idegrendszer túlérzékeny és beteges állapotával függnek össze, mely az öntudat és szabad akarat használatát részben vagy teljesen megszünteti. Az ilyen állapotban történő jövendölések az ok és okozat természetes összefüggésének ismeretét meg nem haladják s épezért nem téveszthetők össze az öntudatos és valóban ismeretlen távolba látó jövendölésekkel.

Hipnotizmus.

a) A *hipnozis* mesterségesen előidézhető delejes álom, mely az öntudat nagyfokú vagy teljes csökkenésével jár s melyben a hipnotizált öntudata és szabad akarata helyébe a hipnotizőr öntudata és akarata lép. Az ilyen egyén szuggerálható.

Szomnambulizmus.

b) A *szomnambulizmus* vagy alvajárás a hipnotikus álomnak magasabb foka, mellyel fokozott észrevevő képesség és az öntudat teljes szünetelése jár. Távolbalátás, teljes érzéketlenség a szomnambulisták sajátja. Szabad akarattól függő, jövendő eseményeket azonban nem tudnak előre mondani.

Spiritizmus.

c) A *spiritizmus* — amennyiben nem képzelődés és szédelgés játéka — egy eddig ismeretlen idegerő működése, mely látható izommunka nélkül képes fizikai munkát végezni, vibráló hangokat, szineket kiváltani. Jackson Dawis amerikai és Aksakow orosz spiritiszták is elismerik, hogy a legtöbb spiritiszta-

jelenség természetes okokra: túlfokozott érzékenységre, nagyfokú idegességre és az ismeretlen idegerőre vezethető vissza. A szóbeli és kopogtató közlések nem haladják meg a médium vagy a szereplők ismeretkörét, akik öntudatlan idegességükben és ingerlékenységükben saját ismereteiket diktálják a kopogóasztalnak. Általános a lélekbuvárok véleménye, hogy itt nem természetfölötti beavatkozásról, hanem természetes erőműködésről és nagyon sok esetben képzelődésről és szédelgésről van szó.

Mivel azonban a spiritiszták természetfölötti beavatkozásban hisznek, a jószellemek működése pedig kizártnak tekinthető, a spiritizmus jelenségeiben legfeljebb ismeretlen szellemek ellen nem őrizhető közreműködéséről lehetne szó s ezért az egyház tiltja az ily gyűléseken való részvételt és az ismeretlen helyről jövő kétes értékű megnyilatkozásokban való hitet. E jelenségek tehát lényegesen különböznek a bibliai jövendölésektől.

A jóstehetség a jövendőmondó isteni küldetése mellett szól.

3. Minthogy a jövendölés az isteni mindentudás műve, azért *az igazi jövendölés csalhatatlan jele az Isten tanuskodásának valamely küldött vagy valamely tanítás igaz volta mellett.*

II. FEJEZET.

A kereszténység előtt adott kinyilatkoztatás.

26. §. A kinyilatkoztatás fokozatai.

A természet csodás törvény- és célszerűsége, valamint összhangzó szépsége *volt az első kinyilatkoztatás.* Isten a természet remekművében jelentette ki először önmagát és végtelen tökéletességeit. Mivel azonban tudta, hogy az ember mily gyarló módon fogja e kinyilatkoztatást fölismerni, természetfölötti kinyilatkoztatást is adott, hogy önmaga legyen az ember vallás-erkölcsi tanítója.

Ószövetségi kinyilatkoztatás fokozatai.

Az első embert maga az Isten oktatja a paradicsomban, utóbb kijelenti magát újra Noénak, az emberiség második törzsatyjának. *(Őskinyilatkoztatást.)* A bábeli elszéledés után, az általános bálványimádás közepette, a kinyilatkoztatást ép és sértetlen megőrzésére kiválasztja Ábrahámot és ivadékait, akikhez látomások (vizió) útján szól. *(Pátriarkai kinyilatkoztatás.)* Idővel, midőn Ábrahám ivadékai néppé fejlődnek, az egész népet részesíti isteni oktatásokban a Sinai-hegyén. *(Mózesi kinyilatkoztatás.)* Mózes után Isten egyes kiválasztott férfiak,

a próféták által vezeti és tanítja Izrael népét. *(Prófétai kinyilatkoztatás.)* Ez volt együttesen *az ószövetségi kinyilatkoztatás.*

Újszövetségi kinyilatkoztatás.

Ez az állapot azonban nem tarthatott sokáig, mert csak egy népnek szólt, az igazság pedig közös java az egész emberiségnek s azért legutóbb Fia által szólott az egész emberiséghez. Ez a *krisztusi vagy keresztény kinyilatkoztatás* a legnagyobb és legtökéletesebb, minden megelőző kinyilatkoztatásnak célja, záróköve és koronája.

27. §. Az ószövetségi könyvek történeti hitelessége.

1. A történeti tények igazságáról hiteles történeti okiratokból és egyéb kútfőkből bizonyosodunk meg. Valamely iratnak akkor van *történeti hitele,* ha: a) *valódi,* azaz csakugyan attól a szerzőtől származik, akinek nevét viseli, vagy ha szerzője ismeretlen, legalább abból a korból való, amelyből eredőnek hiszik; *b)* ha *hamisítatlan,* azaz, ha szövege ép vagy legalább a lényeges dolgokban nincs megmásítva és *c)* ha *szavahihető,* azaz, ha szerzője tudhatta azt, amit írt és őszintén közölte is. Amely könyv e föltételek valamelyikének meg nem felel, azt a történettudomány nem fogadja el hitelesnek.

Ószövetségi könyvek *a)* valódisága,

2. *Az ószövetségi szent könyvek valódiak.* Mert

a) az egyes könyvek tartalma annyira megfelel a bennük megnevezett vagy általában elfogadott szerző és a bennük szereplő kor történeti, hely- s földrajzi, vallási s időrendbeli viszonyainak, hogy még ellenséges kutatás sem talált bennük ellenmondást. A közlés oly egyszerű, oly természetes és korhű, hogy későbbi szerző ily ügyesen nem tudott volna hamisítani.

b) Valódiságuk mellett szól az egész zsidó nemzet hagyománya Mózestől napjainkig. Ha a zsidó nemzetnek ez az évezredes és egyöntetű tanuskodása nem elég, akkor a világ egyetlen történeti művének valódisága sem bizonyos.

c) Az ószövetségi könyveket valódiaknak ismerte el az isteni Mester is: «Van Mózesük és vannak prófétáik»;[1] ilyeneknek tartották az apostolok és az első keresztények, akik a zsidóktól átvették és Isten szava gyanánt tisztelték.

[1] Luk. 16, 29.

b) hamisítatlansága.

3. *Az ószövetségi szent könyvek hamisítatlanok.* Hogy e könyvek minden lényeges változás nélkül maradtak reánk, erről biztosít bennünket

a) az a nagy tisztelet, mellyel a zsidók e könyvek iránt viselkedtek, valamint az a páratlan szorgoskodás, mellyel őrködtek fölöttük. A szent könyvek kéziratait a szentek szentjében őrizték s a nagy számot kitevő papságon kívül a királyok és próféták őrködtek fölöttük. Tartalmukat a gyakori felolvasás következtében általánosan ismerték, az öregebbek egyes részeiket könyv nélkül tudták, azonfölül számos másolatuk közkézen forgott, úgyhogy ilyen körülmények között meghamisításra még gondolni sem lehet.

b) Krisztus Urunk sohasem illette a zsidókat a Szentírás meghamisításának vádjával, a szent könyveket használta, hivatkozott reájuk, idézett belőlük s így csalhatatlan isteni tekintélyével megerősítette hamisítatlan voltukat;

c) a fönnmaradt régi másolatok és fordítások lényeges tartalmukra nézve egymásközt is és a Szentírás mai szövegével is teljesen megegyeznek.

c) szavahihetősége.

4. *Az ószövetségi szent könyvek szavahihetők,* mert megvan a két szükséges föltétel:

a) A szent könyvek írói tudhatták, amit írtak; hiszen nagyobbrészt szem- és fültanui vagy épenséggel főszereplői voltak az előadott eseményeknek (Mózes II—V. k., Józsue, Sámuel, Tóbiás, Ezdrás stb.), ha pedig nem egykorú eseményeket írnak le (Mózes I. k.), részint a hagyományból, részint pedig nyilvános történeti okmányokból merítenek.

b) A szent írók őszintén közölték is az igazságot. E mellett szól egész jellemük, elfogulatlanságuk, nyiltságuk. Teljes ellentétben a profán írókkal, akik őseik bűneit vagy elhallgatják, vagy legalább szépíteni igyekeznek, leírják önmaguk és őseik hibáit; nemzetüknek nem hizelegnek, ellenkezőleg föltárják és megbélyegzik folytonos zendüléseit, Istentől való elpártolásait, gyávaságát, megátalkodottságát, bálványimádásra való hajlandóságát stb. És a zsidó nemzet elfogadta e könyveket, mint hiteles iratokat

s a legnagyobb tisztelettel hagyományozta át utódaira, bár oly kedvezőtlen színben van bennük feltűntetve s oly érzékenyen van sértve nemzeti hiúságában. Ez valóban nagyszerű bizonyítéka szerzőik igazmondásának. Fényes bizonyíték még a szent írók szavahihetősége mellett, hogy más, egykorú népek hiteles följegyzései, az egiptomi és asszír emlékek összhangzásban vannak velük s megerősítik közléseiket.

Híres írók az ószövetségi bibliáról. Goethe: «A bibliánál minden nép meg fog ifjodni s minden nép boldogságának fokmérője a bibliával szemben elfoglalt álláspontja lesz». *Voltaire:* «Boldog, aki annyira éhes, hogy meg tudja emészteni az ószövetséget. Ez az összes régi iratok között a legértékesebb». *Renan:* «A biblia az emberiség nagy vigasztalókönyve». *Diderot:* «Mózes törvénykönyve elsőrangú nemzetgazdasági remekmű, melyet a legnagyobb törvényhozók meg sem közelítettek. Ha el kellene adnom könyvtáramat, mindenekelőtt a Pentateuchust tartanám meg».[1]

28. A biblia és a tudományos haladás.

A biblia, mint a kinyilatkoztatás céljából is következik, nem tudományos könyv, hanem vallásos irat. Célja: *vallás-erkölcsi világnézetet adni és természetfölötti céljához segíteni az embert.*

A biblia s a természettudomány viszonya.

Sokan főleg természettudományi kérdésekben is fölvilágosítást vártak tőle s mivel a fölvilágosítás, melyet a biblia nyujtott, nem felelt meg tudományos elméleteiknek, részint a bibliát vetették meg, részint a tudományt itélték el. Pedig a biblia és a természettudomány között semminemű ellentét nem lehetséges. A biblia nem foglalkozik természettudományi kérdésekkel, de valahányszor ilyeneket érint, korának álláspontján áll, azt tükrözteti vissza, nem akar későbbi korok tudományos elméleteinek elébe vágni s épen ez régiségének és hamisítatlanságának egyik bizonyítéka. «A Szentírás — mondja *Prohászka*[2] — nem a tudománynak, hanem a közfelfogásnak s a közvetlen benyomásoknak nyelvén szól s nem természettudományos felvilágosítást akar adni, hanem az emberek felfogásához mért előadással akarja megismertetni a világnak Istenhez való viszonyát.»

[1] Augier i. m.
[2] Föld és ég. 1902. VI. l.

A biblia nem természettudományi könyv.

A biblia beszél napkeltéről és napnyugtáról, ahogyan ma is beszélünk, a növény- és állatfajok külön teremtéséről stb. Ezekben a kérdésekben korának az álláspontját osztja s nem kívánja, hogy szószerint elfogadjuk. Igazi ellentétről tehát szó sem lehet. Ha mégis támadtak ily összeütközések, ez onnét van, hogy vagy a természettudomány lépett illetéktelenül a hit és a biblia területére, vagy a hittudósok követtek el határsértést a természettudománnyal szemben. A határvonalaknak kölcsönös tiszteletbentartása biztosítja mindkettőnek a szabadságát, szabad lesz a hittudomány, szabad kutatásaiban az emberi ész és nagy segítséget nyer a biblia helyes értelmezése. A természettudomány ugyanis nagy szolgálatokat tesz és tehet a Szentírás azon helyeinek értelmezésében, ahol természettudományi kérdések vannak érintve. Egyes helyeknek egészen új felfogását eredményezte és eredményezheti is anélkül, hogy a Szentírás isteni tekintélye szenvedne miatta. Mikor Kopernikusz s Galilei fölléptek rendszerükkel, sokan azt hitték, hogy a biblia érdekében ellene kell mondani s hevesen támadták. Kopernikusz s Galilei rendszere győzött. Mikor a fajfejlődés elmélete fölbukkant, sokan a biblia nevében ellene mondottak. A fejlődés elméletét sokan hirdetik s a biblia semmit sem vesztett isteni tekintélyéből, ugyanaz ma is a hivőknek, ami azelőtt volt. A komoly bibliai tudomány minden félelemtől és szűkkeblűségtől menten tiszteli és nagyrabecsüli a komoly és elfogulatlan természettudományt, mert homályt nem boríthat a bibliára, hanem csak ragyogó fényt deríthet adataira.

29. §. A bibliai teremtéstörténet.

A teremtés hat napja.

1. A világ teremtését az ember csak Istentől tudhatta meg; valószinűleg látomásokban nyilatkoztatta ki az Úr Ádámnak. Ezt az Ádámnak adott kinyilatkoztatást írta le Mózes a Teremtés-könyvében olyan egyszerűen, hogy az akkori idők emberei megérthessék. E népies elbeszélés szerint Isten *első napon* legyen szavával világosságot alkotott; a *másodikon* elválasztotta a légkört a szilárd tömegtől, a *harmadikon* elválasztotta a vizet a szárazföldtől, mely növényeket kezdett teremni, a *negyediken* megalkotta a napot s a holdat, az *ötödiken* a halakat és madarakat, a *hatodikon* az alsóbb- és felsőbbrendű

állatokat s végül külön teremtési aktussal megalkotta az embert; a *hetediken* megnyugodott, megáldotta és megszentelte a napot.

2. E teremtéstörténet (hexaemeron = hatnapi munka) sok félreértésre és támadásra adott alkalmat. Sokan szószerint értelmezték s mivel naivnak s a természettudománynal ellentétesnek találták, a biblia isteni tekintélyét kétségbevonták s a legendák és míthoszok birodalmába utalták. Ez azonban félreértés volt.

A teremtés hat napja nem szószerint értendő.

3. A mózesi teremtéstörténet nem kinyilatkoztatott világfejlődés, hanem a teremtésnek valláserkölcsi szempontból való előadása. E teremtéstörténetben csupán két kinyilatkoztatott hitigazságot kell elfogadnunk: *a)* Isten a világmindenség alkotója s tőle lényegesen különbözik. *b)* Az ember közvetlenül testre s lélekre nézve Isten alkotása. Az erkölcsi tanulság pedig ez: Én vagyok a te Urad, Istened, akit imádnod kell s nem a teremtményeket. A hatos számnak pedig tisztán szimbolikus jelentősége van: hat napig dolgozzál s a hetediket szenteld Istennek.

A bibliai teremtéstörténet nem akadályoz abban, hogy attól eltérő világfejlődési elméletet állítsunk fel.

Minden egyéb kérdésben teljesen szabad kezünk van. Elfogadhatunk bármily világfejlődési elméletet (Kant-Laplace, Norman-Lokyer stb.), elfogadhatjuk a legkorlátlanabb — de Istentől kiinduló — fajfejlődés bármely alakját anélkül, hogy a biblia tekintélyén vagy keresztény világnézetünkön csorbát ütnénk. Mózes hat napja a világalakulás hat mozzanatának költői, de anthropomorf (emberiesítő) leírása. Mózes vagy látomásban nyert felvilágosítást a teremtés lefolyásáról vagy Ádámnak látomásait írta le s egy-egy ilyen látomási képet (tableaut) nevezett el napnak, mely azonban millió évig is eltarthatott. A világfejlődés tehát több millió évet is vehetett igénybe.

A mózesi teremtéstörténetnek van egy vonása, amely számos természettudós szerint a legújabb természettudományi megállapításokkal összhangba hozható. És ez a teremtmények megjelenésének sorrendje. A biológia a következő sorrendben tanítja az élet előfeltételeit: 1. hő és világosság (egy energia), 2. oxigén, 3. szénsav, 4. víz (nedvesség) s 5. kémiai tápanyag. Csak ha ez az öt előfeltétel megvan, lehet szó növényi életről. Növények kellő elszaporodása után léphettek csak föl az állatvilág különböző alakjai s csak legvégül jelenhetett meg az ember.

Ezt a sorrendet *főbb vonásokban* megtartja a geológiáról, biológiáról halvány sejtelemmel sem biró Mózes. Először világosságról, majd a felsővizek elválásáról (légkör), vízlecsapodásról, növényekről, állatokról s legvégül az ember föllépéséről szól. Egy

ellenvetés okozhat komolyabb nehézséget: a zöld klorofilos növényeknek a nap megjelenése előtti virulása. De erre is meg tudunk felelni. A zöld növények asszimilációjához a vörös, narancsvörös és sárga napsugarak szükségesek. A nap mostani energiájából alig egyszázadrészt használnak föl a növények. Ezt a csekély energiát a föld saját fénye és melege vagy a már megteremtett, de ki nem alakult s a földet övező nagy köd- és felhőréteg miatt nem látható ősnap vagy a kozmikus fejlődéssel járó nagy hő- és fényenergia szolgáltathatta. Mindenesetre a nap már a harmadik napon megvolt, csak a földről nem volt látható s melege és fénye már ekkor gyakorolhatott jótékony hatást a különben is alkalmasabb (melegebb, nedvesebb, szénsavdúsabb) földre.

Részleteket és tudományos leírásokat nem várhatunk Mózestől, hisz még a tudomány is csak tapogatódzik e téren. A sorrend lényege azonban nagy vonásokban megegyezik a geológiai és biológiai eredményekkel. Ezért mondja Cuvier: «Kiváló figyelmet érdemel Mózes kozmogóniája, mert ugyanabban a sorrendben lépteti fel a teremtések korszakait, amelyben a természettudomány». Ampère pedig így lelkesedik: «Mózesnek vagy oly tökéletes természettudományos ismerete volt, mint a mostani századnak, vagy inspirációból beszélt». Ugyanígy vélekednek Helmholtz, Quenstedt, Reinke, Dennert.[1]

Ez a vonás beállítva a biblia tiszta, kissé anthropomorf, de nemes monotheizmusába, lényegesen megkülönbözteti Mózes kozmogóniáját más népek pantheisztikus, manicheisztikus és komikus felfogásától.

30. §. Az emberi nem egysége és kora.

1. A biblia szavai és az Egyház tanítása szerint *az egész emberi nem közös törzsszülőktől származik, egységes egészet alkot: az emberiség egyetlen fajának nagy családját.* A különböző emberi alakok csak változatai, fajtái ezen egy fajnak.

A faj fogalma.

2. *A faj* a tudomány meghatározása szerint *azoknak az egyedeknek az összesége, amelyek egymáshoz hasonlítanak és egymásközt, valamint ivadékaikban is termékenyek.* A fajnak tehát két lényeges ismeretetőjele van, úgymint a *fajfönntartás képessége* és a *hasonlóság.*

[1] Szuszai: Apologia. Győr, 1907. 200. l. és Dennert: Die Bibel und die Naturw. Stuttgart, 1906³. 171. l.

Az emberi faj egységes, mert mindenütt megvan *a)* a fajfönntartó képessége; *b)* a szellemi s testi hasonlóság.

Kétségtelen tények igazolják, hogy *az emberiségnél megvan mind a két kellék.* Megvan a fajfönntartás képessége, valamennyi emberfajta termékeny házasságra léphet egymással s az új ivadék is megtartja fajszaporító képességét. Épúgy megvan a hasonlóság; is valamennyi embernél egyforma a lényeges testi szervezet, a test külső és belső berendezése, a test rendes hőmérséke, az érverések száma; valamennyi néptörzsnél megvan a beszéd és a művelődés képessége, minden népnek van vallási és erkölcsi érzéke. A különböző földrészeken végzett ásatások pedig azt igazolták, hogy az ősembereknek nemcsak egyforma fegyvereik, kovaköveik, szerszámaik voltak, hanem egyforma temetkezési helyeik és szertartásaik is, amit csakis a közös leszármazásból eredő hagyománnyal lehet megmagyarázni.[1] Ami lényegtelen eltérés tapasztalható (a hajnak és bőrnek színében, a koponya alakjában), az főképen éghajlati és talajbeli befolyásoknak eredménye; ezeken kívül a nyomor, a szükség, a foglalkozás, a táplálék és az öröklés is átváltoztatólag szokott hatni a testre. Mindazonáltal az okozott elváltozások sokkal kisebbek, mint amilyeneket az állatoknál tapasztalunk egy és ugyanazon faj keretén belül.

Ellenvetések az egységes leszármazás ellen.

A közös leszármazás ellen a következőket szokták felhozni: *a)* a fölfedezett világrészekben a fölfedezők mindenütt őslakókra találtak; *b)* ha az emberiség egy pártól származott le, akkor fajunknak a föld minden részében való elterjedését csak úgy lehet megmagyarázni, ha az emberiség a legszélső határokig elmenő honosulási (akklimatizáló) képességgel van fölruházva. Ennek pedig ellenmond a tapasztalás.

E nehézségekre így felelünk: *a)* A fölfedezett világrészekben talált őslakók csak akkor döntenék meg az emberi nem faji egységét, ha a fölfedezett részek és az óvilág között a közlekedés lehetősége teljességgel ki volna zárva. Ámde az ó- és az újvilág között a közlekedés több úton is történhetett: északon Ázsiát Amerikától a keskeny Bering-szoros választja el, amely erős teleken úgy befagy, hogy száraz lábbal át lehet rajta kelni; az Aleut-szigetraj híd módjára köti össze Kamcsatkát és Japánt Amerikával, az ottani lakosok ma is bőrtömlőkön szigetről-szigetre evezve járnak át Amerikába; a viharok és tengeri áramlások több hajóst sodorhattak az újvilág partjaira; lehet,

[1] Nadaillac: L'unité de l'espéce humaine. Paris, 1905.

hogy Ázsia és Amerika földje valaha összefüggött stb. *b)* A meghonosulás sem tartozik a lehetetlenségek országába. Ellenkezőleg, az emberiség minden fajtája meg tud honosulni bármely éghajlat alatt. Tanulságos példák rá az angolok, spanyolok, hollandiak, zsidók, kik a legeltérőbbb földrajzi és éghajlati viszonyokat meg tudják szokni, bármely égöv alatt meg tudnak települni. Ha egyik-másik áttelepített nép pusztulni kezd, annak rendesen új lakóhelyén megtanult mértékletlen és erkölcstelen élet az oka.

Az ember korára nézve nincs hitelvi tétel.

3. Az emberi nem egységével összefügg az a kérdés, *mily idős az emberiség?* hány évezred vonult el fölötte a törzsszülők óta? Ha az emberiség legtekintélyesebb okmányát, a bibliát megkérdezzük, pontos meghatározást nem találunk benne. Van ugyan a bibliában számos időrendi adat, genealógiai följegyzés, amelyeknek összevetéséből meg lehet határozni az emberi nem korát, a biblia azonban a kronológia megállapítására biztos alapul nem szolgálhat ; nem azért, mert a nemzetségtáblák igen gyakran meg vannak rövidítve, mert a szentírási számadatok, mint a héber és a görög szöveg különbözése is mutatja, romlást szenvedtek (a hetvenes fordítás szerint 5000, a zsidó szöveg adatai szerint pedig 4000 évnél több folyt le Ádámtól Krisztusig); de nem szolgálhat a pontos időszámítás alapjául főkép azért, mert a szentírók nem akartak kronológiát írni, hanem csak a vérszerinti rokonságot akarták a nemzetségtáblákkal feltüntetni, amit elértek akkor is, ha több közbeeső nemzetséget kihagytak. A biblia tehát e tekintetben sem rak bilincseket a kutatók kezére, hanem teljes szabadságot biztosít nekik.

31. §. Az őskinyilatkoztatás a népek mitoszaiban.

1. Ha megvizsgáljuk az összes vallásokat és végignyomozzuk összes régi emlékeiket, mindenütt megtaláljuk az aranykorszaknak, az Istennel való társalkodásnak, az eredeti ártatlanságnak, a kígyóokozta bukásnak az emlékét. Miként fejthető meg, hogy a különböző nyelvű népek vallásos mondái gyakran a legaprólékosabb részletekig összevágnak, még oly népeké is, melyek egymástól távol laktak s egymással érintkezésben nem állhattak ? Csak úgy, ha az őskinyilatkoztatás tényét elfogadjuk. *A paradicsomi kinyilatkoztatás volt az a közös forrás, melyből az összes népek merítettek* s amelynek emlékét az elszéledéskor magukkal vitték. Ez az őskinyilatkoztatás az emberi nem legnagyobb részénél, ahol Isten nem őrizte, eltorzult, képtelen mesékkel és tévedésekkel vegyült, de minden hitregéből ki-kicsillog az ősi igazság egy-egy tiszta fénysugara.

Néhány összehasonlító példa a pogány vallásokban.

Pogány mithoszok 1. a világ teremtéséről,

1. A világ teremtéséről. a) *Brahmanizmusnál:* A főisten csirát teremt, melyből megszületik Brahma. Brahma önmagát kettészeli, az egyik félből alakul az ég, a másikból a föld. b) *Babylonban:* Az istenek uralma ellen föltámad Tiamat, a khaosz istennője. Az istenek megijednek, de Marduk, Babylon város istene ajánlkozik a lázadás leverésére, ha jutalmul ő lesz a sors intézője. Az istenek a kikötést elfogadják s nagy lakomát rendeznek. Marduk a villámmal és széllel fölfegyverkezve megöli Tiamatot, testét kettévágja, az egyik feléből alkotja az eget, a másikból a földet. (Tiamat rokon a héber tehom szóval, mely khaoszt jelent.) c) *Görögöknél:* Arisztofanesz a világ teremtése előtt való állapotról így ír :

Csak khaosz, éjtszaka, sötétség és Tartarosz volt eleinte ;
Sem föld, sem levegő, csak sötétség végnélküli mélye.
(Madarak V. 692.)

d) *Latinoknál:* Ovidiusz így énekel : «Eleinte csak khaosz, ez a nyers és rendszertelen tömeg uralkodott, sem Titán (a nap) nem küldte sugarait, sem Phoebe (a hold) nem fénylett, a föld sem forgott a levegőben». (Met. I. 5.) — A teremtés e pantheisztikus és komikus leírásában közös vonás a khaosz ősléte, mely csak isteni beavatkozásra jött létre s alakult ki. Ez sokkal szebben és egyszerűbben nyer kifejezést a bibliában : kezdetben teremtette Isten az eget és földet. A föld azonban üres és puszta volt, sötétség volt a mélységben és Isten lelke lebegett a vizek fölött. (Móz. I. 1.)

b) az ember teremtéséről, ős boldogságáról s bűnbeeséséről,

2. Az ember teremtése, az aranykorszak, a bűnbeesés. a) *Perzsáknál:* Az emberiség közös ősei Meschia és Meschiane, kiket Ormuzd, a jó isten teremtett. Ahriman, a gonosz isten azonban irigykedik reájuk, kigyó képében gyümölcsöt kínál nekik s azt hazudja, hogy ő a világ teremtője. Az emberek elhitték és Ahriman úrrá lett az emberek fölött. b) *Egiptomban:* A paradicsom egiptomi neve Szochet Aalu = Aalu virágoskertje. Aalu hieroglifje pedig fa vagy kigyó. A fa az élet fáját, a kigyó pedig a gonosz szellemet jelképezi. A mythologia szerint ezt a gonosz kigyót megölte a napisten ott, ahol az élet fája virult. (A megváltás

homályos előképe.) c) *Görögöknél:* A boldog aranykorról Héziodosz énekel, a bűnbeesést pedig Prometeusz mondája jelképezi. d) *Latinoknál:* Ovidiusz így ír: «Először aranykor virágzott; akkoriban fenyítő bíró és törvény nélkül önként tisztelték a hűséget és azt, ami helyes. Nem volt sem büntetés, sem félelem». (Met. I. 89.) Az ember teremtéséről: «Az állatok között hiányzott még egy nemesebb, értelmes faj, mely a többiek fölött uralkodni tudjon. Megszületett tehát végre az ember». (Met. I. 76.)

c) a vízözönről.

3. A vízözönről. a) *Babylonban:* Az istenek megharagusznak az emberek bűneire s azért özönvízzel akarják elpusztítani. De Ea istennő titkon megsugja ezt Utnapistimnek, aki az ő tanácsára hajót épít s megmenekül. A víz nagyra nő, maguk az istenek is megijednek s félénk kutyák módjára szepegnek az ég rácsozatánál. A veszély lezajlása után Utnapistim áldozatot mutat be az isteneknek, kik kiengesztelve legyek alakjában szállnak le s éldelegnek az áldozati füst illatában. b) *Latinoknál:* Ovidiusz így énekel: «Tenger és szárazföld már nem különbözött egymástól. Mindenütt tenger volt és nem volt partja a víznek». Az emberiség elveszett, csak Deukalion és Pyrrha maradt meg, Deukalion így szól feleségéhez: «Most mibennünk maradt fönn a halandó emberi nem; így határoztak az istenek és az emberek tanulságakép megmaradunk».

A biblia előadása felülmulja nemes s fönséges tartalmával a pogány mithoszokat.

A pogány vallások pantheisztikus, sokszor komikus és az Isten fogalmához méltatlan mithoszai nem állíthatók egy rangba a bibliának egyszerű, az Isten s ember viszonyát méltón kifejező elbeszéléseivel. A biblia egyszerű és fönséges tartalma tehát nem fejlődhetett a mithoszokból, hanem megfordítva, a biblia tiszta monotheizmusa és nemes vonása torzult el a kinyilatkoztatást nem ismerő pogány vallásokban. Az újabbkori ásatások mindinkább igazolják az őspogány vallások aránylagos tisztaságát a későbbi vallási formák elfajulásaival szemben.

A pogány vallások mithoszaiban szereplő közös vonások tehát a paradicsomi őskinyilatkoztatásra utalnak s a biblia őseredetiségét bizonyítják.

III. FEJEZET.

A keresztény kinyilatkoztatás.

32. §. Az újszövetségi könyvek történeti hitelessége.

1. A keresztény vagy krisztusi kinyilatkoztatás főforrásai az újszövetségi szent könyvek, elsősorban pedig azok a fönséges iratok, amelyekben Jézus Krisztus tanítása van megörökítve. Hogy a keresztény kinyilatkoztatást észszerűen elhihessük, előbb okmányainak történeti hitelességéről kell bizonyosságot szereznünk.

Újszövetségi könyvek a) valódisága.

2. Az újszövetségi könyvek valódiak, azaz tényleg azoktól a szerzőktől és abból a korból valók, amelynek, illetőleg akiknek tulajdonítjuk.

a) Többen a szent szerzők közül nyiltan megnevezik magukat (levelek, Titkos jelenések); az evangéliumok írói elhallgatják ugyan a nevüket, de kijelentik, hogy egykorú, «közöttük végbement dolgokat»[1] beszélnek el, tehát irataik csakugyan az apostolok korából valók.

b) A könyvek *tartalma* teljesen megfelel szerzőik személyes viszonyainak, keletkezésük idejének és helyének. Az újszövetségi könyvekben ugyanis tömérdek, aprólékosságig menő hely- és korrajzi adat van; ez adatokat csak oly férfiak tudhatták, kik ama helyeket, melyekről írnak, saját szemükkel látták, az embereket személyesen ismerték, szóval: akik az apostolok korában éltek. A Kr. u. második században már nem írhattak volna ilyen hűen, mert Zsidóországban az első század utolsó évtizedeiben a viszonyok teljesen megváltoztak: Jeruzsálemet lerombolták, Palesztinát földúlták, népét szétűzték, sok helység elpusztult vagy pedig más nevet kapott, mint aminőt az evangéliumokban olvasunk s amilyen neve a világi történet adatai szerint csakugyan volt is az apostolok korában. Másrészről sok olyasmi hiányzik e könyvekből, amit a szerzőknek, ha műveiket az első század után írták volna, okvetlenül föl kellett volna venniök; így pl. az első

[1] Luk. 1, 1.

három evangélista közli Krisztus jövendölését Jeruzsálem elpusztulásáról, de a jövendölés teljesedését már nem említik meg, pedig hihetetlen, hogy elhallgatták volna, ha műveiket a pusztulás után (70. Kr. u.) írják. A könyvek hellenisztikus (zsidós-görög) *nyelvezete*, az ószövetségre és a zsidó szokásokra való gyakori hivatkozás minden elfogulatlan olvasó előtt kétségtelenné teszik, hogy e könyveket zsidó származású férfiak írták, még pedig a Kr. u. első században, mert a zsidók a második században a hellenisztikus nyelvet irataikban többé nem használták.

b) hamisítatlansága.

3. *Az újszövetségi szent könyvek hamisítatlanok*, vagyis minden lényeges változás nélkül úgy jutottak hozzánk, amint szerzőik kezéből kikerültek. E romlatlanságukról biztosít minket

a) ama nagy tisztelet és féltő gond, mellyel az Egyház e könyvek fölött, mint Isten szava fölött őrködött. Az apostoli iratokat az egyházközségek közkincsnek tartották, kézről-kézre adták, lemásolták és már az apostolok korában is minden egyes hitközségben istentisztelet alkalmával fölolvasták és magyarázták. A szent szöveg akkép a lehető legnagyobb hatalomnak, a nyilvánosságnak állandó ellenőrzése alatt állott. Az első keresztények oly szent örökségnek tartották e könyveket, hogy inkább életüket adták oda, semhogy kiszolgáltassák a pogányoknak. A kiszolgáltatókat (traditores) hittagadóknak tekintették. Ily tisztelet és ragaszkodás mellett ugyan ki merészelt volna e könyvekhez nyúlni, hogy változtasson rajtok?

b) A fönnmaradt bibliai kódexek, a második század elején készült fordítások, valamint az első századok íróinak műveiből összeállítható teljes szentírási szöveg egymásközt és a biblia mai szövegével is teljesen megegyeznek.

A pogány klasszikusok s az újszövetségi könyvek kéziratai.

A legrégibb három őseredeti kézirat vagy kódex, a sinai, alexandriai s vatikáni, a IV—V. századból származik s csekély különbséget leszámítva, megegyezik úgy egymás közt, mint a IV. század előtt való szentatyák szentirási idézeteivel, a régi fordításokkal s a manapság közkézen forgó bibliával. Az eredeti szentiratok keletkezési ideje s a fönnmaradt kódexek között alig harmadfél század telt el. Horatius legrégibb kéziratmásolatai a VIII., Plato, Cicero és Tacituséi a IX., Homerosz, Herodotoszéi a X. s Aiszchylosz és Plautuszéi a XI. századból származnak, tehát mindegyiknél több mint nyolc század telt el a kézirat s a fönnmaradt másolat ideje közt, pedig nincs filológus, aki a másolatoknak az eredeti szöveggel való egyezésében kételkednék. A szentiratoknál előforduló háromszázados közbülső időt a latin Itala-, a szir Pesitto-fordítás és számos egyházatya tanusága és idézete tölti ki. Az I. századból Papias, római szent Kelemen, szent Ignác, szent Polykárp az apostolok kortársainak, a II. századból szent Irén, szent Jusztin tanubizonyságai s idézetei szólnak a szentiratok valódisága mellett.

c) Szavahihetősége.

4. *Az újszövetségi könyvek szavahihetők*, mert

a) szerzőik tudhatták azt, amit leírtak; hisz azt beszélik el, amit szemükkel láttak, amit megfigyeltek, amit kezük tapintott[1] vagy amiket eléjük adtak azok, kik kezdettől fogva önmaguk látták az eseményeket és szolgái voltak az igének;[2]

b) őszintén közölték is az igazságot. A szentírók a lehető legtárgyilagosabban, sokszor nézeteik, felfogásuk, érdekeik ellenére mindent leírnak. A zsidó nép és ők maguk is más Messiást vártak, hatalmas hadvezért és királyt s mégis elmondják az istállóban született s a kereszten meggyalázott Krisztus keserves élettörténetét, amiért semmiféle anyagi haszon vagy jutalom, hanem gáncs, üldözés és halál vár reájuk. Elmondják zsidó honfitársaik hibáit, nemzetük romlottságát, saját hibáikat minden szépítgetés nélkül. Máté elmondja, hogy előbb vámos volt; Pál, hogy előbb üldözte az egyházat; elmondják az apostolok kishitűségét, gőgjét, kapzsiságát, hitetlenségét és gyávaságát, Judás árulását, Péter tagadását, Tamás hitetlenségét. Különböző eseményeket mondanak el különböző szempontból, de sehol sem jönnek egymással ellenmondásba; egységesen állítják elénk Krisztus jellemképét, mintha csak lemásolták volna. Közléseik igazságáért, János kivételével, vértanusággal tettek bizonyságot. Emberileg nem valószinű, hogy valaki hazugságaiért vértanuságot szenvedjen, mikor az igazság megmondásával megmenthetné életét.

c) Sőt hamis dolgot nem is írhattak. Oly dolgokról szólva, amikből egy sem történt alattomban,[3] ezer meg

[1] Ján. 1, 1. [2] Luk. 1, 1, 2.
[3] Ap. csel. 26, 25.

ezer olyan emberrel állottak szemközt, kik az elbeszélt eseményeknek szemtanui voltak és hamis állításaikat rögtön megcáfolták volna. Lélektanilag is képtelenség, hogy a gyönge, korlátolt emberi elme találta volna ki azt a fönséges vallást, amelyet az újszövetségi könyvekben találunk; merő lehetetlenség, hogy bűnös ember gondolhatta volna ki Jézusnak azt a magasztos, isteni képét, mely a hitetlen embert is elbűvöli.

Nagy emberek az evangéliumról.

Híres írók az újszövetségi bibliáról. Rousseau: «Mondhatjuk-e azt, hogy az evangélium története koholmány? Barátom, nem így szoktak koholni. Szokratesz tettei, melyekben senki sem kételkedik, kevésbbé vannak bebizonyítva, mint Jézus Krisztuséi. Az evangélium az igazság oly nagy, fényes és utánozhatatlan bélyegét viseli magán, hogy a hamisító nagyobb lenne, mint az evangélium hőse». *Lord Byron:* «E gyönyörű könyv a titkok titka. Boldogok azok a halandók, akiknek Isten megadta azt a kegyelmet, hogy hallják, olvassák, imádkozva mondják s tiszteljék e könyv szavait! Boldogok, akik ismerik a kapuját és belépnek szent ösvényeire. De jobb nem születni annak, aki olvassa e művet, hogy abban kételkedjék vagy azt gyalázza!» *Hugo Viktor:* «Az a nép, mely híjával van e könyvnek, koldulva keresi és húsz századon át sötétben tapogatózva jár».[1]

33. §. Jézus Krisztus a történelem világában.

Tizennyolc századon keresztül senki sem tagadta, hogy a kereszténység alapítója, *Jézus Krisztus, valóságos történeti személy* s a keresztény hitvédőknek eszükbe sem jutott, hogy Jézus személyének történeti valóságát bizonyítsák. Újabb időben azonban akadtak, akik kétségbevonták Jézus történeti személyiségét is és azt állították, hogy Jézus az első keresztény gyülekezet költői képzeletének alkotása s az evangéliumi költemények is e költői szellemű gyülekezetnek köszönik eredetüket. Ámde a tagadóknak szégyenkezve kell meghátrálniok, mert ha sem a Szentírás egyáltalában nem volna, sem a kereszténység fönn nem állana, Jézus élete és tettei még akkor is oly bizonyosak, mint a leghitelesebb történeti tények. Az isteni gondviselés úgy akarta, hogy az evangélistákon kívül *a világ legnagyobb és legolvasottabb nem keresztény történetirói is tanuságot tegyenek Jézus Krisztus mellett*, még pedig az ókor három legelterjedtebb nyelvén: latinul, görögül és zsidóul. Latinul *Tacitus* († 119 Kr. u.) örökítette meg Krisztus történetét. «Nero — úgymond[1] — hogy Róma fölgyujtásának gyanuját magáról elhárítsa, azokat vádolta a bűnténnyel és a legválogatottabb kínzatásokkal azokat büntette, akiket általában keresztényeknek hívnak... Ez az elnevezés (christianus) Krisztustól származik, kit Tiberius uralkodása alatt a pontiusi Pilátus helytartó halálra ítélt.» E tudósítást megerősítik más latin írók is, így különösen *Suetonius* († 120 Kr. u.), aki azt írja,[2] hogy «Claudius császár kiűzte Rómából a zsidókat (így hívták eleinte a zsidókkal együtt a keresztényeket), mert Krisztus ösztönzésére folytonosan lázongtak». Görögül a zsidó eredetű *Flavius József* († 94-ben Kr. u.) jegyezte föl Krisztus életét és történetét: «Élt ezen időben Jézus, egy bölcs férfiú, ha ugyan embernek lehet őt nevezni, mert csodás dolgokat művelt. Igen sok embert vonzott magához... Midőn Pilátus saját népe főbbjeinek vádjaira halálra itélte, tanítványai azontúl is csak úgy szerették, mint azelőtt».[3] Zsidó nyelven a *talmud*, ez a Krisztussal egykorú okmány tartalmaz róla értesítést: «Husvéthétfőjén keresztre feszítették Jézust, mert bűbájosságot űzvén, Izrael népét eltántorította és idegen vallásra csábította».

Pogány írók Jézus Krisztusról.

De nemcsak e történetirók, hanem az *egész világtörténelem* is bizonyítja Krisztus történeti valóságát. *Krisztus nélkül a történelem megoldhatatlan talány.* Hogy Krisztus élt, legalább is oly bizonyos, mint Nagy Sándor, Caesar, Napoleon élete. Sőt biztosabb, mert míg ezek alkotásai mulandók, addig Krisztus maradandó alkotása és történelemátalakító hatása nélküle érthetetlen és lehetetlen. Krisztus a történelem középpontja.

34. §. Jézus Krisztus.

1. Ha el is tekintünk Jézus Krisztus csodatevő működésétől, az ő fönséges tanítása, magasztos jelleme, nemes élete mindenkit meggyőzhet árról, hogy Jézus több mint ember. Az a Jézus, aki jelentéktelen származása dacára minden világi hata-

[1] Augier i. m.

[1] Annal. XV. 44.
[2] Vita Claudii 25.
[3] Antiqu. Jud. XVIII. 3, 3.

lom és hódító eszköz nélkül világtörténelmi változásokat idéz elő és húsz századon keresztül uralkodik a lelkeken, az a Jézus nem lehet közönséges halandó ember. Még ellenségei is vagy azok, akik nem követték tanait, elismerik az ő hatalmas egyéniségét.

Hitetlen írók Jézus Krisztusról.

A hitetlenek Jézus Krisztusról: Renan:[1] «Bármily eseményeket is rejt ölében a jövő, Jézus utolérhetetlen marad. Az ő kultusza mindig meg fog ifjodni, legendája könnyeket csal ki és szenvedése megindítja a legjobb szíveket; minden század hangos bizonyságot fog tenni arról, hogy az emberek fiai között Jézusnál nagyobb sohasem született». *Strauss Dávid:*[1] «Jézus az erkölcsi nagyságnak soha el nem érhető és felül nem mulható mintaképe».

Istenhivő írók Jézus Krisztusról.

Nagy emberek Jézus Krisztusról. Voltaire:[1] «A halál zászlajával, a kereszttel legyőzte a halált és diadalmasan kelt ki a sírból... Szent volt példája, erkölcse pedig isteni». *Rousseau:*[2] «Szokratesz halála, aki nyugodtan filozofál barátaival, a legédesebb halál, amit csak kívánni lehet; Jézusé, akit még akkor is kínoz, gyaláz, átkoz népe, a legrettenetesebb, amitől visszariadni lehet. Szokratesz vevén a méregpoharat, megáldja azt, aki hozza s aki siratja; Jézus rettenetes kínok közt imádkozik kegyetlen hóhéraiért. Ha Szokratesz élete és halála egy bölcsé, Krisztus élete és halála Istené». *Goethe:*[2] «Az evangéliumból kiárad Krisztus nagyságának oly isteni fénye, hogy annál istenibb sohasem jelent meg a földön». *Guizot:*[2] «Az evangéliumban semmi sem lep meg annyira, mint a szigorúságnak és szeretetnek, a rideg egyszerűségnek és gyöngéd rokonszenvnek a kettős karaktere, mely Jézus szavaiban és tetteiben megnyilatkozik». *Napoleon:*[3] «Én ismerem az embereket és azt mondom, hogy Jézus Krisztus nem volt ember... A fönségesről mondják, hogy van benne valami az istenségből, de mily nevet adjunk annak, aki a fönség minden vonását egyesíti magában! Jézus nem kedvez az emberi gyarlóságoknak. Az érzékeket, az ember e zsarnokait úgy kezeli, mint a rabszolgákat, hogy engedelmeskedjenek s ne parancsoljanak. Gyülöli a bűnt, megzabolázza a szenvedélyeket, amelyek minden nagy siker természetes elemei. Mint mester szól a romlott emberi természethez, mint haragvó úr, aki engesztelést követel. Szava, bármily szigorú, tisztító s finomító szellőként járja át a lelket... Sokan lelkesednek Nagy Sándor hódításaiért, ime itt van egy hódító, aki nem egy nemzetet, de az egész emberi nemet hódítja meg. És

[1] Reinhold: Der alte und der neue Glaube. Wien, 1909.
[2] Augier i. m. [3] Beauterne i. m. (83—110. l.)

mivel? Oly csodával, mely felülmul minden csodát. Az emberek szeretetét akarja, vagyis azt, amit legnehezebb megnyerni... Krisztus szól és egész nemzedékek egyesülnek vele a vér kötelékeinél szorosabb, bensőbb kapoccsal. Lángra lobbantja a szeretet tüzét, mely minden önszeretetet és egyéb földi szeretetet fölperzsel... Én, Napoleon, ezt csodálom leginkább; ez az, ami előttem legjobban bizonyítja istenségét... Mily nagy örvény tátong az én nyomorúságom és Krisztus örök országa közt, akit tisztelnek, hirdetnek, szeretnek és imádnak s aki az egész világban él!... Halál-e ez? Nem inkább élet-e ez? Ime, ez Krisztus halála! Ime Isten halála».

Krisztus önvallomása.

2. Krisztus Isten fiának mondotta magát. Jézus Krisztus állandóan Isten fiának mondotta magát; isteni tulajdonságokat, jogokat és működéseket tulajdonított magának. Helyeselte Péter vallomását, ki az élő Isten fiának nevezte;[1] egynek mondotta magát az Atyával, mikor így szólt: «Én és az Atya egy vagyunk. Mind amiket az Atya cselekszik, a Fiú is hasonlóképen cselekszi.»[2] A legünnepélyesebb vallomást azonban akkor tette, mikor a főpap felszólítására: «Kényszerítlek az élő Istenre, hogy mondd meg nekünk, ha te vagy-e Krisztus, az Istennek fia?» azt felelte: «Te mondottad».[3]

Krisztus szavainak igazságát be is igazolta szent életével, csodáival és jövendöléseivel. Hazug embernek egyik bizonyítás sem áll rendelkezésére.

Krisztus szent jellemének fővonása a szeretet.

3. Krisztus istenségét bizonyítja szent élete. Krisztus élete a szentség és erkölcsi szépség legtökéletesebb fokát képviseli. Addig, míg egyes szentek egy-egy erényben tüntek ki inkább, Krisztus lelki nagysága sokoldalú s ment minden egyoldalú túlzástól. Jellemének alapvonása a szeretet Isten és emberek iránt.

Szeretete Isten iránt.

a) *Szeretete Isten iránt.* Minden szava és tette az isteni akarat teljesítése; pontosan teljesíti a mózesi törvényt s tanítványait is annak betartására buzdítja. «Nem jöttem a törvényt felbontani, hanem tökéletesíteni.» De nem a törvény rideg s holt betűjére helyezi a súlyt, hanem a szellemére, a lélek jószándékára, épezért elitéli a farizeusok «jó» tetteit s dicséri az özvegy kétfilléres adományát; épezért szombati napon is gyakorolja a szeretet

[1] Máté 16, 17. [2] Ján. 10, 20.
[3] Máté 16, 63, 64.

jócselekedeteit s mentegeti tanítványait a szombati kalásszedésért. Az imádság nem rideg, gépies szóáradat, hanem bizalomteljes fohász az isteni Atyához: Mi atyánk. Az Isten iránt való szeretetnek oly nagy bizalmat kell öntenie belénk, hogy nem szabad aggódnunk, mit eszünk, mit iszunk, hiszen Isten, aki az ég madarairól és liliomairól gondoskodik, az emberről sem feledkezik meg, hanem inkább a lélek javairól kell gondoskodnunk. Az Isten iránt való szeretet alázatra és önmegtagadásra kötelez s azért mindig így kell imádkoznunk: ha lehet, muljék el tőlem e pohár, mindazonáltal legyen meg a te akaratod. Jézus oly hűen teljesítette kötelességeit Istennel szemben, hogy joggal mondhatta: «Én megdicsőítettelek a földön, befejeztem a munkát, melyet elvégzés miatt reám biztál».[1]

Szeretete az emberek iránt.

b) *Szeretete az emberek iránt.* Ez indítja Krisztust minden cselekvésre. Ebben nem ismer kivételt. Nemcsak Jairusnak, a zsinagóga fejedelmének a leányát támasztja föl, nemcsak Nikodemussal, a főtanács tagjával tárgyal, hanem a bélpoklosokkal s koldusokkal, a szegény naimi özveggyel s a vakon születettel is. Nemcsak a jókat szereti, megbocsát a bűnbánó Magdolnának, a jobb latornak, a hűtlen Péternek, mert hiszen nem az egészségeseknek, hanem a betegeknek van szükségük orvosra. S ha Péter azt kérdezi, vajjon hétszer lehet-e megbocsátani felebarátunknak, azt feleli, nem hétszer, hanem hetvenhétszer. A bűnöst nem korholja erős szavakkal; egy-egy szomorú tekintet, egy-egy komoly, de szelid szó elég a bűnös megbüntetésére. Szeret Jézus mindenkit. Szereti édesanyját s halálos órájában János gondjaira bízza. Szereti apostolait, szereti nemzetét, szereti barátját, Lázárt, szereti ellenségeit is. Alázat és szelidség szeretetének alaptulajdonságai. Alázata oly nagy, hogy megmossa apostolainak lábait, mert hiszen nem azért jött, hogy mások szolgáljanak neki, hanem, hogy ő szolgáljon. Szelidségében annyira megy, hogy a legnagyobb kínzások és gúnyolódások közepette sem emeli fel korholó szavát, hanem szeliden tűr és nem nyitja meg ajkát. S midőn a kereszten a hálátlan nemzedékért gyötrelmesen szenvedve még azok gúnyolódását is hallja, kikért szenved, nem átokra nyílik meg ajka, hanem imára. Ez isteni jellemének legfönségesebb vonása. Ily nagy önmegtagadásra, ily hősi szeretetre csak Isten volt képes. Krisztus alázata és szelidsége azonban nem félelem vagy gyöngeség. Ahol elvekről van szó, nem enged. Szent haraggal űzi ki a templom megszentségtelenítőit. Komoly felháborodással leplezi le a kétszinű farizeusok álnokságait. Pilátusnak nyiltan megmondja, hogy hatalma Istentől ered s Heródes kíváncsiságát nem elégíti ki.

[1] Ján. 17, 4.

Krisztus jelleme valóban oly szép s oly nemes, hogy még ellenségei sem találtak benne kivetni valót. Krisztus jelleme isteni, tehát amit mondott, hogy ő Isten fia, igaz valóság. Enélkül Krisztus jelleme a világtörténelem legnagyobb kétszinűsége és rejtélye.

Krisztus csodái.

4. Krisztus istenségét bizonyítják csodái. Csodák csak Istentől származhatnak. Aki tehát csodákat művel, vagy Isten vagy pedig oly teremtmény, aki Istentől nyerte a csodatevés hatalmát. A leghitelesebb történeti okmányok bizonyítják, hogy Jézus istenségéről tett nyilatkozatainak bebizonyítására csodákat művelt. Akaratára a víz borrá változott, a háló megtelik halakkal,[1] béna tagok erőt nyertek,[2] vakok láttak,[3] siketek hallani kezdtek,[4] szavára szelek és habok csendesedtek le,[5] parancsára hullámok lettek szilárdakká,[6] érintésére poklosok tisztultak meg,[7] sőt még a halál fölött is diadalt aratott. Ha Jézus önerejéből művelte ezt, akkor Isten. Ha pedig Istentől nyert hatalommal tette, akkor teremtmény. Jézus azonban e csodákat azon állításának bebizonyítására is művelte, hogy ő Isten.[8] Ha pedig még sem volt Isten, akkor az egész emberiséget félrevezette és e hazugság megerősítésében közreműködött volna maga az Isten is, aki neki a csodatevés hatalmát adta. De ez ellenkezik Isten végtelen szentségével, következőleg csak az első lehet igaz. Jézus önerejéből művelte a csodákat s azért valóságos Isten.

Krisztus jövendölései.

5. Krisztus istenségét bizonyítják jövendölései. Jövendölések

[1] Luk. 5, 1—9. [2] Márk 2, 6—12. [3] Máté 9, 28., u. o. 20, 34. [4] Márk 37, 2—37., u. o. 9, 19. [5] Máté 8, 24—27. [6] Máté 14, 25—31. [7] Luk. 5, 12—14., u. o. 17, 12. [8] Ján. 11, 40.

csak mindentudó lénytől származhatnak. Aki tehát a jövőt világosan és határozottan előre megmondja, vagy Isten vagy pedig oly teremtmény, aki Istentől nyerte a jövendölés hatalmát. Történetileg bizonyos, hogy Jézus az ő istenségéről tett nyilatkozatainak bebizonyítására jövendölt. Megjövendölte saját szenvedését, halálát, föltámadását;[1] Péter tagadását,[2] Judás árulását,[3] az apostolokra várakozó szenvedéseket,[4] Péter keresztrefeszítését,[5] a Szentlélek eljövetelét,[6] hogy tanítását az egész világon fogják hirdetni,[7] hogy Egyháza a világ végezetéig fog fönnállani,[8] hogy Jeruzsálemet és a templomát le fogják rombolni,[9] hogy Izrael népe az egész világon szét fog szóródni. S ezek mind valódi jövendölések, mert egyrészük már a legalaposabban beteljesedett, másrészük teljesülését pedig nap-nap után tapasztaljuk. Ha Jézus önerejéből jövendölt, akkor Isten. Ha pedig isteni fölvilágosításból mondta előre a jövőt, akkor teremtmény. Ámde Jézus ama állításának bizonyítására is jövendölt, hogy ő Isten, tehát valóban az is, mert különben Isten a hazugság megerősítésében működött volna közre, ami ellenkezik Isten végtelen szentségével.

35. §. Jézus föltámadása.

1. Krisztus istenségének legfőbb bizonyítéka dicső föltámadása. Nem új bizonyíték ez, hanem *csodáinak koronája és megerősítése, a keresztény hit alapja* és *Jézus istenségének, isteni mindentudásának próbaköve*, mert Jézus föltámadását meg is jövendölte.

2. Nincs történeti tény, mely akár irott okmányok, akár egyéb történeti tanubizonyságok szempontjából jobban volna hitelesítve, mint Krisztus föltámadása. *Jézus föltámadását* ugyanis a négy evangélista egyöntetű elbeszélésén kívül *bizonyítja:*

Jézus feltámadásának bizonyítékai.

a) *nagyszámú és kifogástalan szemtanu.* Krisztus Urunk föltámadása után nemcsak egy embernek jelent meg, nemcsak egyszer, nem is egy helyen, hanem többeknek, többször és több helyen. Az evangélisták tizenegy megjelenésről emlékeznek meg. Igy a többek között látták

[1] Márk 10, 32, 33. [2] Máté 26, 34. [3] U. o. 26, 21. [4] U. o. 10, 17. [5] Ján. 21, 18. [6] Ap. csel. 1, 8. [7] Máté 24, 14. [8] U. o. 28, 20. [9] Luk. 19, 43.

a sírjához siető asszonyok,[1] az Emmausba menő tanítványok,[2] Péter,[3] a bezárkózott tanítványok ismételten is,[4] és Tábor-hegyén több mint 500 hivő.[5] S e tanuk nem könnyenhívő emberek, még szemüknek sem hisznek,[6] hanem csak akkor, mikor Jézust kezükkel érintik,[7] mikor enni látják;[8] oly tanuk ők, kik a föltámadás igazságát vérükkel pecsételték meg;[9]

b) ama tény, hogy *a föltámadást hirdető apostoloknak senki sem merte szemükre vetni, hogy hazudnak,* az annyira ellenséges főtanács sem, mely zavarában csak egy menekvő utat talált, az őrök megvesztegetését. «Mondjátok, hogy az ő tanítványai éjjel eljöttek és ellopták őt, mikor mi aludtunk».

c) *Az apostolok magatartása.* Kérdjük ugyanis, mi okozhatta azt a roppant változást, hogy a félénk, gyáva, hitetlen tanítványok, kik Jézust életében elhagyták, holta után oly határtalan lelkesedéssel Istennek hirdetik? kik halálakor hasonló sorstól félve zárt ajtók mögött tartózkodnak, néhány nap mulva halált megvető bátorsággal prédikálnak róla, még a főtanács előtt is, mely őt halálra itélte? Csakis az, hogy Jézus föltámadásáról személyesen meggyőződtek.

d) *A vasárnap és husvétvasárnap megülése* és

e) *a kereszténység elterjedése* és a világ hite a fölfeszített Jézusban, ami, ha az ő föltámadása nem igaz, sokkal nagyobb csoda volna, mint maga a föltámadás!

Ellenvetések Jézus feltámadása ellen.

3. A kereszténység ellenségei is tudják, hogy Jézus föltámadása az a sarkigazság, melyen a keresztény hit nyugszik s így könnyen érthető, hogy valahányszor csak fegyvert fogtak a kereszténység ellen, mindannyiszor elsősorban ezt a tényt támadták s igyekeztek lehetetlenségét bebizonyítani. Eddig háromféle magyarázatot találtak ki a föltámadás valóságának elvitatására:

a) A holttest ellopása.

I. Az első magyarázat a zsidó papi fejedelmek nyomát követi s Jézus föltámadását közönséges *csalásnak* mondja. E szerint Jézus Dávid trónja után áhitozott, de terve nem

[1] Máté 28, 9, 10. [2] Luk. 24, 15—35. [3] U. o. 24, 34. [4] Ján. 20, 19—23. és 20, 26—28. [5] Máté 28, 16. és I. Kor. 15, 6. [6] Luk. 24, 37. s köv. [7] Ján. 20, 25. [8] Luk. 24, 42, 43. [9] Máté 28, 13.

sikerült s mint közönséges politikai kalandort kivégezték. A megrémült tanítványok azután Mesterük politikai tervét vallás-erkölcsire változtatták, hogy meghiúsult vállalkozásuk súlyos következményeitől megmeneküljenek. («Az ő országa nem e világból való.») S hogy a világot annál könnyebben félrevezethessék, Jézus hulláját ellopták és a föltámadásról szóló mesét kezdték hirdetni. E magyarázat hivei, mintha érezték volna légbőlkapott föltevésük gyöngéit, történeti alapról is gondoskodtak. Ime — mondják — a sír őrzésére kirendelt katonák is így vallanak: «Tanítványai éjjel eljöttek és ellopták Őt, mikor mi aludtunk». — Ez a magyarázat fizikai, lélektani és logikai képtelenség. a) *Fizikai képtelenség.* A holttest elrablása nem történhetett titokban, az őröknek észre kellett venniök ezt s ez esetben harc és dulakodás fejlődött volna ki, melynek nyomai (corpus delicti) megmaradtak volna. b) *Lélektani képtelenség.* A gyáva apostolokról, kik Jánost kivéve, a kereszt alatt sem mertek megjelenni, kik a zsidók haragja elől zárt ajtók mögé menekültek s akik jól tudták, hogy a sírt fegyveres katonák őrzik, lélektanilag lehetetlen feltenni, hogy éjtszaka oly merészségre vetemedtek volna, mely sem anyagi, sem erkölcsi haszonnal nem kecsegtethetett, hanem mellyel életüket tették volna kockára. c) *Logikai képtelenség.* Az *alvó* őrök tanubizonysága az álom idején történt dolgokról magán viseli a hazugság bélyegét.

b) A tetszhalál elmélete.

II. A keresztény hit ellenségei maguk is belátták, hogy a csalás föltevése sokkal nagyobb képtelenség, semhogy elfogadásra számíthatnának s helyébe a *tetszhalál hipotézisét* állították föl. Jézus — mondják — nem halt meg a kereszten, hanem csak elájult, a hideg sírban azután magához tért és valahogy kijött a sírból. — Hogy *Jézus valóban meghalt a kereszten*, azt bizonyítja: *a)* az a mérhetetlen szenvedés, melyet a keresztrefeszítés előtt elviselt; *b)* azok a halálos sebek, melyeket rajta ejtettek: kezét és lábát átlyuggatták, szivét lándzsával átdöfték; *c)* Jézus engesztelhetetlen ellenségei, akik megnyugvással távoztak a vesztőhelyről, pedig nekik bizonyára gondjuk volt arra, hogy a kezükbe került Jézus valahogy élve ne szálljon le a keresztről; *d)* a vizsgálatra kiküldött katonák eljárása, akik Jézus csontjait nem törték össze, mert halva találták, a még élve függő két latorét azonban összezúzták; *e)* a százados

hivatalos jelentése; *f)* a sírbatétel és a megkenés. Nem tehető fel, hogy a boldogságos Szűz, a segédkező asszonyok és Arimathiai József nem győződtek volna meg alaposan Jézus haláláról, mielőtt sírba tették. De még ha ők tévedtek volna is, akkor sem kételkedhetnénk Jézus halálában, mert az illatszerekkel (100 font) való megkenés, a lepedőkbe való begöngyölés és a sírban való elzárás okvetlenül halálát okozta volna. Ám, ha Jézus csak tetszhalott volt s azután magához térve kiszabadult a sírból, hová lett azután? hol és mikor halt meg? mivel magyarázzuk meg az apostolok bátor föllépését és a kereszténység életbelépését? Mert az bizonyos, hogy egy félholt, sírból elővánszorgó, orvosi ápolásra szoruló, szenvedő alak nem tette volna a tanítványokra azt a benyomást, hogy ez az élet fejedelme és a halál legyőzője, pedig a tanítványok föllépésének és működésének ez a hitük szolgál alapul.

c) A viziós elmélet.

III. A harmadik magyarázat a *látomások (viziók)* feltevése. E szerint Krisztus meghalt és nem jött vissza az életre. Az apostolok fölizgatott kedélyállapotukban hallucináltak, lázas betegek módjára képeket láttak maguk előtt; így látták a szeretett Mestert is, pedig valósággal senkit és semmit sem láttak, mert a Mester ott maradt a sírban s így nem is volt valóságos Isten.

E magyarázatra a következőket jegyezzük meg: Lélektani igazság, hogy idegbajban a képzelőtehetség erősebben működik, sőt e baj nagyobb fokán lehetséges, hogy az ember valóságnak veszi azt, amit csak képzelete lát. Ámde az apostolok edzett, higgadt férfiak voltak, akik nem szoktak képzelődni, akik tudtak különbséget tenni káprázat és valóság között s akik csak akkor voltak hajlandók hinni, mikor Krisztust nemcsak látták, hanem hallották is, beszéltek vele, sőt meg is tapintották, látták enni s a maradék ételt kezéből átvették. Másrészről pedig a vizió rövid ideig tartó átmeneti állapot, pedig az apostolok nagyon sokszor hosszú ideig látták az Urat. Végül, hogy száz meg száz, különböző korú és állapotú embernek egyszerre, ugyanazon időben föllépő és megszűnő ugyanegy rémlátása legyen, az époly képtelenség, mintha valaki azt állítaná, hogy egy 500 lelket számláló falu lakosai egy éjjel mindnyájan ugyanazt álmodnák.

36. §. A keresztény hittitkok.

A hittitkok fogalma.

1. Jézus tanításában sok olyan igazság van, melyek az emberi ész erejét fölülmulják s melyek ismeretére az ember saját erejéből sohasem juthatott volna. Ezeket az igazságokat, épen mert az isteni kijelentésig rejtve voltak az emberek előtt, *titkoknak* nevezzük. A keresztény hittitkok kétfélék: vannak közöttük olyan igazságok, melyeknek ismeretére kinyilatkoztatás nélkül nem juthattunk volna el, de a kinyilatkoztatás után megértjük őket s észszerű voltukat belátjuk; ilyenek pl. hogy vannak angyalok, hogy a vétkező angyalok örök kárhozatban bűnhödnek stb.; és vannak közöttük olyanok, melyeket kinyilatkoztatásuk után sem tudunk felfogni és bebizonyítani; ilyenek pl. a Szentháromság, a megtestesülés, az Oltáriszentség stb. Ez utóbbiakat *elsőrendű* vagy *szoros értelemben vett titkoknak* (misztériumoknak) nevezzük. Ha keresztény hittitkokról beszélünk, rendesen az elsőrendű titkokat értjük.

A hittitkok mint az isteni kinyilatkoztatás ismertető jegyei.

2. A hittitkok a keresztény vallás isteni eredetének *következményei* és *bizonyítékai*. A kinyilatkoztatás természetéből folyik, hogy a kinyilatkoztatott vallás eszünket meghaladó igazságokat is magába foglaljon. Természetesnek tűnik föl ugyanis, hogy az a tanítás, melyért az Isten egyszülött Fia szállt le a földre, oly igazságokat is tartalmazzon, melyeket szem nem látott, fül nem hallott, sem az emberi szív föl nem foghatott. A keresztény hittitkok mélysége és felfoghatatlansága ép a keresztény vallás természetfölötti eredetének következménye és bizonyítéka. Ha a keresztény vallásnak nem lennének hittitkai, akkor hamarább lenne jogosult a kétely, mert oly igazságok megismeréséhez, melyeket emberi ész is föltalálhat, nem volt szükség isteni kinyilatkoztatásra. Ezeket előbb-utóbb az emberi ész is megállapította volna.

Ellenvetések.

A keresztény kinyilatkoztatás ellenségei a misztériumok ellen azt a kifogást említik, hogy érthetetlen és ellenmondó tételeket tartalmaznak, melyeket a józan észnek el kell utasítania.

Erre azt felelhetjük, hogy a keresztény misztériumok felfoghatatlanok ugyan, de nem ellenmondók, hanem nagyon is észszerűen és szervesen illeszkednek be a keresztény vallás tanrendszerébe. Ami pedig a felfoghatatlanságot illeti, a természet s az emberi élet tele van titkokkal.

Napoleon helyesen mondja: «Csodálkozzam-e azon, hogy vallásomban misztériumokkal találkozom, mikor a természetben mindenütt titkokat látok? Én, aki a teremtésben semmit sem értek, aki a dolgok lényegét nem ismerem, csodálkozzam azon, hogy számos dogmánk magyarázata titokzatos? Inkább azon csodálkoznám, ha nem így lenne».[1]

37. §. Jézus tanításának csodálatos elterjedése és fönnmaradása.

Jézus istenségét és a keresztény vallás isteni eredetét bizonyítja tanításának a) *gyors elterjedése*, b) *fönnmaradása*.

a) A keresztény elterjedése a nagy akadályok ellenére,

A kereszténység rövid idő alatt világszerte elterjedt. Már szent Pál korában a Földközi-tenger vidékein ismeretes volt, az első század alkonyán pedig a római világbirodalom minden részében voltak Jézus követői. E gyors elterjedést természetes okokból megmagyarázni nem lehet. Egyrészt az útjában álló akadályok nagysága, másrészt a terjesztésére fölhasznált eszközök elégtelensége miatt. *Főbb akadályok voltak* a gőgös emberi értelem, mely nehezen tudott a hit mély és sokszor megfoghatatlan igazságai előtt meghódolni s a romlott akarat, mely nehezen tudott az önmegtagadást és lemondást kívánó keresztény erényekkel (tisztaság, könyörület, ellenségszeretet) megbarátkozni. Külső akadályul szolgált a római államvallás, mely minden intézményével s erejével küzdött a bálványimádást megtagadó kereszténység ellen. A terjesztés eszközei pedig nagyon szerények voltak. Sem tudomány, sem ékesszólás, sem hatalom, sem anyagi erőforrás, sem az ember kedvenc hajlamainak hizelgő tanítás nem állottak a terjesztők rendelkezésére. Tizenkét tanulatlan halász, kik hithirdető útjukra Mesterük utasítása szerint sem pénzt, sem élelmet nem vittek, terjesztett el oly vallást, melynek elfogadása nyomort és szenvedést, vagyonelkobzást és börtönt, kínokat és halált hozott követőire. Kétségtelen tehát, hogy a diadal nem az eszközöké, sem az apostoloké, hanem azé, aki előtt semmi akadály sincsen, aki legyőzte a világot, az Istenemberé.

b) és fönnmaradása a sok üldözés ellenére, bizonyítéka isteni származásának.

Ép ily kétségtelen jele a keresztény vallás isteni eredetének a kereszténységnek *annyi századon keresztül való változatlan*

[1] Beauterne i. m. 77. l.

fönnmaradása. Történeti igazság, hogy minden emberi intézmény idők folyamán változik s végül pedig teljesen megszünik. A kereszténység nincs alávetve e sorsnak, rajta sem az idő, sem a pokol kapui nem tudtak erőt venni. Egymást fölváltva üldözték zsidók, pogányok, perzsák, mohammedánok, majd saját hűtlen gyermekei, az eretnekek, hithagyók s elszakadtak; egyfelől a legválogatottabb kínzó eszközökkel, másfelől csábítással, cselvetéssel, a sajtó útján mindenfelé elterjesztett rágalmakkal, ellenséges törvényekkel küzdöttek ellene s a kereszténység immár két évezred óta fönnáll épen, változatlanul, meg nem fogyatkozva, erejéből mit sem vesztve. A keresztény vallásnak a fölsorolt nehéz körülmények között való változatlan fönnállása páratlan tény a világtörténelemben; hangosan szóló bizonyítéka ez annak, hogy a keresztény vallás nem veszendő emberi intézmény, hanem le nem rontható isteni mű.

A kereszténységnek e csodálatos elterjedésével és diadalmas fönnmaradásával nem lehet összehasonlítani a mohammedán és protestáns vallások gyors elterjedését, mert *a)* tartalmukra nézve sokkal kevesebb áldozatot kívánó vallások; a mohammedanizmus az érzéki élvezeteknek kedvező faji vallás, a protestantizmus pedig az «elviselhetetlen iga» lerázását hirdette, és *b)* más eszközöket is használtak: Mohammed tanítását fegyverrel terjesztették el, a protestánsokat pedig sokszor anyagi előnyök csábították el, sokszor a fejedelmek kényszerítették elpártolásra a katholikus egyháztól.

38. §. Jézus tanításának csodálatos hatásai.

1. Jézus istenségét és a keresztény vallás isteni eredetét bizonyítja végül az a *rendkívüli hatás*, melyet tanítása az emberiségre gyakorolt és azok a *fönséges eredmények*, melyeket az emberi tevékenység minden terén létrehozott.

A pogány kor világnézete Krisztus előtt.

Hogy e rendkívüli hatásokat kellőképen méltányolhassuk, vegyük előbb szemügyre a világ állapotát Krisztus előtt. Az a kor, melyben a kereszténység föllépett, a történelem legromlottabb időszaka; oly kor volt ez, melyben, Seneca szerint, az emberek versenyeztek a gonoszságban s az ártatlanság teljesen eltünt a föld szinéről. A családi élet szánandóan elfajult: az atya korlátlan önkényű zsarnok, gyermekei életének föltétlen ura; a nő nem feleség, hanem a férfi rabszolganője, akihez

minden önrendelkezés nélkül tartozik s még gyermekeihez sincs joga. A társadalmi élet még szomorúbb képet nyujt: az állam tagjainak többsége rabszolgaságban sínylődik. Az az állam, amely eltiltotta a cirkuszban szükséges afrikai oroszlán megölését, a rabszolgákról ily törvényt hozott: servile caput nullum ius habet, a rabszolgának semmi joga sincs. Plato, Aristoteles, Thukydides, Xenophon pedig nemcsak védik, hanem dicsőítik is ezt az emberi szabadságon elkövetett iszonyú merényletet. A rabszolgák millióival szemben néhány gazdag és hatalmas ember állott, akik csak egyetlenegy erkölcsi szabályt ismertek, az önzést. A szegények iránt teljesen érzéketlenek voltak, sőt utálták őket. A betegek iránt sem éreztek részvétet; aki részvétet érez, az, Cicero szerint, oktalan és nem méltó a férfiúi névre. A könyörület érzelme teljesen kiveszett a szivekből, a vadság és kegyetlenség pedig oly fokra hágott, hogy a római nép gyönyörködve nézte, mint rohannak Claudius császár alatt huszonegyezren egymásnak e riadóval: Üdv néked, császár, a halálra szántak köszöntenek í[1]

Krisztus hatása a pogányság világnézetére.

Jézus tanítása valósággal *újjáteremtette a világot.* Azzal a tanításával, hogy mindnyájan ugyanazon egy mennyei Atyának vagyunk gyermekei, Isten képére teremtve, egyszülött Fiától megváltva s Isten örök látására hivatva, ledöntötte a pogány állam és társadalom korlátait és az embereknek Isten előtt való *egyenlőségét* és *testvériségét* juttatta érvényre. A rabszolga, kinek sem neve, sem joga s ura szemében jóformán még lelke sem volt, visszanyerte szabadságát. Hermes megkeresztelkedése napján 1250, Chromatius pedig 1400 rabszolgáját szabadította föl, mert «Isten gyermekei» nem lehetnek többé «emberek rabszolgái». A gyönge, nyomorék gyermek, kit az atyai önkény a tarpéji sziklára tett ki vagy ebek elé vetett, szintén «emberré» lett az ember minden jogával és méltóságával. A *házasság* nem egyszerű életszövetség többé, hanem *szent frigy*, amelyben a nő rabszolgává sülyesztett állapotából egyenlőjogú élettárssá, hitvessé és keresztény anyává nemesül. A pogányságban annyira megvetett *szegénység fölmagasztalást nyer;* amióta a szintén szegény Istenember e szava elhangzott: amit egynek cselekesztek a legkisebbek közül, azt nekem teszitek,[2] azóta ezren meg ezren lemondtak

[1] Suet. Claud.; Tacitus Ann. XII., 56. [2] Máté 25, 40, 45.

mindenükről, hogy a szegényeknek szolgálhassanak. Ebből a krisztusi szózatból fakadt a *művelődés* (civilizáció) és az *emberszeretet* (humanizmus) minden áldása; ez a szózat nyitotta meg a gazdagok szivét és kezét s hozta létre a keresztény jótékonyságnak intézményeit. Jézus tanítása hatalmas lendületet adott a nép *szellemi haladásának* is. A kereszténység alapította az első népiskolákat, ő emelte az első egyetemeket is; a művészetnek új szárnyakat adott és termékenyítőleg hatott reájuk; a nagy festők (Giotto, Boticelli, Angelico, Rafael, Tizian, Corregio, Van Dyck, Munkácsy), a híres szobrászok (Donatello, Michelangelo) a kereszténységből merítettek motivumokat és ihletet. A kereszténység fönséges kultusza emelte a bazilikákat, a gótikus dómokat a reneszánsz kupolás templompalotáit; a kereszténység magasztos tana ihlette meg Dantet, Tassót s más költőket.

A kereszténység és a kultúra.

Még a pogánykorban megvetett munka is megbecsülést nyert a kereszténységben, melynek kolostoraiban nemcsak lelki s művészi, de fizikai munka is otthonra talált.

Mindezt a nagy erkölcsi és szellemi átalakulást lehetetlen emberi erőnek tulajdonítani.

Nagy emberek a kereszténység kultúrtevékenységéről.

Nagy emberek a kereszténység kultúrtevékenységéről. Guizot: «A középkor theológiai tudománya üdvös hatású volt, nemcsak fönntartotta és megtermékenyítette a szellemi mozgalmakat Európában, hanem az a szellem, melynek bélyegét viselte, felülmult minden régi szellemet, melyet egyáltalában ismerünk. Ez pedig a haladás szelleme volt». *Macaulay:* «Határozottan nagyon jó volt, hogy a tudatlanság és erőszak korában békés kolostorok léteztek, ahol a béke és a művészet biztos otthonra talált». *Taine:* «A sovány, csuhás barát az, aki a középkorban rombol és épít, állatokat szelidít, majort alapít, malmot épít, kovácsműhelyt rendez, könyveket másol; fölkeresi a nyomorultakat, gondozza, összeházasítja őket; telepet, majd falvakat alapít».[1] *Goethe:*[2] «Bármennyire haladjon is a szellemi kultúra, bármily eredményeket érjen is el a természettudomány, az evangéliumokból kiáradó kereszténység fenségét és erkölcsi kulturáját sohasem fogja felülmulni».

A keresztény vértanuk.

2. Jézus istenségének és a keresztény vallás isteni eredetének fönséges és megható bizonyságai még *a keresztény vértanuk.*

[1] Augier i. m. 131—137. l. [2] Reinhold i. m. 317. l.

Jézus tanítása oly szeretetre gyullasztotta az emberi szivet, hogy milliók és milliók inkább meghaltak, semhogy Jézust és vallását megtagadják. A történetírók számítása szerint a kereszténység első három százada alatt a római birodalomban körülbelül egy millió ember halt meg Krisztusért, a pápák közül is csak kettő halt meg e három század alatt természetes halállal. És a római birodalom határain kívül még számos vértanu sírja hirdeti a hősök nagy lelkületét. Ily rendíthetetlen meggyőződés és ragaszkodás láttára a pogányok sem maradhattak közönyösek: sokan ott helyben megtértek s «én is keresztény vagyok» kiáltással a hóhérok elé léptek, hogy vérük által nyerjék el a keresztséget.

39. §. A kereszténység egyetemes hivatása, befejezettsége, állandósága.

1. Jézus Krisztus azért jött e világra, hogy a kinyilatkoztatást betöltse és tökéletesítse. Kétségtelen tehát, hogy a Jézushirdette vallás maga a legteljesebb igazság, mely újabb kinyilatkoztatással már nem bővíthető, sem tartalmilag nem tökéletesíthető. *Ujabb kinyilatkoztatás tehát teljesen ki van zárva.* Ezért mondja szent Pál:[1] «Ha mindjárt mi vagy mennybéli angyal hirdetne is nektek más evangéliumot, mint amit mi hirdettünk, átkozott legyen». Az Isten egyszülött fia továbbá azért szállott le, hogy a «világ» világossága legyen, hogy megvilágosítson «minden e világra jövő embert»; a tőle hozott teljes és tökéletes kinyilatkoztatás tehát minden embernek és minden időnek szól, vagyis *a kereszténység egyetemes, az idők végezetéig fönnállandó világvallás is.*

A keresztény kinyilatkoztatás után újabb ki van zárva.

2. Jézus vallásának egyetemes voltából következik, hogy minden ember köteles tanításait elfogadni. Maga az isteni Alapító így szól: «Aki nem hiszen, elkárhozik».[2] Minthogy azonban Jézus Krisztus már elhagyta a földet, gondoskodnia kellett, hogy távozta után is legyen, aki igaz tanításait hirdeti és terjeszti. Isteni Üdvözítőnk csakugyan gondoskodott is oly szervezetről, mely isteni tanítását és az üdvösség eszközeit őrzi, terjeszti és alkalmazza.

[1] Gal. 1, 8. [2] Márk 16, 16.

III. RÉSZ.

A katholicizmus alapigazságai.

40. §. Az Egyház alapítása, fogalma, tagjai.

1. Krisztus nemcsak hirdette a vallás igazságait, hanem azok elterjesztésére és fönntartására társaságot is alapított. E társaság neve *Egyház.*

Hogy Krisztus valóban társaságot akart e célból alapítani, kitünik

Az egyház alapítása.

a) *szavaiból.* Krisztus nyilvános működésének három esztendeje alatt ismételten beszél a mennyek országáról. Majd oly fához hasonlítja, melyen az ég madarai laknak ; majd a szőlőhöz, melynek sok munkása van; majd a hálóhoz, melyben jó és rossz halak vannak egyaránt; majd a szántóföldhöz, melyen búza és konkoly nő együtt. E példákból világosan kitünik, hogy Krisztus látható társaságot akart alapítani. Kétszer azonban világosan kimondja, hogy egyházat, *ecclesiat* fog alapítani.[1] (Εκκλησία = összehivott gyülekezet; a szó a héber *kahal*-ból származik.)

b) *Cselekvésmódjából.* Krisztus Urunk nem maradt a puszta igéretnél, hanem tanítványokat gyüjtött; kiválasztott közülök tizenkettőt, megismertette velük tanítását s elküldötte őket az egész világra, hogy hirdessék az ő evangéliumát. «Elmenvén — úgymond[2] — tanítsatok minden nemzeteket, megkeresztelvén őket az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében, tanítván őket megtartani mind, amiket parancsoltam nektek.» «Aki hisz és megkeresztelkedik, üdvözül, aki pedig nem hisz, elkárhozik.»[3] E szavakkal tehát Krisztus apostolait az új társaság tanítóivá s elüljáróivá rendelte s kötelességükké tette, hogy az embereket a természetfölötti célra (aki hisz, üdvözül) vezessék és kormányozzák. Ámde többeknek közös elüljárók alatt közös cél elérésére való egyesülése társaság, tehát *Krisztus Urunk társaságot, azaz Egyházat alapított.*

[1] Máté 16, 18. és 18, 17. [2] Máté 28, 20.
[3] Márk 16, 16.

2. Ez a Krisztustól alapított Egyház *pünkösdnapján lépett ki az életbe.* Az apostolok ugyanis vevén a Jézustól küldött Szentlelket, azonnal megkezdték a rájuk bizott munkát: elmenvén az egész világra, hirdették az Isten igéjét, keresztelték s azokat, akik hittek és megkeresztelkedtek, maguk köré *egyesítették.* A hivek eme egyesületeiből keresztény *hitközségek* keletkeztek, melyeknek az apostolok voltak elüljárói. Később a keresztény hitközségek szaporulatával az apostolok püspököket szenteltek föl s őket az újonnan alakult keresztény hitközségek elüljáróivá tették oly meghagyással, hogy ők ismét másokat szenteljenek föl és tegyenek ilyen elüljárókká. Az így alakult hitközségek szoros *összeköttetésben voltak* egymással: ugyanazon hitet vallották, ugyanazon szentségekkel éltek s együttesen egy nagy keresztény társaságot alkottak közös fő, szent Péter alatt. Ez a nagy keresztény társaság az Anyaszentegyház. *Az Anyaszentegyház* tehát *Jézus Krisztustól alapított oly társaság, melynek tagjai ugyanazt a hitet vallják, ugyanazokkal a szentségekkel élnek s ugyanannak a kormánynak, a római pápának és a vele egyesült püspököknek engedelmeskednek.* gyarapodása.

3. Az Anyaszentegyház *tagja* e szerint minden megkeresztelt ember, akit ugyanannak a hitnek, ugyanazoknak a szentségeknek és ugyanannak az elüljáróságnak a közössége köt össze, legyen akár igaz, akár bűnös. Hogy a bűnösök is tagjai az Egyháznak, eléggé mutatják Krisztus ama szavai, melyekkel Egyházát szántóföldhöz[1] hasonlítja, amelyen aratásig, a világ végéig, együtt nő a búza, vagyis az igazak és a konkoly, vagyis a bűnösök; vagy hálóhoz,[2] amelyben jó és rossz halak vannak egyaránt. Az egyház tagjai.

Hogy azonban helyesen itélhessük meg, hogy kik tagjai az Anyaszentegyháznak és kik nem, tudnunk kell a következőket: szent Pál az Anyaszentegyházat testhez[3] hasonlítja, melynek feje Krisztus. E test természetesen élő test és nem holttest. Miként pedig az élő testben megkülönböztetjük a testet és a lelket, mely a testet élteti, úgy az Anyaszentegyháznál is megkülönböztetjük a *testet (a látható részt)* és a *lelket (láthatatlan részt).* Az *Egyház testéhez* (látható részéhez) tartoznak mind-

[1] Máté 13, 24. [2] Máté 13, 47, 48. [3] Róm. 1, 2, 4.

azok, akik meg vannak keresztelve s akiket ugyanannak a hitnek, szentségeknek és elüljáróságnak közössége köt össze, akár igazak, akár bűnösök. Nem tartoznak tehát az Egyház testéhez: *a)* akik nincsenek megkeresztelve; *b)* akik a keresztséget fölvették ugyan, de az Egyháztól önként elpártoltak, mint az eretnekek, akik tudatosan oly tanokat hirdetnek, melyek az Egyház tanításával ellenkeznek, és az elszakadtak (a schizmatikusok), akik az Egyház fejétől, a pápától különváltak; *c)* akiket az Egyház elüljárósága kizárt (az excommunicáltak). Az *Egyház lelkéhez* (láthatatlan részéhez) tartoznak mindazok, akik a megszentelő kegyelemnek természetfölötti életét élik, vagyis az igazak. Ennélfogva az Egyház lelkéhez tartoznak azok is, akik önhibájukon kívül nemkatholikusok, de az igazságot őszintén keresik, Istent szeretik s e szeretetből kifolyólag mindent megtesznek, amiről gondolják, hogy Istennek tetszik. Ezek, ha külsőleg nem is katholikusok, de lelkületük szerint tagjai az Egyháznak.

41. §. Az Egyház kizárólagossága, láthatósága, célja.

Az egyház egysége.

1. Krisztus Urunk *csak egyetlenegy vallási társulatot alapított.* Bizonyos ez következőkből:

a) Krisztus csak *egy hitet* hirdetett; ennek az egy hitnek az elfogadásával és követésével minden ember eléri végső célját, az örök üdvösséget. Ámde ennek az egy hitnek a terjesztésére és követésére, ennek az egy közös célnak az elérésére egy vallási társulat is elegendő és több méltatlan az Istenhez.

b) Krisztus csak *egy keresztséget* rendelt. Egyetlen kapuról csak egy házra következtetünk; igy az egy keresztség is, mely az Egyház kapuja, csak egyetlen Egyházra mutat.

c) Krisztus és az apostolok csak *egy Egyházról beszélnek:* «Te Péter vagy és e kősziklára építem Anyaszentegyházamat» — mondja Jézus;[1] «Krisztus feje az Egyháznak» — írja szent Pál.[2]

d) A szentatyák is csak *egy Egyházról tudnak*, az

[1] Máté 16, 18. [2] Ef. 5, 23.

üdvösségnek csak egyetlen biztos bárkájáról, Krisztusnak csak egyetlen jegyeséről. «Egyetlen az Isten, Krisztus is egy, az Egyház is egy és az Úr szavával a kősziklára alapított apostoli szék is egy» — mondja szent Cyprián.[1]

Az egyház láthatósága.

2. Krisztus *látható Egyházat* alapított. A láthatóságon az Egyház ama tulajdonságát értjük, hogy érzékileg észrevehető. Hogy Krisztus ilyen, mindenkitől észrevehető Egyházat alapított, kitünik a következőkből: Krisztus Urunk *látható jelet* rendelt, mellyel a hivőket Egyházába fölveszik, t. i. a *keresztséget; látható elüljárókat* állított Egyháza élére, az apostolokat, kiknek megparancsolta, hogy látható istentiszteletet végezzenek; Egyházáról olyan hasonlatokat használ, melyek föltételezik láthatóságát: az Egyház olyan, mint a hegyen épült város, amely el nem rejthető; olyan, mint a gyertya, mely mindenkinek világít, aki a házban van.

Az ész könnyen belátja, hogy látható, egymással érintkező tagok s elüljárók nélkül társaság sem el nem képzelhető, sem célra nem vezető. Husz, Wiklif s egyéb hitújítók ama fölfogása, hogy az Egyház a megigazultak vagy predesztináltak társasága, úgy az Egyház céljával, mint az evangélium szellemével ellenkezik. Az Egyház célja valláserkölcsi tanítás, vezetés s kegyelemosztás által az emberek lelki üdvét biztosítani, ami látható jelek, érintkezés, közlés nélkül el nem képzelhető. Az evangélium szerint pedig Krisztus épen a bűnösök számára rendelte a kegyelem eszközeit, melyeket érzéki jelek nélkül használni nem lehet. Az Egyháznak tehát föltétlenül látható társaságnak kell lennie.

Az egyház célja.

3. Krisztus Urunk *avégett* alapította az Egyházat, hogy a megváltás művét a világ végezetéig folytassa, vagyis, hogy Egyháza révén minden ember minden időben és minden helyen elnyerhesse örök üdvösségét. Abból ugyanis, hogy Üdvözítőnk 19. század előtt a földön járt-kelt s a megváltás munkáját befejezte, semmi hasznunk sem volna, ha nem volna módunk a megváltás üdvös hatásaiban részesülni. A megváltás nagy munkája be van fejezve; hogy kárba ne vesszen, hanem örök időkre fönnmaradjon s hogy az idők jártában mindenkinek legyen módja áldásaiban részesülni, erre való az Egyház. Ez okból az egyházi írók az Egyházat folytatólagos Krisztusnak is nevezik.

[1] Epist. 40. n. 5.

42. §. Az Egyház és az állam.

Az Egyház Isten országa ugyan, de a földön él s azért tagjai más társasághoz is tartozhatnak s egyhez, t. i. az államhoz tartoznak is. Az állam oly társaság, mely az emberek földi jólétének előmozdítására alakult.

Az állami hatalom is Istentől ered.

1. A Szentírás szerint Isten az ember jólétének gondozását az egyházi és a polgári hatalom közt osztotta meg. Az Egyházra bízta az ember örök üdvösségének biztosítását, az államra pedig földi boldogságának előmozdítását. *Mind a két hatalom tehát Istentől van*, mint szent Pál is mondja: «Nincs hatalom, mint csak Istentől; amelyek pedig vannak, Istentől vannak rendelve».[1] S épezért *mindegyik legfőbb a maga nemében és hatáskörében független.* Ugyanaz az Üdvözítő, aki isteni hatalmat adott az Egyháznak, az állam jogait sem akarta megcsorbítani, hanem meghagyta, hogy adjuk meg az Istennek, ami az Istené, s a császárnak, ami a császáré.

Egyház s állam viszonya.

Ennél az isteni intézkedésnél fogva *az Egyház független mindama dolgok intézésében, melyek az emberiség örök üdvösségére irányulnak*, úgymint: a vallási igazságok hirdetésében, az istentisztelet végzésében, a szentségek kiszolgáltatásában, papjainak nevelésében, joghatósága gyakorlásában és vagyonának kezelésében. *Az állam viszont független mindabban, ami a jog és igazság oltalmára, a rend fönntartására és biztosítására, szóval: tagjainak földi jólétére vonatkozik.*

Az egyház s állam között nem lehet ellentét.

2. Minthogy mind a két hatalom Istentől van, *a két hatalom között* — ha Isten rendelését követik — *nem lehet ellentét*, hanem csak a legteljesebb összhang és egyetértés; minthogy továbbá az emberiségnek végeredményben csak egy végső célja van, t. i. az örök boldogság, ennélfogva *a két hatalomnak összeköttetésben is kell lennie egymással és az emberiség örök boldogságának ügyén vállvetve kell munkálkodnia.*[2] Az államnak tehát nem szabad olyasmit parancsolnia, amit az Egyház tilt; nem szabad olyan törvényeket hoznia, melyek az embereket végső céljuk elérésében akadályozzák, ellenkezőleg: vallásos szellemű törvényekkel és intézkedésekkel támogatnia kell az Egyházat. Az Egyháznak meg, mely viszont az államtól nyeri

[1] Róm. 13, 1. [2] XIII. Leó: Immortale Dei.

hivei számára a külső társadalmi rendet, a köz-, élet- és vagyonbiztonságot, segítségére kell lennie az államnak, hogy e hivatását teljesíthesse. Az Egyház ezt főkép erkölcsre nevelő tanításával és szentesítő szavával teszi, mely a polgárt lelkiismeretben kötelezi, hogy a felsőbbséget, mint Isten helyettesét elismerje, tisztelje és neki engedelmeskedjék. Ez a kölcsönös segítés és gyámolítás az egyedül helyes és célravezető viszony az Egyház és állam között.

Ellenvetés az egyház függetlensége ellen.

Sokan az Egyház függetlenségét azon a cimen támadják, hogyha az Egyház is, állam is függetlenek, akkor tulajdonképen *állam van az államban* s az összeütközés el nem kerülhető. *El kell tehát választani az Egyházat az államtól*, hogy mindegyik a maga útján haladhasson, hogy *szabad Egyház legyen* a *szabad államban!*

Erre az ellenvetésre a következőket jegyezzük meg:

1. Csak akkor keletkezik állam az államban, ha az államban oly társulat jön létre, amely ugyanazon célra törekszik, mint az állam. De ez az eset nem áll fönn. Az Egyháznak más a célja, mint az államé, eszközei is mások s nem is követel ugyanazokra a dolgokra nézve engedelmességet.

2. Az a tétel, hogy az államot teljesen el kell választani az Egyháztól, helytelen. Az Egyház és az állam époly kevéssé választhatók el, amint a lélek sem választható el a testtől az utóbbi romlása nélkül. E kívánság vallástalan is, mert azt akarja, hogy az állam hatásköre gyakorlásában, a törvényhozásban és a kormányzásban ne vegye figyelembe se a katholikus Egyház, se más vallás tanait, hanem vallás és Isten nélkül éljen.

3. E divatos szólamnak pedig: «szabad Egyház a szabad államban», igazi és őszinte értelme nem az, hogy az állam adja meg az Egyháznak mindazt, ami szükséges, hogy a saját hatáskörében szabadon mozoghasson, hanem az, amit például Franciaországban, Szovjetoroszországban, Mexikóban s a kommunizmus uralma alatt hazánkban tapasztaltunk: az Egyházat kifosztják javaiból, szerzeteseit elűzik, intézményeit bezárják, az iskolából kiutasítják, az istentisztelet végzésében is gátolják, azután pedig azt mondják: szabad vagy; ez az igazi szabadság, egyenlőség, testvériség! Leigázás, rabszolgaság ez, de nem szabadság!

Egyház s állam között való összeütközés.

3. Ha pedig az állam az Egyházhoz tartozó ügyekbe avatkozik s az Isten törvényével ellenkezőt rendel, akkor ezt az apostoli elvet kell követnünk: «az Istennek inkább kell enge-

delmeskedni, mint az embereknek».[1] Ilyen esetekben az engedelmesség megtagadása nem bűn, hanem kötelesség.

43. §. Az Egyház szervezete.

1. Minden társaság alattvalókból s elüljárókból áll. Ily szervezet nélkül társaság el sem képzelhető. Krisztus Urunk is így szervezte Egyházát, ugyanis azt a hármas hivatalt és hatalmat, mellyel a megváltás művét végrehajtotta, az apostoloknak adta át és ezzel őket Egyházának elüljáróivá tette. E hármas hivatal: a tanítói, a papi és a kormányzói hivatal. E szerint az Egyház tanítókra és hallgatókra, papokra és világiakra, elüljárókra és alattvalókra oszlik.

Az egyház hármas hivatala tanítói, papi, kormányzói,

2. *Hogy Krisztus Urunk Egyházában tanítói, papi és kormányzói hivatalt alapított* és azt az apostolokra bízta, tudjuk a Szentírásból. Jézus ugyanis a kiválasztott tizenkét apostolhoz mennybemenetele előtt így szólt: «Nekem adatott minden hatalom mennyben és földön; menjetek el tehát és tanítsatok minden nemzeteket (tanítói hivatal), megkeresztelvén őket az Atyának és Fiúnak és Szentléleknek nevében (papi hivatal); tanítván őket megtartani mind, amiket parancsoltam nektek»[2] (kormányzói hivatal). Jézus tehát maga választotta ki a tizenkettőt; Ő tette őket apostolokká és nem szólította föl a hivőket, hogy válasszanak maguknak elüljárókat; Ő maga adott nekik hatalmat, hogy azt az Ő nevében — és nem a hivők nevében gyakorolják.

átszáll az apostolokról a püspökökre.

3. *E hármas hivatal és hatalom nem szűnt meg az apostolok halálával, hanem az apostolokról átszállott és a világ végezetéig át fog szállani törvényszerű utódaikra, a püspökökre,* mert a Szentírás bizonysága szerint Krisztus Urunk a hármas hivatal és hatalom átadásakor így szólt a tizenkettőhöz: «És ime én veletek vagyok mindennap világ végezetéig».[3] Hogy Krisztus Urunk szava igaz maradjon, vagy az apostoloknak kell a világ végezetéig élniök, vagy pedig Krisztus Urunk isteni segítségét nem igérte kizárólagosan az apostoloknak, hanem az apostolok személyében mindazoknak is, akik e hármas hivatalt viselni fogják. Minthogy az apostolok meghaltak, következik: hogy

[1] Ap. csel. 5, 29. [2] Máté 28, 19. 20. [3] Máté 16, 18.

Krisztus Urunk szavait a második értelemben kell vennünk, tehát a hármas hivatal a világ végéig fönn fog állani s Krisztus Urunk segítő vezetésében részesülni.

A legfőbb kormányzóhatalom szent Péternek adatott; szt. Péter elsősége.

4. *Krisztus Urunk azt akarta, hogy Egyháza egységes vezetés alatt legyen* s ezért a tizenkét apostol közül kiválasztotta Pétert s neki adta át Egyházában a legfőbb hatalmat. Krisztus Urunk tehát szent Pétert az Egyház fejévé tette. Ez kitűnik a következőkből:

a) *Krisztus Egyházát szent Péterre, mint alapkőre építette.* «Te Péter vagy — így szólott hozzá — és erre a kősziklára építem Anyaszentegyházamat és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta.»[1] Péternek tehát az lesz a hivatása az Egyházban, ami az alapkőnek a ráemelt épületben: fönntartója, hordozója annak. De isteni hatalom és tekintély nélkül Péter nem lenne képes Krisztus Egyházát a folytonos támadásokkal szemben megvédeni s fönntartani.

b) *Krisztus neki adja a mennyország kulcsait.* «És neked adom — mondotta folytatólag — a mennyország kulcsait. És amit megkötsz a földön, meg lesz kötve mennyekben is; és amit föloldasz a földön, föl lesz oldva a mennyekben is.» A kulcs a kormányzó, rendelkező hatalom jelképe; szent Péter tehát Krisztus egész országa fölött nyert hatalmat. Igaz, hogy Krisztus Urunk az apostolok egész testületének is (beleértve Pétert is) megadja később a megkötő és föloldozó hatalmat, de csak akkor, mikor már Pétert ünnepiesen kiválasztotta. Ők tehát e hatalmat csak Péterrel egyességben gyakorolhatják. De minthogy Krisztus Urunk először Péterhez külön szólott a többi apostol kizárásával, következik, hogy *ő a többi apostolnál különb, teljesen független és felsőbb hatalmat nyert. Világos tehát, hogy Péternek ez a kitüntetése* (primatus Petri) *nem csupán tiszteletbeli elsőség, hanem igazi főhatalom* (főjoghatóság).

c) *Krisztus őt bízta meg, hogy egész nyáját: a híveket pásztoraikkal egyetemben legeltesse,* mondván: «Legeltesd az én bárányaimat. Legeltesd az én juhaimat».[2] E szavak-

[1] Máté 16, 18. [2] Ján. 21, 15, 17.

kal, melyeket Krisztus kizárólag Péternek mondott, Péter olyan hatalmat nyert az Egyház fölött, aminő hatalma van a pásztornak a nyáj fölött, vagyis hatalmat kapott az egész Egyház vezetésére, lelki táplálására, védésére és kormányzására.

d) *Péter Krisztus Urunk mennybemenetele után azonnal valóban gyakorolta is ezt a legfőbb hatalmat.* Valahányszor valami fontos ügyet kellett eldönteni vagy életbeléptetni, először mindig Péter emelte föl szavát. Igy tett Mátyás apostol választásakor,[1] így pünkösdnapján,[2] így akkor, midőn a pogányoknak az Egyházba való fölvételéről folyt a vita ;[3] ő műveli az első csodát,[4] ő hirdeti először az evangéliumot a pogányok között ;[5] ő elnököl a jeruzsálemi zsinaton,[6] ő zárja ki Simont, az első eretneket.[7] — Péter elsőségét bizonyítja végül,

e) hogy *Péter elsőségét a többi apostolok is elismerték,* amit igazol az a körülmény is, hogy az evangélisták, midőn az apostolokat elősorolják, Pétert mindig első helyre teszik, pedig sem legidősebb nem volt, sem Krisztus Urunk nem őt hítta meg először apostolnak. Sőt Máté apostol és evangélista kifejezetten is elsőnek nevezi. Ő tehát első nem a számsornál fogva, hanem rangjánál fogva.

5. *Az egyházfői hatalom nem Péter személyéhez kötött kiváltság, hanem állandó hivatal,* mely szent Péter halálával sem szűnhetett meg, mert ha az Egyháznak — Krisztus szavai szerint — a világ végéig fönn kell állania, fönn kell maradnia annak az alapkőnek is, melyre Krisztus építette ; és ha a látható főre szükség volt akkor, midőn az Egyháznak még kevés tagja volt, midőn az Egyháznak egységét és a hiveknek egyetértését még nem háborgatta eretnekség, annál inkább szükség volt rá később, midőn az Egyház elterjedt és az eretnekségek megszaporodtak.

Szent Péter elsősége átszáll a római pápákra.

6. *Az egyházfői hatalom valóban fönn is maradt és szent Péterről átszállott mindazokra, kik őt a római püspöki széken törvényszerűen követték s kiket római pápáknak hívunk.* Hogy a római pápa valóban utóda Péternek az elsőségben, kitünik a következőkből :

[1] Ap. csel. 1, 15. [2] U. o. 2, 14. [3] U. o. 11, 4. s köv.
[4] U. o. 3, 1. s köv. [5] U. o. 10, 28. s köv. [6] U. o. 15, s köv.
[7] U. o. 8, 20.

a) Péter személyében a püspökséggel elválaszthatatlanul egyesítve volt az elsőség. Ámde történeti tény, hogy szent Péter Rómában tartózkodott, ott püspökséget alapított s ugyanott Krisztusért vértanuhalált szenvedett ; történetileg bizonyos az is, hogy szent Péter elsőségéről életében le nem mondott, sem másra át nem ruházta, következőleg, aki utódja a római püspökségben, örökli tőle a püspökségével egybekötött elsőséget, főhatalmat is. Bizonyítja ezt :

b) az egész Egyház közmeggyőződése is, melyet az egyházatyák így fejeznek ki : Péter a római püspökben tovább él, kormányozza és igazgatja az Egyházat.

c) A római püspököt kivéve, soha más püspök nem követelte magának e főhatalmat, vagy legalább nem követelte úgy, hogy e követelés jogosságát az egyetemes Egyház elismerte volna.

44. §. Az Egyház tulajdonságai.

Krisztus igaz Egyházának lényegéből és alapításának céljából kifolyóan szükséges, hogy az Anyaszentegyház 1. *fölismerhető,* 2. *fogyatkozhatatlan,* 3. *csalhatatlan* és 4. *egyedül üdvözítő legyen.*

45. §. A Krisztus-alapította Egyház fölismerhető.

1. A világon sok vallási társulat van, melyek keresztény, krisztusi egyháznak nevezik magukat. E vallási társulatok közül azonban csak egy lehet Krisztus igaz Egyháza, mert Krisztus csak egy Egyházat alapított. Ezért kell, hogy az igaz, Krisztustól alapított Egyháznak oly ismertető jegyei legyenek, melyekről az igaz Egyházat biztosan fölismerhetjük s minden más, nem Krisztus-alapította vallási társulattól megkülönböztetjük.

2. Az evangéliumok szerint Krisztus igaz Egyházának *egységesnek, szentnek, katholikusnak* (egyetemesnek) és *apostolinak* kell lennie.

Szent Jánosnál olvassuk, hogy Jézus az utolsó vacsora után az égre emelte szemeit és így imádkozott :[1] «Atyám, eljött az óra, dicsőítsd meg Fiadat . . . Azokért könyörgök, kiket

[1] Ján. 17, 1. s köv.

nekem adtál, hogy eggyé legyenek... Szenteld meg őket az igazságban... Nemcsak őérettük könyörgök pedig, hanem azokért is, kik az ő igéjük által hinni fognak bennem, hogy mindnyájan eggyé legyenek, mint mi is egy vagyunk».

E megható főpapi imádságból kiviláglik, hogy Egyházának

a) *egységesnek* kell lennie («hogy mindnyájan *eggyé* legyenek»);

b) *szentnek* kell lennie («*szenteld meg* őket az igazságban»);

c) *katholikusnak* (egyetemesnek) kell lennie («hogy *mindnyájan* eggyé legyenek»);

d) *apostolinak* kell lennie («akik *az ő igéjük által* hinni fognak bennem»).

3. Ha ezeket az ismertető jegyeket a különféle vallási társulatokra alkalmazzuk, kitünik, hogy

Az egyház *a)* egy,

a) *csak a római katholikus egyház egységes*, mert mindenkor és mindenhol 1. ugyanazt tanítja, 2. ugyanazokat a szentségeket használja, 3. ugyanazt az áldozatot mutatja be és 4. ugyanannak az elüljáróságnak, a római pápának és a vele egyesült püspököknek engedelmeskedik. Egész története nem egyéb, mint ennek az egységnek a fönntartásáért vívott harcok története. Minden más vallási társulat, mely magát krisztusi egyháznak nevezi, nélkülözi ezt az egységességet; tanításaikban, szentségeik számában különböznek; nincs közös elüljáróságuk; történetük nem egyéb, mint a mindig tovább terjedő szakadások története. Napoleon mondja: «Manapság 70 protestáns felekezetet számlálunk, de ha minden protestánstól megkérdeznők hitvallását, 70.000-et számlálnánk»;

b) szent,

b) *csak a római katholikus egyház szent:* 1. mert alapítója Krisztus Isten; 2. mert terjesztői szentéletű férfiak, kik szent eszközökkel, magasztos erényeikkel, csodatetteikkel és vértanusággal terjesztették el; 3. mert szentek az eszközei, melyekkel üdvösségünket munkálja; 4. mert működésének eredménye szent. Ha a fát gyümölcséről ismerjük meg, akkor a mi Egyházunk valóban szent, mert millió és millió csodákkal beigazolt szentet s több millió vértanut nevelt. Egyetlen más keresztény vallási társulat homlokán sem ragyog e szentség: alapítójuk nem az Isten Fia, hanem gyarló emberek, kiket maguk a hívek sem tartanak szenteknek; nincsenek szenteket nevelő tanaik; nem mutathatnak föl egyetlen tagot sem, kinek életszentségét az Isten csodákkal igazolta volna;

c) egyetemes,

c) *csak a római katholikus Egyház egyetemes*, általános, világegyház: 1. mert Krisztus ideje óta mindig fönnállott és a világ végéig fönn fog állani; 2. mert valóban minden «nemzeteket» tanított, folytonosan tanít és az egész világon el van terjedve; 3. mert minden embert befogadhat. A többi keresztény vallási társulatok között egyetlen egyet sem találunk, melyre az egyetemesség jegye ráillenék. Nem is merte magát egyetlen felekezet sem általánosnak, «katholikusnak» nevezni. Nemzeti egyházakat alkotnak; a pogányok megtérítésére sokáig nem is gondoltak s habár erre sokkal több pénzzel rendelkeznek, mint a katholikus egyház, még sem tudtak megtéríteni egyetlen népet sem.

d) apostoli.

d) *csak a római katholikus Egyház apostoli:* 1. mert eredete és tanítása az apostoloktól való; 2. mert elüljárói, a pápa és a püspökök, az apostoloknak megszakítatlan sorrendben következő utódai. A többi keresztény vallási társulatok egyike sem az; elüljáróinak sorrendjét egyik sem vezetheti föl az apostolokig s már maga az a tény, hogy csak később keletkeztek, eléggé bizonyítja, hogy elüljáróik nem az apostolok utódai.

Minthogy tehát Krisztus Egyházának fönti jegyei csak a róm. kath. egyházban találhatók fel, a róm. kath. egyház Krisztus egyedüli igaz Egyháza.

46. §. A Krisztus-alapította Egyház fogyatkozhatatlan.

1. *A fogyatkozhatatlanság (indefectibilitas) Krisztus Egyházának azt a tulajdonságát jelenti, hogy a maga eredeti és Krisztustól rendelt alakjában minden lényeges változás nélkül a világ végéig fönn fog állani.* A fogyatkozhatatlanság tehát nem azt jelenti, hogy az Egyház tagjainak száma meg nem fogyatkozhatik, hanem hogy sem Krisztus tanitásától, sem a tőle nyert szervezetétől el nem tér, azt lényegében soha meg nem változtatja és hogy ebben az eredeti alakjában a világ végéig fog fönnállani.

2. Hogy *az Egyház fogyatkozhatatlan*, bizonyítja

a) *a Szentírás*. Üdvözítőnk igéri, hogy sziklán épült Egyházán a pokol kapui sem fognak győzedelmeskedni, vagyis Egyháza oly erős és rendíthetetlen lesz, hogy a legerősebb támadásoknak is mindenkor győztesen fog ellenállani. Búcsúzásakor pedig így szólt apostolaihoz: «Ime én veletek vagyok mindennap a világ végezetéig».[1] Eme isteni igéret következtében az Egyház el nem veszhet;

Az egyház legyőzhetetlen.

b) *a történelem*. A katholikus egyház 20 százados élete folytonos üldözés. Hatalmas császárok és királyok támadnak ellene, tűzzel-vassal üldözték, katakombákba űzték, kifosztották, pápáit és püspökeit lealázták, fogságba vitték, megölték és a fegyvertelen Egyház mégis áll győztesen, diadalmasan. És habár majdnem két évezred óta a legélesebb támadók seregével küzd, tanítása mindig tiszta, fegyelme mindig szent, kormányzata a lényeges dologban mindig sértetlen maradt. Tizenkilenc század előtt jól mondta Gamaliel, a törvénytudó farizeus: «Ha emberektől van e dolog, szét fog bomlani; ha pedig Istentől van, nem ronthatjátok le azt».

Nagy gondolkodók az egyház legyőzhetetlenségéről.

Helyesen jegyzi meg *Macaulay* angol protestáns történetíró: «Nincs alkotás a földön, amelyikkel oly érdemes volna foglalkozni, mint a katholikus egyházzal. Ennek az Egyháznak története köti össze a civilizáció két nagy korszakát, az ó- és az újkort. Nincs Európában más oly intézmény, amely azokba az időkbe vezetne vissza, mikor még áldozatok füstje emelkedett a Pantheonban és zsiráfok s tigrisek ugráltak az amfiteátrumban. A római pápák hosszú sorával szemben a legbüszkébb királyi házak is csak tegnapiak... Már akkor nagy volt az Egyház, mikor a frankok a Rajnát átlépték, mikor a görög ékesszólás még virágzott Antiochiában, mikor Mekka szentélyében még bálványokat imádtak és nem kisebb erőben fog állani akkor is, mikor valami újzélandi utazó egy véghetetlen pusztaság közepén nekitámaszkodik a London-Bridge széttört pillérjének, hogy onnan a Pál-templom romjait lerajzolja. Arról az Egyházról, amelyik annyi vihart élt keresztül, nem is tudom elképzelni, hogyan semmisülhetne meg».

[1] Máté 28, 20.

47. §. A Krisztus-alapította Egyház csalhatatlan.

1. Az Egyháznak Krisztus rendelete szerint biztos kézzel kell híveit az örök üdvösségre vezetnie. Ha téves utakra vezetné őket, sem célját el nem érné, sem szükség nem volna téves vezetésére. Épezért Krisztus Urunk, aki tudta, hogy a gyarló emberek a tévedés veszélyének nagyon ki vannak téve, *Egyházát a csalhatatlanság isteni adományával ruházta föl, melynél fogva a katholikus egyház a kinyilatkoztatott igazságok hirdetésében nemcsak nem téved, hanem még a tévedés lehetőségétől is mentes.*

Az egyház csalhatatlan.

2. Hogy az Anyaszentegyház csalatkozhatatlanságát senki kétségbe ne vonhassa, *Krisztus Urunk háromszor is megigérte Egyházának ezt az adományt:*

a) midőn így szólt: «Ime én veletek vagyok mindennap világ végezetéig»;[1]

b) midőn a vigasztaló Szentlelket ígérte: «És én kérem az Atyát és más vigasztalót ad nektek, hogy örökké veletek maradjon, az igazság Lelkét... A vigasztaló Szentlélek pedig, kit majd az Atya küld, az én nevemben megtanít titeket mindenre és eszetekbe juttat mindent, amiket nektek mondottam»;[2]

c) midőn megigérte, hogy Egyházán a pokol kapui sem vesznek erőt.

d) Szent Pál[3] is azt tanítja hogy az Egyház «az igazság oszlopa és erőssége», ámde nem volna az igazság oszlopa, még kevésbbé erőssége, ha gyenge ember vagy földi intézmény módjára az igazságtól eltérhetne és hamis tanokat hirdethetne.

A csalhatatlanság nem illeti meg az egyes püspököket.

3. *A tévedéstől és a tévedés lehetőségétől való mentesség isteni adománya azonban nem illeti meg az Egyháznak minden egyes tagját, hanem csak azokat, akiknek Krisztus szavai szólottak.* Minthogy pedig az első két igéret Péternek és a vele levő apostoloknak szólott, *a tévmentesség Pétert és a többi apostolokat együttesen illeli meg.*

4. Minthogy Krisztus Urunk Egyházát a világ végéig akarja fönntartani, világos, hogy a csalhatatlanság adományát nemcsak az apostolok személyének adta, hanem utódaikra is átszármaztatni kívánta.

[1] Máté 28, 20. [2] Ján. 14, 16, 26. [3] Tim. I. 3, 15.

Bár az apostolok egyenkint is mentesek a tévedéstől, a csalatkozhatatlanság *még sem illeti meg a püspököket egyenkint, hanem csak együttesen, fejükkel, a pápával egyetemben.* Ennek az a magyarázata, hogy az apostoloknak az egész világon el kellett szélednöök és egymás segítségére nem számítva Jézus tanítását teljesen és tévedéstől mentesen kellett hirdetniök és egyházközségeket kellett alapítaniok; a püspököket pedig nem küldik többé az egész világra, a többi püspökökkel és szent Péter utódjával folytonos összeköttetésben lehetnek s ezért nincs is erre az adományra oly mértékben szükségük, mint volt az apostoloknak.

Mikor csalhatatlan az egyház?

A püspöki testület tévedéstől mentes, a) *ha egyetemes zsinatra gyűl össze* és ott hit és erkölcs dolgában hoz határozatokat (consensus ecclesiae congregatae) és *b)* összegyűlés nélkül is, *ha az egész világon szétszórva valamely tanításban egyértelműleg megegyez* (consensus ecclesiae dispersae).

5. Szent Péternek az Ur külön is megadta a csalhatatlanság kiváltságát.

Szent Péter csalhatatlansága

Kitünik ez

a) Krisztus Urunk ama szavaiból, melyekkel Pétert Egyházának *alapjává* tette:[1] «Te Péter, azaz kőszikla vagy s e kősziklára építem Anyaszentegyházamat és a pokol kapui nem vesznek erőt rajta». Ha tehát Péter, kire Krisztus egyházát építette, tévedhetne, akkor az Egyház is tévedhetne s Péter nem volna megingathatatlan kőszál, hanem ingatag föveny, amelyre épített ház összedől;

b) Krisztus Urunk ama szavaiból, melyekkel Pétert az egész Egyház *főpásztorává* rendelte:[2] «Legeltesd bárányaimat. Legeltesd juhaimat»; mert ha Péter, a pásztor, tévedhetne, vele tévedne a nyáj is és akkor Krisztus rossz vezetőre bízta volna Egyházát, aki a tévedés útjára vezetné a rábízott nyájat;

c) abból az *imádságból,* melyben Krisztus Péterért könyörgött, «hogy meg ne fogyatkozzék az ő hite» és abból a *meghagyásból,* hogy «testvéreit erősítse meg hitben».[3] Ámde ha Péter hitében megfogyatkozhatnék, tévedhetne, akkor Krisztus Urunknak imádsága hatástalan lett volna;

[1] Máté 16, 18. [2] Ján. 21, 15. [3] Luk. 22, 32.

másrészt pedig Péter csak az esetben erősítheti meg testvéreit a hitben, ha önmaga is erős, rendíthetetlen; ha akkor, midőn másokat a hitben megerősít, önmaga a tévedés lehetőségének nincsen kitéve.

átszállott utódaira, a római pápákra.

Krisztus Urunk e szavai szent Péter utódaira, a római pápákra is vonatkoznak; mert ha az apostolok idejében szükséges volt az Egyház fejének a csalhatatlansága, midőn a többi apostolok egyenkint is csalhatatlanok voltak, még inkább szükséges a későbbi időben, midőn az egyes püspökök már nem mentesek a tévedéstől. Azonkívül az Egyháznak a világ végéig van szüksége tévmentes tanításra és vezetésre.

A római pápa, mint Szent Péter utódja, az isteni segítség következtében tehát egymaga is csalhatatlan, midőn ex cathedra beszél, azaz, midőn, mint az összes keresztények pásztora és tanítója legfőbb apostoli tekintélyénél fogva valamely, hit- és erkölcsre vonatkozó és az egész Egyháztól elfogadandó tant meghatároz.[1] Ez a kiváltság nem illeti meg a pápát, ha mint magánember nyilatkozik vagy ír, még vallási kérdésekben sem, ha bármely világi vonatkozású (tudományos, irodalmi, művészeti, szociális, politikai) kérdésben állást foglal, hanem csak akkor, ha mint az Egyház feje hit- és erkölcsi kérdésekben ünnepélyesen nyilatkozik, nyilatkozatát az Egyház püspökeivel közli s azt velük s az összes hivekkel elfogadtatni kívánja.

48. §. Az Egyházon kívül nincs üdvösség.

Egy határozott kérdésben csak egy lehet a föltétlenül biztos igazság. Két, egymástól lényegesen különböző vagy ellenmondó tétel egy és ugyanazon tárgyban s ugyanazon szempont alatt nem lehet igaz. Igy a vallási kérdésekben sem lehet az összes vallási társulatoknak igazuk, mert hitvallásaik és erkölcsi parancsaik egymástól nemcsak különböznek, hanem sokszor egymással homlokegyenest ellenkeznek is. A Krisztus-alapította Egyház, mint isteni alapítás, egyedül áll a vallási igazságok birtokában. Isten oly szükségesnek látta a vallási igazság teljes és tévmentes közlését az emberiséggel, hogy egyszülött Fiát bízta meg ezzel a föladattal, aki nemcsak három esztendeig

[1] Vat. IV. 4.

oktatta az emberiséget, de az általa hirdetett elvekért életét is föláldozta. Krisztus, mint Isten, nem tévedhetett, hamis tant nem hirdethetett s Egyháza, melyre tévmentes tanításának terjesztését és fönntartását bízta, szintén nem tévedhet, hanem az örökérvényű krisztusi igazságok birtokában az összes vallási felekezetek között az egyedüli igazi isteni vallást hirdeti s mint ilyen, egyedül hivatott az emberek lelki üdvözítésére. Ha más módon is üdvözülhetett volna az ember, a krisztusi megváltás fölösleges lett volna.

Az egyház az elvek terén türelmetlen.

2. Az Egyház tehát, mint Krisztus tanításának őre s terjesztője, joggal mondhatja, hogy egyedül ő üdvözít, hogy egyedül az ő igazságai isteniek. Az Egyháznak legtermészetesebb joga, ha isteni alapításáról és küldetéséről meg van győződve, azt vallani: «Az Egyházon kívül nincs üdvösség». *A hitigazságok, az elvek terén az Egyháznak* ily szigorú álláspontra kell helyezkednie, mert különben saját létjogosultságát tagadná meg. Ebben az Egyház nem engedhet, nem vallhatja, hogy a többi, vele ellenkező vallásfelekezet is igazat hirdet. Ebben *türelmetlen* (intolerantia dogmatica). Népeket, országokat veszített el a hit teljessége miatt, de a hitigazságokból sohasem engedett és nem is enged, mert ez a kötelessége.

Az egyház gyakorlati türelmessége.

3. A gyakorlatban azonban az Egyház türelmes (tolerantia practica); nem a személyeket, hanem a téves tanokat és a rosszakaratot itéli el. Az Egyház kétféle tévedést különböztet meg: jóhiszemű (bona fides) és rosszhiszemű (mala fides) tévedést. Aki jóhiszeműleg él valamely téves vallásban s annak parancsait lelkiismeretesen megtartja, Isten előtt nem vétkezik és szintén üdvözülhet. Igaz, hogy nem áll annyi eszköz rendelkezésére, mint a katholikus egyházban, de ha üdvözül, annál nagyobb az érdeme. Aki azonban rosszhiszeműleg téved, vagyis kételkedik saját vallásában s nem keresi az igazságot vagy pedig nem tartja meg annak parancsait, az elkárhozik, valamint elkárhozik az a katholikus is, aki egyházának igazságaiban kételkedik vagy annak erkölcsi parancsait meg nem tartja. Az «Egyházon kívül nincs üdvösség» nevű tétel tehát nem jelenti téves vallású embertársaink feltétlen elítélését, sem pedig a katholikus egyház tagjainak mechanikusan előre biztosított üdvözülését.

49. §. A Szentírás.

Az Anyaszentegyház tanításának két forrása van: a Szentírás és a hagyomány.

A Szentírás fogalma.

1. A Szentírás azoknak a könyveknek a gyüjteménye, melyeket a Szentlélektől sugalmazott férfiak írtak s amelyeket a katholikus egyház Isten igéjének elismer.

A sugalmazás fogalma.

2. A sugalmazáson a Szentlélekistennek azt a működését értjük, mellyel *a)* a szent könyvek íróinak elméjét megvilágosította és megtanította őket mindarra, amit velük le akart iratni; *b)* meginditotta akaratukat, hogy írjanak és *c)* segítette őket írás közben, hogy az igazságot minden tévedés nélkül és megfelelő kifejezésekkel írják le.

A sugalmazás tehát nem pusztán isteni megóvás a tévedéstől, nem is pusztán csak emberi tehetséggel megírt műnek utólagos isteni jóváhagyása, hanem a könyv eredetére és tartalmára egyaránt kiható isteni tény, úgyhogy a könyv megírása kezdettől fogva végig mindig Isten természetfölötti befolyása alatt áll s ez okból az igazságokat tévedéstől mentesen és úgy foglalja magában, amint az Isten akarta. Eme isteni befolyás következtében azonban a szent írók nem válnak öntudat és akarat nélkül való írógépekké; egyéniségük, jellemük, gondolkodásmódjuk épségben marad, úgyhogy a tartalom Istené, de az alak, a nyelv és a kifejezések — hacsak a tartalmat, fontos hitigazságok értelmét nem érintik — a szerzőké. A Szentírás tehát Istennek és a szent íróknak közös műve; az Istentől származó igazságok mintegy a szent író lelkén átszűrődve jutnak a papirosra s így az emberiség tudomására.

A Szentírás sugalmazottsága.

3. Hogy a *Szentírás a Szentlélektől sugalmazott könyv*, tudjuk:

a) *magából a Szentírásból.* A szent könyvek írói ismételten megvallják, hogy ők a Szentlélektől nyert ihletésből írnak; így Mózes ismételten említi, hogy isteni kijelentés nyomán és Isten parancsára ír;[1] szent Péter így szól:[2] «Emberi akaratból soha nem származott a jövendölés, hanem a Szentlélektől sugalmazva szólottak az Isten szent emberei»; szent Pál pedig egyenesen «Istentől sugalmazott írásról»[3] beszél.

[1] II. Mózes 17, 14; V. Móz. 31, 19. [2] II. Pét. 1, 21.
[3] II. Tim. 3, 16.

b) *a szentatyák tanításából.* A szentatyák a Szentírást Isten levelének nevezik, a szent írókat pedig Isten tollának mondják; mások ismét lanthoz hasonlítják őket, mely akkor és úgy szólal meg, mint a lantverő akarja;

c) *az Egyház tanításából,* mely ismételten, de különösen a tridenti[1] és a vatikáni[2] zsinatokon kijelentette, hogy az ó- és újszövetség könyveit, melyek a régi, Vulgata nevű latin kiadásban foglaltatnak, a Szentlélek sugalmazásából írták s így szerzőjük maga az Isten.

A Szentírás magyarázója az egyház.

4. A Szentírás *nem oly világos* mindenütt, hogy mindenki, aki csak olvassa, azonnal megérthetné és szavainak igazi értelmét teljes biztossággal megállapíthatná. Szükséges tehát, hogy a Szentírásnak legyen hiteles értelmezője, aki csalhatatlan biztossággal állapítja meg a Szentírás szavainak értelmét. *E hiteles és Istentől rendelt értelmező a katholikus egyház tanítóhivatala.*

5. *A Szentírás nem foglalja magában az összes kinyilatkoztatott igazságokat,* mert mint szent János mondja:[3] az evangéliumokban leírtakon kívül «van sok egyéb is, amit Jézus cselekedett, mit ha egyenként leírnának, azt hiszem, a világ sem volna képes befogadni a könyveket, melyeket írni kellene». De ha a Szentírás nem tartalmazza az összes kinyilatkoztatást, akkor *nem is lehet hitünknek egyetlen és kizárólagos forrása,* mint a protestánsok tanítják, hanem más hitforrásnak is kell lennie.

50. §. A szenthagyomány.

1. *A szenthagyomány az az isteni kinyilatkoztatás, melyet Krisztus Urunk s az apostolok élőszóval adtak át az Egyháznak megőrzés végett.* A szenthagyomány kétféle, úgymint: a) *a jelenkori élő tanítás,* melynek tartalmát megtudhatjuk a Szentlélek vezetése alatt álló hivatalos tanítói testület élőszavából, esetleg irataiból is és b) *az apostoli korig visszamenő idők tanítótestületének oktatása,* melynek tartalma, foglalatja az egykorú írók műveiből vagy egykorú emlékekből ismerhető meg.

A szent hagyomány bizonyítása.

2. A szenthagyomány létezése bizonyos a Szentírásból. Szent Pál[4] így ír: «Testvérek, legyetek állhatatosak és tartsátok

[1] Sess. 4. d. c. Script.
[2] Sess. 3. c. 2. de rev. et c. 4. de rev.
[3] Ján. 21, 25.
[4] Thessz. II. 2, 15.

meg a hagyományokat, melyeket tanultatok akár *beszédünkből,* akár levelünkből». De kétségtelenné teszi létét az a tény is, hogy nemcsak a katholikus egyház, hanem még a hagyományt ellenőrző protestánsok is elfogadnak sok oly tant és intézményt, melyekről nem szól a Szentírás. Ilyenek a kisdedek megkeresztelése, az eretnekektől kiszolgált keresztség érvényessége, a vasárnap megülése szombat helyett, az eskü megengedhetősége bizonyos körülmények között, a mózesi rituális törvények megszünése.

3. A hagyomány megőrzésére és terjesztésére Krisztus Urunk az egyházi tanítóhivatalt rendelte, melyet e célból isteni segítséggel is ellátott.

Hol van a hagyomány?

4. Az élőszóval átadott igazságokat az idők folyamán részint írott, részint más emlékekben megörökítették az utókor számára. Ezen emlékek

a) a szentatyák iratai, vagyis az első századok ama egyházi íróinak a művei, kik tudományukkal, igaz hitükkel és szentéletükkel kitüntek s akiket az egyház ilyenekül elismert; *b)* az egyetemes zsinatok és a pápák határozatai; *c)* a különféle hitvallások; *d)* a káték, liturgiák és rituálék; *e)* a részleges zsinatok határozatai és a püspökök pásztorlevelei; *f)* a vértanuk élettörténetét és vallomásait tartalmazó okiratok; *g)* a katakombákban és egyebütt fönnmaradt keresztény műemlékek, képek, szobrok, melyek szent hitünk egyik vagy másik igazságát megérzékítik.

5. Minthogy a szenthagyomány útján reánk szállott igazságokat épúgy Isten nyilatkoztatta ki, mint azokat, melyeket a Szentírás közöl, ennélfogva a szenthagyománynak *époly isteni tekintélye van, mint magának a Szentírásnak.*

6. A szenthagyomány a következő *viszonyban* van a Szentíráshoz: a szenthagyomány magában foglalja az *egész* kinyilatkoztatást, a Szentírás pedig csak a kinyilatkoztatásnak *részét,* töredékét; a szenthagyomány tehát *kiegészíti* a Szentírást, a Szentírásban foglaltakat *megerősíti, megvilágosítja* s ezért *a Szentírás értelmezésénél zsinórmértékül szolgál.*

51. §. A keresztény katholikus hitszabály.

1. A Krisztusról hirdetett hitigazságok az Egyházban találhatók fel. Hogy mit és kinek kell hinnünk, azt az ú. n. hitszabály mondja meg.

A keresztény katholikus hitszabály így szól: *hinnünk kell mindazt, ami Isten irott vagy hagyományozott igéjében foglaltatik és amit az Egyház kinyilatkoztatott hitigazság gyanánt elénk ad.*[1]

2. Hogy *a katholikus egyház tanítóhivatala a hitszabály*, vagyis az a legközelebbi forrás, amelyből minden ember biztosan és tévedés nélkül megismerheti a kinyilatkoztatott igazságokat, bizonyos

Az egyház tanítóhivatala a hitszabály.

a) *Krisztus rendeléséből.* Krisztus Urunk ugyanis sem maga nem írta le az ő tanítását, sem az apostoloknak nem parancsolta, hogy írásba foglalják, hanem valamint maga élő szóval tanított, úgy apostolainak és utódainak is azt parancsolta, hogy élőszóval hirdessék isteni tanítását. Krisztus rendelése szerint tehát a kinyilatkoztatott igazságok megismerésére nincs más mód, mint a tanítóhivatalt hallgatni, azaz a tanítóhivatal a hitszabály;

b) *a dolog természetéből.* Az Üdvözítő parancsa szerint a tőle hozott isteni igazságokat úgy kell hirdetni, hogy minden ember minden időben és minden helyen könnyen és biztosan megtudhassa mindazt, ami üdvösségére szükséges. Ezt pedig csak az Egyház tanítóhivatalának élőszóval adott tanítása valósíthatja meg, mert birtokában van *minden igazságnak;* mert az Egyház elterjedettségénél fogva *minden embernek mindenütt* módjában van tanítását hallgatni; mert mindenki *könnyen s a tévedés veszélye nélkül* tudhatja meg az isteni igazságokat; a tanult és a tanulatlan minden előző tanulmány nélkül meghallgathatja és megértheti; az élő oktatás a hallgatóság eszéhez és fölfogásához alkalmazható és végül, mert az Egyház *minden időben* tényleg közli és közölte is az üdvösség igéit az emberiséggel akkor is, mikor egyetlen újszövetségi könyv sem volt még s amikor a népek olvasni sem tudtak.

A Szentírás nem lehet hitszabály.

3. *A Szentírás tehát nem lehet hitünk kizárólagos szabálya,* mint azt a protestánsok állítják, mert

a) nem tartalmazza *mindazt,* amit Krisztus tanított; így pl. szent Lukácstól tudjuk, hogy Jézus föltámadása után még sokat beszélt az Isten országáról, a szentírás pedig alig közöl e tanításból néhány szót; más helyeken

[1] Vat. III. 3.

pedig csak azt olvassuk, hogy Jézus tanított, de nincs megírva, hogy mit tanított. De ha benn is volna a Szentírásban minden kinyilatkoztatott igazság, akkor sem lehetne hitünk szabálya, mert

b) *nem közölte Krisztus tanítását minden időben* az emberiséggel; az Egyház már rég virágzott, mikor az újszövetség könyvei elkészültek, úgyhogy az Egyházat nevezhetjük a Szentírás anyjának; a könyvnyomtatás föltalálásáig, tehát 14 századon keresztül a könyvek igen ritkák és drágák voltak, úgyhogy e századok alatt csak kevés ember juthatott volna az isteni igazságok birtokába. A Szentírás nem lehet hitszabály, végül azért sem, mert

c) belőle *nem ismerjük meg könnyen és biztosan* a kinyilatkoztatott igazságokat. Ismeretes tény, hogy a szentírásban sok a homályos és nehezen érthető hely; ehhez járul íróinak keleties gondolkodásmódja, sajátos kifejezései, a régi nyelv különlegességei, régiségtani és történeti nehézségek, úgyhogy a szöveg helyes értelmének megállapítása óriási nehézségekkel jár s még megfelelő tanulmány után is az a veszély fenyeget, hogy tévesen fogtuk föl az olvasottak értelmét.

Mindezekből következik, hogy magának Jézus Krisztusnak intézkedése az, hogy tanítását nem holt betűkre, hanem az Anyaszentegyházra bízta, úgyhogy minden idők hivei saját koruk egyházi elüljáróitól (pápa és püspökök) ismerhetik meg Jézus Krisztus kinyilatkoztatását. Ez a keresztény katholikus hitszabály.

TARTALOMJEGYZÉK.

BEVEZETÉS.

Oldal
1. §. A hit fogalma és lélektani keletkezése ... 3
2. §. A hit akadályai ... 4
3. §. A hit megszerzésének útja ... 6
4. §. A hitvédelem fogalma, felosztása és irodalma ... 7

I. RÉSZ.

A theizmus alapigazságai.

I. FEJEZET.

Isten létének egyenes bizonyítékai.

5. §. Isten léte ... 9
6. §. Isten létét bizonyítja a világ esetlegessége és a világban tapasztalható mozgásváltozás ... 10
7. §. Isten létét bizonyítja a világban tapasztalható törvény- és célszerűség ... 12
8. §. Isten léte mellett tanuskodik az emberiség közmegegyezése 16

II. FEJEZET.

Az atheisztikus világnézet s annak cáfolata.

9. §. Az atheizmus és különféle alakjai ... 17
10. §. A modern materializmus vagy természettudományos monizmus ... 19

A) *Isten és az öntudatlan természet.*

11. §. Az anyag kizárólagossága, örökkévalósága s örök mozgása 20
12. §. Az élet eredete és mibenléte ... 21
13. §. Darwinizmus és a fejlődési elmélet ... 23

B) *Isten és az öntudatos ember.*

14. §. Az ember és az állat között való testi különbség ... 27
15. §. Az ember lelke szellem és különbözik az állati ösztöntől ... 32
16. §. A lélek halhatatlansága ... 38

III. FEJEZET.

Isten és az ember benső viszonya.

17. §. Az ember célja ... 42
18. §. A vallás fogalma és eredete ... 42
19. §. A vallás fönsége ... 43
20. §. A vallás szükségessége és a vallástalanság szomorú állapota 45

II. RÉSZ.

A krisztianizmus alapigazságai.

I. FEJEZET.

A kinyilatkoztatás általában.

Oldal
21. §. A kinyilatkoztatás fogalma, lehetősége ... 47
22. §. A kinyilatkoztatás szükségessége ... 48
23. §. A kinyilatkoztatás történeti valósága és ismertető jegyei 50
24. §. A csoda ... 51
25. §. A jövendölés ... 55

II. FEJEZET.

A kereszténység előtt adott kinyilatkoztatás.

26. §. A kinyilatkoztatás fokozatai ... 56
27. §. Az ószövetségi könyvek történeti hitelessége ... 57
28. §. A biblia és a tudományos haladás ... 59
29. §. A bibliai teremtéstörténet ... 60
30. §. Az emberi nem egysége és kora ... 62
31. §. Az őskinyilatkoztatás a népek mithoszaiban ... 64

III. FEJEZET.

A keresztény kinyilatkoztatás.

32. §. Az újszövetségi könyvek történeti hitelessége ... 67
33. §. Jézus Krisztus a történelem világában ... 70
34. §. Jézus Krisztus ... 71
35. §. Jézus föltámadása ... 76
36. §. A keresztény hittitkok ... 80
37. §. Jézus tanításának csodálatos elterjedése és fönnmaradása 81
38. §. Jézus tanításának csodálatos hatásai ... 82
39. §. A kereszténység egyetemes hivatása, befejezettsége, állandósága ... 85

III. RÉSZ.

A katolicizmus aiapigazságai.

40. §. Az Egyház alapítása, fogalma, tagjai ... 86
41. §. Az Egyház kizárólagossága, láthatósága, célja ... 88
42. §. Az Egyház és az állam ... 90
43. §. Az Egyház szervezete ... 92
44. §. Az Egyház tulajdonságai ... 95
45. §. A Krisztus-alapította Egyház felismerhető ... 95
46. §. A Krisztus-alapította Egyház fogyatkozhatatlan ... 97
47. §. A Krisztus-alapította Egyház csalhatatlan ... 99
48. §. Az Egyházon kívül nincs üdvösség ... 101
49. §. A Szentírás ... 103
50. §. A szenthagyomány ... 104
51. §. A keresztény katholikus hitszabály ... 105